

AVRASYA ETÜDLERİ

43

2013-1

TİKA

T.C. BAŞBAKANLIK
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

*Turkish International Cooperation and
Coordination Agency*

Avrasya Etüdüleri hakemli bir dergidir.
TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
tarafından yılda iki kez yayımlanır.
Dergide ifade edilen görüş ve fikirler yalnızca yazarlarına aittir;
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının düşünce ve
politikasını yansıtan metinler olarak değerlendirilemez.

ISSN 1300-1604

İletişim

TİKA, Atatürk Bulvarı No:15 Ulus-ANKARA
Tel: +90(312)5081000 • **Faks:** +90(312)3098969
avrasyaetudleri@tika.gov.tr • www.tika.gov.tr

AVRASYA ETÜDLERİ

Yıl:19, Sayı:43 (2013/1)

TİKA adına sahibi

Dr. Serdar ÇAM
Başkan

Yayın Kurulu

Dr. Serdar ÇAM
Dr. Gökçen KALKAN
Dr. Mehmet YILMAZ
Dr. Ali Özgün ÖZTÜRK
Dr. Enver ARPA
Ali MASKAN
Barbaros AKÇAKAYA
Hasan Burak CERAN

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Gökçen KALKAN

Editör

Dr. Mehmet KAHRAMAN
(m.kahraman@tika.gov.tr)
(uveyska@windowslive.com)

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ • Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa AŞKAR • Ankara Üniversitesi
- Doç. Dr. Kemal BAŞLAR • Polis Akademisi
- Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN • İpek Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer ÇAHA • Yıldız Teknik Üniversitesi
- Dr. İhsan ÇOMAK • TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
- Prof. Dr. Uğur DOĞAN • Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ • Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Ramazan GÖZEN • Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ • Çankırı Karatekin Üniversitesi
- Doç. Dr. Nihat İŞİK • Kırıkkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Ramazan KAPLAN • Bartın Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet KARA • İstanbul Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU • Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ÖZ • Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Nasuh USLU • Kırıkkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet UZUN • Cumhuriyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ • Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Ekrem YILDIZ • Kırıkkale Üniversitesi

Baskı:

Hangar Marka İletişim Reklam Hizmetleri Yayıncılık Ltd. Şti.

Konur Sokak 57/4 Kızılay / Ankara

Tel: (0312) 425 07 34

Faks: (0312) 425 07 36

İçindekiler / Contents

Dilek DEMİRBAŞ

Schumpeter Revisited: Explaining the Emergence of the Biotech Industry/7-28
Schumpeter'e Yeniden Bakmak: Biyoteknoloji Endüstrisi Üzerine Bir Açıklama

Kudret BÜLBÜL

Balkanlar ve Türkiye İlişkilerine Medeniyet Perspektifinden Bakmak ya da
Coğrafyayı Ortaklaştırmak/29-44
*Looking Turkey-Balkan Relations from Civilizational Perspective or Making Geography
Common*

İrfan KALAYCI

Ortadoğu'nun Kült Sorunu - 'Su':
Sosyo - Ekonomik ve Jeo - Ekonomik Bir Tahlil/45-78
*Cult Problem of Middle East – 'Water': A Socio-economic and
Geo-economic Analysis*

İbrahim Alper ARISOY

Balkan Paradoksu: Bir Parçalanma ve Bütünleşme Alanı Olarak
Güneydoğu Avrupa/79-104
Balkan Paradox: Fragmentation and Integration in Southeast Europe

Mustafa YILDIRAN

İpekyolu Çevresinde Enerji Ekonomilerinin Yükselişi ve Enerji Üzerindeki Rekabet:
Potansiyel, Stratejiler ve Yeni Büyük Oyun/105-138
*The Rising of Energy Economics in the Silk Road Periphery and Competition on
Energy: Potential, Strategies and the New Great Game*

Rıdvan CANIM

Klâsik Türk Edebiyatında Menâkıb-nâmeler/139-158
Saintly Stories in the Classical Turkish Literature

Mehmet KAHRAMAN

Nevai ve 'Roman'/159-175
Navâi and Novel

Turan CAN

Avrasya Etüdleri Dergisi Makaleler Bibliyografyası (1-40)/177-201

Schumpeter Revisited: Explaining the Emergence of the Biotech Industry

Dilek DEMİRBAŞ¹

Abstract

This paper examines the emergence of the global biotechnology industry from the Schumpeterian perspective. Specifically, the changing importance of small versus large firms, as well as the shift from competition to cooperation within the biotechnology sector, is taken as typical manifestations of a process of ‘creative destruction’. Following an explanation of biotechnology from the neo-liberal economic view, an outline of Schumpeter’s views on technological change as a three-stage process involving invention, innovation and diffusion, the implications of such a conceptualization for long-term industrial evolution, are examined as the key explanation. It is therefore concluded that the biotechnology industry has thus far evolved in a manner mostly consistent with Schumpeterian views. Extrapolating into the future, a Schumpeterian framework suggests important challenges for an industry at that stage of maturity. The importance of technological discontinuities for the emergence of novel industrial sectors is illustrated by a case study of the biotechnology industry in the late 20th century.

Keywords: *Biotechnology, Schumpeterian perspective, multinational biotechnology companies, technology, creative destruction.*

¹ Prof. Dr, Yıldırım Beyazıt University, School of Management, The Chair of Department of International Trade and Business, ddemirbas@ybu.edu.tr

Schumpeter'e Yeniden Bakmak: Biyoteknoloji Endüstrisi Üzerine Bir Açıklama

Öz

Bu makale, küresel biyoteknoloji endüstrisinin ortaya çıkışını Schumpeterci bakış açısı ile değerlendirmektedir. Özellikle, büyük firmalara karşı küçük firmaların öneminin değişmesi ile biyoteknoloji sektöründe rekabetten işbirliğine sıçrama 'yaratıcı yıkıcılık' sürecinin tipik bir manifestosu olarak ele alınmaktadır. Neo-liberal ekonomik açıdan bioteknoloji incelendikten sonra Schumpeter'in teknolojik değişim yaklaşımının, icat (invention), yenilik (innovation) ve yayılma (diffusion)'yı içeren üç aşamalı sürecini izleyerek, böylesi bir kavramsallaştırmanın uzun dönem endüstriyel evrim (evolution) üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Sonuç olarak biyoteknoloji endüstrisinin daha çok Schumpeter'in görüşlerine uygun bir davranış göstererek evrildiği gözlenmiştir. Geleceğe ilişkin olarak, Schumpeterci bir çerçeve olgunluk aşamasında bulunan bir endüstri için önemli değişiklikler önermektedir. Yükselen yeni endüstri sektörü için teknolojik kesintinin (discontinuities) önemi geç 20. yüzyılda biyoteknoloji endüstrisi vaka çalışması olarak gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Biyoteknoloji, Shumpeterci bakış açısı, çokuluslu biyoteknoloji firmaları, teknoloji, yaratıcı yıkıcılık.*

1. Introduction

The commercialization of biotechnology in the 1970s created a new economic space and provided an extraordinary standpoint to examine both small entrepreneurial firms and large companies in inter-firm R&D networks. According to Kenny,² Schumpeter provides a unique perspective for analyzing the manner of major questions by which capitalist enterprises extend their way into new areas of the natural world and in the process to create a new economic space. Can a Schumpeterian perspective be usefully applied to examine the emergence of new industries? Can the biotech industry in particular be a good example of ‘creative destruction’? What does technological change imply for market dominance in the sector? In order to respond to these questions the focus of the study is to analyze this new economic space from the Schumpeterian perspective and to provide a clearer view for biotech industry.

In section 2, biotechnology industry in neo-liberal economic view is explored. Development of new technologies like biotechnology is one strategy for overcoming some of the resulting problems of economic viability, especially in the realm of potential production and consumption. It is claimed that such development draws untapped resources, creates new commodities, open new markets and stimulates economic growth. The focus will be on both neo-liberalism, as the prevailing ideology of the global economy and the biotechnology, as the source of new commodities. This section will question neo-liberal economic view and its competence in explaining technological changes, specifically in the commercialization of biotechnology in the 1970s to create a new economic space. As this paper claims that neo-liberal economic view is not sufficient and satisfactory in explaining developments in biotechnology then, Schumpeter’s unique perspective for analyzing the new spaces is to be gradually introduced.

Section 3 concentrates on *Innovation, Invention and Diffusion* in the Schumpeterian tradition to build a logical argument around biotechnology. In the case of an economic impact of new inventions and innovations, Schumpeter pointed out that it is necessary to understand the *diffusion* process whereby new products, process and series are adopted and used by others in the economic system.

Then, section 4 discusses the pattern of small and large biotechnology companies to emphasize the importance of the small entrepreneurial

² M. Kenney, “Biotechnology and the creation of a new economic space in Private Science, Biotechnology and the Rise of the Molecular Sciences”, (ed.) A. Thackrey, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1995.

activity as a major generator of new innovations. In particular, a large company conducts innovation in large research laboratories and makes use of formal R&D activities; therefore it is essential for the innovative environment. At different stages in his career, Joseph Schumpeter embodied two very different views of the relationship between market structure and technological performance. At an early stage, Schumpeter stressed the important roles of the small entrepreneurial company for new innovations. In *The Theory of Economic Development* Schumpeter³ pictured technological advance as the consequence of a never-ending cycle of entry by innovative small firms, commercial application of new products or processes, and displacement of incumbents. This model of innovative activity suggests that ease of entry will promote innovation and that small- and medium-sized enterprises (SMEs) will most often be the vehicles of technological advance. At later stage, in the *Capitalism, Socialism, and Democracy* Schumpeter⁴ focused on larger firms and policy implications. In this study Schumpeter conceived of technological progress as emanating from the industrial research laboratories of large firms that enjoyed positions of static market power. He argued that such firms would use their economic profits to finance risky, large-scale R&D activity that would simultaneously leave society better off, in a dynamic sense, and allow the firms to maintain positions of static product-market dominance.⁵

‘As soon as we go into details and inquire into the individual items in which progress was most conspicuous, the trail leads not to the doors of those firms that work under conditions of comparatively free competition but precisely to the doors of the large concerns and a shocking suspicion dawns upon us that big business may have had more to do with creating that standard of life than with keeping it down’.

This second view suggests that the rate of technological advance will be greater where a few large firms dominate product markets. Such firms would be better able to finance investment in innovation, could take advantage of such economies of scale as might exist in the R&D process, and, because they typically produce a diversified range of products, would be more likely to find commercially viable applications for new technological

³ J. A. Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, Oxford University Press, London, 1934.

⁴ J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Row, New York, 1942.

⁵ *Ibid.*, p. 82.

developments. To understand these views in the historical context, both small and large companies in biotechnology are assessed starting from the 1970s to today in Section 4.

Then, the process, in Schumpeterian terminology, is called as creative destruction, is examined in section 5. According to Schumpeter, capitalism was fast becoming the very victim of its own economic success by destroying its institutional framework and he named this process as creative destruction.

In that respect, it can be claimed that biotechnology exhibits a very good example for the process of creative destruction. Especially, for the pharmaceutical industry, modern biotechnology is a clear example of a set of new combinations with new technologies and state-of-the-art scientific understanding that creates a technological discontinuity. In the context of this technological discontinuity, innovations not only affect the introduction of new products and new processes but these technical innovations also come with new players.

In section 6, the future of Biotechnology Companies in Global World and International Political Economy is briefly looked at. Finally in section 7 the argument will be concluded with some policy implications.

2. Neo-Liberal Economic View and Biotechnology

Biotechnology, like microelectronics, indeed, is an element of the neo-liberal technological changes. Development of new technologies like biotechnology is one strategy for overcoming some of the resulting problems of economic viability, especially in the realm of potential production and consumption. Such development draws untapped resources, creates new commodities, and opens new markets. The resulting ‘growth’ tends to be in the form of primary accumulation of capital, increasing profits and greater financial power.⁶

According to Barry⁷ “neo-liberalism as the prevailing ideology of the global economy, has two major aspects; *first*, it entails a worldwide ‘free market’ in which all economic considerations are ‘rationalized’ in terms of monetary loss or gain, and comparative advantage; *second* it relies on new

⁶ L. Taylor and U. Pieper, “Reconciling Economic Reform and Sustainable Development: Social Consequences of Neo-Liberalism”, Office of Development Studies, *Discussion Paper Series*, No 2, United Nations Development Programme, New York, 1996.

⁷ T. Barry, *Zapata's Revenge: Free Trade and the Farm Crises in Mexico*, Brown and Co., Boston, 1995.

technologies to create new markets by enhancing global financial transaction and capital transfer, with the least marginal loss". Based on these two aspects, the most important proposition of the neo-liberal view is economic growth. According to this view only economic growth assures and sustains capital accumulation through increasing actual production and the realm of potential production. Originally, such economic growth is always based on the difference between what human labour produces and what it actually receives in return, which is measured as profit. This model of economic growth must be organizationally and technologically dynamic. Its dynamism results in part from competition for labour and resources and in part from the need to manage social labour so as to remain variable.

Thus, even if neo-liberalism is the prevailing ideology of the global economy and as biotechnology can be accounted as a product of capitalist economy, particularly neo-liberalistic view, biotechnology also exhibits a very good example for Schumpeterian analytical view.

Schumpeter claimed that capitalism would not survive into the future because of its inevitable extra-economic consequences that were bound to undermine in turn its success, and he concluded that socialism would eventually replace capitalism in Western democracies. For Schumpeter, it was not the shortcomings or the instability of capitalism that produced the victory of socialism. Instead it was the superior performance of capitalism that paved the way for socialism. He saw the declining economic importance of the entrepreneur as one of the major forces in the transformation from capitalism to socialism. Schumpeter also claimed that by means of modern techniques and modern modes of organization the innovation process would become more and more automated. Innovations would no longer be connected with the efforts and the brilliance of a single person, who is called as entrepreneur and these innovation were increasingly to become the outcomes of the large organized teams. This would be done most effectively within the framework of large corporations. In fact, the entrepreneurs were, according to Schumpeter,⁸ the backbone of the bourgeoisie, thus providing capitalism with its institutional and political basis. By destroying the entrepreneurs through its effectiveness, capitalism would also destroy its own political basis. In an economy that is increasingly dominated by giant corporations and devoid of entrepreneurs, the defense of capitalism has no constituency. Instead, capitalism will have to confront increasing hostility.

⁸ J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Row, New York, 1942.

So that, capitalism would kill itself by undermining its political base by its own efficiency as the forces of creative destruction would eventually kill capitalism itself. By using the proceeds from its monopoly power to finance new innovations, the large corporation could improve its monopoly position and in practice crowd out entrepreneurs and smaller firms.

In this context, it can be claimed that Schumpeter, despite some shortcomings, offers an analytical framework that is relevant to the modern biotechnology industry and accurately describes the discontinuity with the past. His analytical view can be employed for the biotechnology industry as technological discontinuity has occurred in existing pharmaceutical industry. To carry this analysis out to the future a couple of questions need to be answered. What can we do to understand possible challenges of biotechnology industry in the future? How can we extend our analytical view in biotechnology? Next section will offer a new perspective to have wider and more comprehensive view as an extension of Schumpeterian approach.

3. Innovations, Inventions and Diffusion in Schumpeterian Approach and Biotechnology

Schumpeter⁹ distinguished invention, innovation and diffusion in formulating his view on technological change and its economic effects mainly for small firms. In the case of *invention*, he thought that the ideas, which form the basis of the subsequent new technology, are formulated. Then, these ideas are used to produce and sell new or improved products, processes, and services; they are used to *innovate*.

Commonly innovations are thought as new inventions which will be further developed to new products but in Schumpeterian thought this interpretation is just one out of several cases of an innovation.¹⁰

Indeed, Schumpeter explained his approach by describing innovation in the context of ‘new combinations’ that replace existing products and markets. As suggested by Hagedoorn¹¹ Schumpeterian innovations meant in terms of new products or new quality of products, new methods of production or new sources of supply of raw materials. These technical innovations have to be distinguished from ‘market or organizational’ innovations which are new combinations in terms of new markets or new industry

⁹ J. A. Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, Oxford University Press, London, 1934.

¹⁰ See Braunerhjelm and Svensson for a discussion of the asymmetry between invention and innovations.

¹¹ J. Hagedoorn, "Innovation and entrepreneurship: Schumpeter revisited", *Industrial and Corporate Change*, Vol. 5, Year 1996, pp. 883-896.

structure. Schumpeter¹² distinguished between five different matters of innovation: i) The introduction of a new good; ii) The introduction of a new method of production; iii) The opening of a new market, that is a market into which the particular branch of manufacture of the country in question has not previously entered, whether or not this market has existed before; iv) The conquest of a new source of supply of raw materials or half-manufactured goods; and v) The carrying out of the new organization of any industry, like the creation of a monopoly or the breaking up of a monopoly position. Schumpeter, also in his early works, emphasized the role of entrepreneur, who seized the new body of knowledge made available by the invention process and transforms it into commercial output.

Schumpeter¹³ stressed the importance of the R&D activities for new commercially exploitable knowledge embodied, as corporations themselves grew in size and economic significance.¹⁴ In order to analyze the economic impact of new inventions and innovations, Schumpeter pointed out the necessity to understand the *diffusion* process whereby new products, process and series are adopted and used by others in the economic system. Biotechnology is an excellent example of an industry with Schumpeterian competition because revolutionary changes in technology, innovation of new products and process have the potential to threaten the position of existing market-leaders and their product-market positions. In addition, it is also a sector that a large number of R&D alliances, in particular between large and small companies can be found side by side.¹⁵ More interestingly, these new combinations with new technologies not only threatened the position of existing relations, but they also created a strong technological discontinuity with new players that restructure parts of the existing industry;¹⁶ For instance, whereas the ‘traditional’ pharmaceutical industry and its innovations are largely based on organic chemistry, many new scientific

¹² J. A. Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, Oxford University Press, London, 1934.

¹³ J. A. Schumpeter, "Capitalism", reprinted in R. W. Clemence (ed), *Essays of a J. A. Schumpeter*, Cambridge, Massachusetts: Adison-Wesley, pp. 184-205, 1946.

¹⁴ R. Stokvis, "Knowledge and the Nature of capitalism: Some Schumpeterian Observations", *Discussion paper*, University of Amsterdam, The Netherlands, 2001; M. Fransman, "Biotechnology, Generation, Diffusion and Policy in Technology and Innovation in the International Economy", (ed.) C. Cooper, *United Nations University Institute for New Technology*, United Nations University Press, 1994.

¹⁵ J. Hagedoorn and N. Roijakkers, "Small Entrepreneurial Firms and Large Companies in Inter-firm R&D Networks-The International Biotechnology Industry", *Discussion Paper*, MERIT, University of Maastricht, The Netherlands, 2000.

¹⁶ W. W. Powell, "Interorganizational Collaboration in the biotechnology industry", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 152, Year 1996, pp. 197-215; W. W. Powell, K. W. Koput and L. Smith-Doerr, "Interorganizational collaboration and the focus of innovation: networks of learning in biotechnology", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 41, Year 1996, pp. 116-145.

and technical innovations in biotechnology, which are currently introduced, are largely based on immunology and molecular biology, including recombinant DNA technology. Furthermore, pharmaceutical industry has gradually become mature, but new technical innovations in biotechnology created a kind of discontinuity as Schumpeter explained in his idea for competition and the innovative role of both large companies and smaller entrepreneurial firms.

4. The biotechnology industry in historical perspective: The changing importance of large and small companies

In the Schumpeterian view, an entrepreneur is primarily an agent of change, who is searching for new opportunities and not necessarily a strictly rational, economically maximizing, a risk taking capitalist, as described in the 'classical' theories of entrepreneurship.¹⁷ In his early work, Schumpeter¹⁸ described small and independent entrepreneurial companies as major agents of change within new industries. For Schumpeter the small entrepreneurial companies are important because society needs them as a major generator of new innovations. These companies are innovators that successfully introduce new products and are largely financed by external sources, rather than by internal cash flows. In modern strategic management terminology, Schumpeterian small and innovative entrepreneurships are based on proactive strategies that capitalize on firm specific advantages and innovative capabilities, financed through back loans and venture capital.

In Schumpeterian argument, there is also an important role for large companies. In his work, Schumpeter¹⁹ pictured large science based companies as dominant agents in the innovative environment, which innovations were developed in large research laboratories and R&D activities. For example, the long-term experiences of the large companies in the 1950s and 1960s mostly concentrated on the innovation process in the traditional pharmaceutical industry. Their dominance was derived from their superior ability to deliver incremental innovation, and its exploitation by way of expanding existing portfolios of pharmaceutical products.

During 1970s, basic science-type research stemming primarily from universities research led to major scientific and technological changes. Major

¹⁷ E. Santarelli and E. Perciarelli, "The emergence of a vision: the development of Schumpeter's theory of entrepreneurship", *History of Political Economy*, Vol. 22, Year 1990, pp. 677-696; J. Hagedoorn, "Innovation and entrepreneurship: Schumpeter revisited", *Industrial and Corporate Change*, Vol. 5, Year 1996, pp. 883-896.

¹⁸ J. A. Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, Oxford University Press, London, 1934.

¹⁹ J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Row, New York, 1942.

biotechnology emerged as a result of major scientific breakthroughs in the 1970s and created a new sector in the fields of recombined DNA and hybridoma technology. This very new biotechnology sector owes its very existence to the new technological and commercial possibilities. Within biotechnology sector mainly two groups of firms coexist. The first group companies adopted a niche strategy and commercialize products as soon as they produce. On the other hand, the second group companies mostly focused on the creation of knowledge through intensive R&D activities and strongly connected with pharmaceutical companies'.²⁰ Nearly all of the small biotechnology companies at the time were part of the pharmaceutical industry.²¹ The ensuing commercialization of biotechnology created what Schumpeter²² termed as 'a new economic space'. As mentioned by Arora and Gambardella²³ these small new technology companies were frequently financed through venture capital or loans and equity participation of large companies. More importantly, new technology companies seem to be driven mainly by scientific discoveries and innovative performance not only by regular profit seeking incentives.²⁴ In fact, most of the small biotechnology companies were quite different from the traditional industries, their organizational settings and cultures. In particular, the academic culture, within these innovation-driven and loosely organized companies, with their informal, non-hierarchical structures, sets them apart from many other traditional pharmaceutical companies.²⁵

²⁰ B. Coriat, F. Orsi and O. Weinstein, "Does Biotech Reflect a New Science Based Innovation Regime?", *Industry and Innovation*, Vol. 10, Year 2003, pp. 231-253.

²¹ M. Kenney, "Biotechnology and the creation of a new economic space", in *Private Science, Biotechnology and the Rise of the Molecular Sciences*, (ed.) A. Thackrey, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1995; W. W. Powell, "Interorganizational Collaboration in the biotechnology industry", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 152, 1996, pp. 197-215.

²² J. A. Schumpeter. *Business Cycles: A Theoretical Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, abridged by R. Fels, McGraw-Hill, New York, 1939.

²³ A. Arora and A. Gambardella, "Complementarily and external linkages: The strategies of the large firms in biotechnology", *Journal of Industrial Economics*, Vol. 38, Year 1990, pp. 361-379; S. R. Barley, J. Freeman and R. C. Hybels, "Strategic alliances in commercial biotechnology", (eds.) N. Nohria and R.G. Eccles, *Networks and organizations: Structure, Forms and Action*, Harvard Business School Press, Boston (MA), 1992, pp. 311-347; W.W. Powell, K. W. Koput and L. Smith-Doerr, "Interorganizational collaboration and the focus of innovation: networks of learning in biotechnology", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 41, Year 1996, pp. 116-145.

²⁴ O. A. Lukerman and J. P. Liebeskind, "Three levels of networking for sourcing intellectual capital in biotechnology: implications for studying interorganizational networks1", *International Studies of Management and Organization*, Vol. 27, Year 1997, pp. 76-103.

²⁵ W. W. Powell, "Interorganizational collaboration in the biotechnology industry", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 152, 1996, pp. 197-215; J. Hagedoorn and N. Roijakkers, "Small Entrepreneurial Firms and Large Companies in Inter-firm R&D Networks-The International Biotechnology Industry", *Discussion Paper*, MERIT, University of Maastricht, The Netherlands, 2000.

During the 1980s, new technology became more relevant to the pharmaceutical industry as established pharmaceutical companies have developed very distinctive and diversified strategies to deal with the emergence of molecular biotechnology.²⁶ That led to a certain degree of mutual dependence developed almost instantaneously between large pharmaceutical companies and a group of relatively small new biotechnology firms.²⁷ These small biotechnology companies, mostly from the USA, have developed a reputation for their R&D capabilities and applied laboratory research in advanced biotechnology at the scientific and technological frontier. Large pharmaceutical companies were always known for their vast body of engineering know-how necessary for scaling up from a laboratory setting to the actual manufacturing process of new pharmaceutical products. They have also had the resources to finance the extensive and costly clinical testing required as apart of the government regulatory process, enable them to deal with the costs of the formal stage of commercialization and the successful market introduction, distribution of safe and effective pharmaceutical products.

The obvious complementarities between both groups of companies during the early period of modern biotechnology in the 1980s facilitated a mutual dependence. Both groups of companies started to collaborate on various projects, when large pharmaceutical companies provided financial support and regulatory know-how to small entrepreneurial biotechnology companies in return for access to the research skills of these small biotechnology companies.²⁸ For instance, the increasing number of new products based on pharmaceutical-biotechnology collaboration between small entrepreneurial firms and large companies also provided the first group with access to new markets and distribution facilities.²⁹

²⁶ L. Orsenigo, *The Emergence of Biotechnology, Institutions and Markets in Industrial Innovation*, Pinter Publishers, London, 1989; L. Orsenigo, F. Pammoli and M. Riccaboni, "Technological Change and Network Dynamics: Lessons from the Pharmaceutical", *Research Policy*, No. 30, 2001, pp. 485-508.

²⁷ A. Arora and A. Gambardella, "Complementarily and external linkages: The strategies of the large firms in biotechnology", *Journal of Industrial Economics*, Vol. 38, Year 1990, pp. 361-379; W. W. Powell, "Interorganizational collaboration in the biotechnology industry", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 152, 1996, pp. 197-215; F. Malerba, "Sectoral Systems of Innovation: A Framework for Linking Innovation to the Knowledge Base, Structure and Dynamics of Sectors", *Economics of Innovation and New technology*, Vol. 14, No. 1-2, Year 2005, pp. 63-82.

²⁸ A. Arora and A. Gambardella, "Complementarily and external linkages: The strategies of the large firms in biotechnology", *Journal of Industrial Economics*, Vol. 38, Year 1990, pp. 361-379; S. R. Barley, J. Freeman and R. C. Hybels, "Strategic alliances in commercial biotechnology", (ed.) N. Nohria and R.G. Eccles, *Networks and Organizations: Structure, Forms and Action*, Harvard Business School Press, Boston (MA), 1992, pp. 311-347; W. Shan, G. Walker and B. Kogut, "Interfirm cooperation and startup innovation in the biotechnology industry", *Strategic Management Journal*, Vol. 15, Year 1994, pp. 387-394.

²⁹ J. Hagedoorn and N. Roijakkers, "Small Entrepreneurial Firms and Large Companies in inter-firm R&D networks-The International Biotechnology Industry", *Discussion Paper*, MERIT, University of Maastricht, The Netherlands, 2000.

During the 1990s, the mutual dependence of large pharmaceutical companies and small entrepreneurial biotechnology firms has gradually changed. In the biotechnology industry, sector specific technological developments together with the high cost of R&D, and the dependence on a substantial stock of knowledge have led to a situation where large pharmaceutical companies were no longer the main provider of innovation.³⁰ In biotech small firms two different patterns have emerged; a more science-based pattern and a more application-oriented one.³¹ The split between the two types of activities seems to have consolidated over the years, with some companies becoming research companies because of their strong focus on basic research, and with some companies becoming specialized application-oriented because of their research contracts on behalf of large established pharmaceutical companies or patent licensing.³² At the end of the period, large firms exceed the intensity found for small firms. The changing role of the large pharmaceutical companies is also found to support the Schumpeterian tradition for the period 1993-1995. In Schumpeterian view patent protection is essential to promote innovation, although this does not guarantee a pension is perpetual, and increases forever, the common heritage of knowledge.³³ So that, companies should be able to keep their production processes secret, have their trademarks protected from infringement, and obtain patents.

From the late 1990s to 2000s, major companies became deeply involved in agro-biotechnology. The reason for this was that they have been severely disturbed by the rejection of genetically modified (GM) food and a sharp reduction in their profit levels. They have developed **new life sciences** companies, with divisions specializing in agriculture, pharmaceuticals and the nutrition fields. Those companies also developed strategies involving **mergers** and **de-mergers** and opened a period of uncertainty in terms of industrial evolution and created new opportunities for agro-biotechnology. For these agro-biotechnology companies, the development of integrated

³⁰ A. Arora and A. Gambardella, "Complementarily and external linkages: The strategies of the large firms in biotechnology", *Journal of Industrial Economics*, Vol. 38, Year 1990, pp. 361-379; J. A. Cantwell and A. Bachman, "Changing Pattern in Technological Leadership-evidence from Pharmaceutical Industry", *International Journal of Innovation Management*, Vol. 21, Year 1998, pp. 45-77.

³¹ F. Malerba and L. Orsenigo, "Technology Regimes and Firm Behaviour", *Industrial and Corporate Change*, Vol. 2, Year 1993, pp. 45-71.

³² B. Coriat, F. Orsi and O. Weinstein, "Does Biotech Reflect a New Science Based Innovation Regime?", *Industry and Innovation*, Vol. 10, Year 2003, pp. 231-253.

³³ B. Bronwyn and R.M. Ziedonis, "The patent paradox revisited: an empirical study of patenting in the US semiconductor industry", *Rand Journal Of Economics*, Vol. 32, 2001, pp. 1001-128.

approaches linking seeds, plant protection products and biotechnology in a synergistic way was an important stage not only on the research side, but also to develop new products and enhance their stock market value in the global market. From the Schumpeterian perspective, this new structure widened the gap between pharmaceuticals and biotechnology, in consistency with his views on industrial discontinuity theorem and creative destruction.

5. Schumpeter's Creative Destruction in Biotechnology Industry

Schumpeter³⁴ defined small entrepreneurs as firms, which innovate using internal capabilities and race for the patents to create an industry structure of intense competition. Schumpeter³⁵ portrayed large companies as firms, which collaborate through on-going relationships with alliance partners with mutual, but possible different strategic interest. In that respect, obtaining access to knowledge through relationships produce competitive advantage for firms and this is the hearth of the capitalism.

In addition, Schumpeter³⁶ described capitalism as an 'evolutionary process' and the dynamics of this process come from the competition between entrepreneurs (small firms) and the large firms. Schumpeter argued that stationary capitalism is impossible and a contradiction in terms. Schumpeter claimed that for the central figure on the capitalist stage, the entrepreneur, is concerned not with the administration of existing industrial plant and equipment but with the incessant creation of new plant and equipment, embodying new technologies that revolutionize existing industrial structures.³⁷

By marrying capitalism with the business cycle, Schumpeter³⁸ identified a pattern behavior of cyclical ups and downs coinciding with the entrepreneurial introduction of innovations and their gradual assimilation in which way entrepreneurial profits were undermined and the benefits of new technology passed over to the consumers in the form of reduced prices. Hence, the economy alternated between phases in which there were first positive profits due to monopolistic advantages and then zero profits with competition among many equals. Schumpeter argued that capitalism

³⁴ J. A. Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, Oxford University Press, London, 1934.

³⁵ J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Row, New York, 1942.

³⁶ Ibid.

³⁷ J. A. Schumpeter, "Capitalism", reprinted in R. W. Clemence (ed.), *Essays of a J. A. Schumpeter*, Cambridge, Massachusetts: Adison-Wesley, 1946, p. 193.

³⁸ J. A. Schumpeter, *Business Cycles: A Theoretical Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, Abridged by R. Fels, McGraw-Hill, New York, 1939.

would not survive into the future because of its inevitable economic consequences that were bound to undermine in turn its success. In other words, capitalism was fast becoming the very victim of its own economic success by destroying its institutional framework, which bases on competition, growth and great improvements in life throughout technological changes. This process, in Schumpeterian terminology, is called as *creative destruction*.³⁹ Schumpeter viewed capitalism as a “form or method of economic change”,⁴⁰ which is often summarized as never-ending process of “creative destruction”. Creative destruction refers to the economic processes by old systems; technology is destroyed by the new ones.

Our lives have plenty of examples of such creative destruction. When specific production lines loose their regional production ground, such as with shipbuilding, coal mining, or textile industries in Europe or North-America new fields of economic activities emerge simultaneously, such as e.g. tourism or leisure industries, microelectronic related industries or biotechnology driven production.

High technology industries face extraordinary rates of change in terms of technology and business conditions. The external environmental influences (such as social, ethical and religious considerations) create massive impact on the biotechnological industry and these are more complex than in most industries. Biotechnology including stem cell research, genetic engineering such as cloning, genetically modified organisms and genetically modified foods have major economic impacts at both national and international level.

Many of the new biotechnology firms have actually not yet begun to make profits however, biotechnology has already begun to have some important economic effects. In *stem cell field*, A Singaporean firm ES Cell saw a rapid increase in the demand for their product. Another Singaporean company CordLife was initially setup as the first private cord-blood bank in Singapore, but later it was expanded to become the leading stem cell biotechnology company in Asia. *Genetically engineered products* are beginning to have an impact in the area of animal and human vaccines.⁴¹ In July

³⁹ Creative destruction is not originally coined by Schumpeter but by Werner Sombart who introduced the topic (R. Prendergast, “Schumpeter, Hegel and the vision of development”, *CambridgeJournal of Economics*, Vol. 30, No. 2, Year 2006, p. 501)

⁴⁰ J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Row, New York, 1942, p. 82.

⁴¹ D. Hine and J. Kapeleris, *Innovation and Entrepreneurship in Biotechnology, An International Perspective; Concepts, Theories and Cases*. Edward Elgar: UK, 2006.

1986, the U.S. Food and Drug Administration approved the first genetically engineered vaccine for human use: a hepatitis B vaccine. Then, one pharmaceutical company Merck, Sharpe and Dohme developed a genetically engineered version of the conventional hepatitis B vaccine in search of an estimated market of \$300 million. In *medical sciences*, Bioscot is marketing a diagnostic kit that allows fish farmers to detect a dangerous fish virus that can rapidly kill the entire stock of fish. *Single-cell proteins* are a further area where great potential was foreseen as a way of producing sustenance for both humans and animals, and where significant investment was undertaken by large corporations, such as ICI.

According to Sinai⁴² developing a Genetically Modified Organisms costs \$200-400m to the US multinationals and takes 7 to 10 years to develop. Therefore, it is vital for the MNCs to expect a return on this massive investment by imposing pressures on governments to protect their property rights and to regulate the market to block the market for new entries.

By and large, the Schumpeterian perspective on the creation of profits is shared by small innovative companies and by the more internationally integrated multinational companies (hereafter MNCs), who particularly in sectors at the leading edge of innovation. In particular, the relationship between MNCs and the creation of monopoly profits exhibit a very interesting pattern in biotechnology case and can only be understood in the context of the increasingly homogenous neo-liberal global economy.

Biotechnology exhibits a little different pattern and trend from all other high tech industries. Although, contrary to Shumpeter's prediction, capitalism still survives in today's world, in particular, modern biotechnology is a clear example of a set of new combinations with new technologies that create a technological discontinuity in existing pharmaceutical industry. In the context of this technological discontinuity, it is true that innovations not only affect the introduction of new products and new processes but these technical innovations also led new frontiers into the market.⁴³

Nevertheless, as can be seen from Figure 1 up-front payments in the US and Europe shows a declining trend between the periods of 2006 and

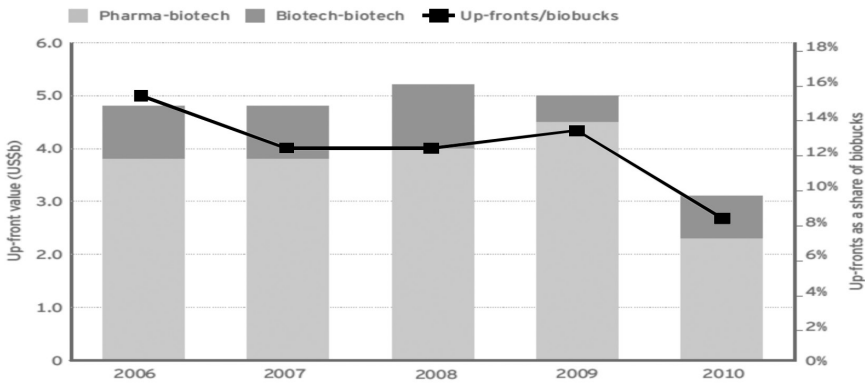
⁴² A. Sinai, "New Monsanto and GMO Propaganda: Seeds of Irreversible Change", *Le Monde Diplomatique*, 2001.

⁴³ W. W. Powell, "Interorganizational collaboration in the biotechnology industry", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 152, 1996, pp. 197-215; W. W. Powell, K. W. Koput and L. Smith-Doerr, "Interorganizational collaboration and the focus of innovation: networks of learning in biotechnology", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 41, Year 1996, pp. 116-145.

2010, and demonstrates that there is a widening gap between the high total values and the cash actually flowing in to fund biotech innovation among pharma-biotech, biotech-biotech and up-fronts (bio bucks⁴⁴). In five years time licensees have become more risk-conscious, with up-front license fees and other payments declining sharply, especially for earlier-stage technologies. This trend also reflects a challenging financing environment.

Decline in up-front payments from 2006 to 2010 also confirms that Schumpeter’s prediction is right on creative destruction which refers to old technology is destroyed by the new technology within capitalism. As a solutions, according to investors in the US and Europe, profitable biotech MNCs can at least in the short-run maximize shareholder value by selling to revenue-hungry pharmaceutical companies rather than by pursuing high-risk R&D in order to survive.⁴⁵

Figure 1: US and European Up-Front payments

Source: Ernst & Young, *Beyond Borders; Global Biotechnology Report 211*, UK.

The biotechnology industry has thus far evolved in a manner mostly consistent with Schumpeterian views. Extrapolating into the future, a Schumpeterian framework suggests important challenges for an industry at that stage of maturity. The importance of technological discontinuities for the emergence of novel industrial sectors is illustrated by a case study of the biotechnology industry in the late 20th century and by declining in pharmaceutical industry.

⁴⁴ It is a special term for companies to trumped the total potential value of alliances in their press releases.

⁴⁵ Ernst & Young, *Beyond Borders; Global Biotechnology Report 2011*, UK.

6. Future of Biotechnology Companies in Global World, Institutional Economy and International Political Economy

In order to address the biotechnology industry better we can introduce the international political economy perspective and institutionalism perspective for biotechnology from the Schumpeterian view.

Schumpeter's position is quite close to an institutionalism perspective, which tries to embed historical, regional, and, in that sense, cultural specifics in order to get a clear sense of empirical material, which differs internationally and historically.⁴⁶

According to Hine and Kapeleris⁴⁷ due to constant development and implementation of new science and new technology, through publications and patents, most areas of biotechnology operate in a climate of near constant change. However, even in this change climate there come opportunities for ground breaking innovations which will create even more dramatic change fluctuations. For example, in biotechnology some of these important developments can be accounted as recombinant DNA, and then there are PCR, the completion of the mapping of the human genome, and cloning Dolly the sheep. In biotechnology the institutional framework serves to support the diffusion of innovation throughout the industry, through knowledge sharing, licensing deals, publications and the purchase of new technology through public funding. The height of the fluctuations is a function of the extent of support or hindrance of the institutional framework surrounding the innovation. A supportive institutional environment could still be regarded as the creative destruction phase of industry development.

It will be appropriate to consider that the international political economy perspective can offer a supportive view by recognizing the possible links of the biotechnological sector to a regional, national and international economic system through institutionalism.⁴⁸ To do that, as Powell suggested, we should stress on the biotechnology industry by focusing upon four primary structural elements of the industry: knowledge, production,

⁴⁶ P. G. Michaelidis and J. G. Milios, show the different roots between Historical School and Schumpeterian thought in more detail.

⁴⁷ D. Hine and J. Kapeleris, *Innovation and Entrepreneurship in Biotechnology, An International Perspective; Concepts, Theories and Cases*, Edward Elgar: UK, 2006.

⁴⁸ W. W. Powell, "Interorganizational collaboration in the biotechnology industry", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 152, 1996, pp. 197-215.

finance and security, and three secondary considerations; biosafety, public opinion, choice of intellectual property. Without analyzing these elements and considerations, our analytical approach towards biotechnology industry to deal with its shortcomings and opportunities will be uncompleted.

When we take into consideration the interaction between different governance levels in this market, the evaluation and capacity of those actors to shape the development of the market will be able to guide us to make better decisions. This is known as structural power and unlike the more realists driven rational power, it is the capacity of an actor/set of actors to shape and influence the development of that market sector. This can be achieved with the combinations of finance, knowledge, security and production as key factors underpinning the development of this structural power are examined in the biotechnology sector.⁴⁹

7. Conclusion

Reading Schumpeter is an appropriate tool finding a way back and to shed light on contemporary questions and problems. Schumpeter find a revival of his theoretical thought in recent times where lessons provided through the current economic crisis show the relevance of seemingly external influences. Creative destruction has to be seen in context with innovation and entrepreneurship for which Schumpeter is especially so well known. In the perception of Schumpeter the process of industrial change occupies the basic place.

From the Schumpeterian view it is also true that decreasing investor funds (and confidence), rationalization, problems of intellectual property and healthcare policies, increasing degree of monopolization biotechnology as a result of merger policies and structural economic difficulties are rapidly maturing the biotechnology industry.⁵⁰ Because biotechnology is extremely capital intensive and needs huge investment in R&D, there is a strong tendency towards monopolization. This, in return, gives big MNCs a reason to perceive agricultural problems as genetic deficiencies of organisms and treat nature as a commodity. This can also be seen as a good sign of creative destruction of capitalism.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ W. W. Powell, K. W. Koput and L. Smith-Doerr, "Interorganizational collaboration and the focus of innovation: networks of learning in biotechnology", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 41, Year 1996, pp. 116-145.

Even though Schumpeter had clearly underestimated the potential innovation sources of capitalism, this is a fact that competition in capitalism is ultimately linked to company strategies which are permanently competing for new ways of innovation, subsequently, competing for the need of new technologies within industries in order to survive. So it is rational to claim that Schumpeterian approach explains biotechnology industries better than neo-liberal economic approach.

The term of Schumpeter's creative destruction is a contradictory expression, which seeks to highlight the fact that competition and inherent processes towards monopolistic and oligopolistic competition are only one part of the overall economic game. Until now, the economic and political domination of the agricultural development agenda by MNCs has thrived at the expense of the interests of consumers, farm workers, small family farms, wildlife and environment. The trends towards a reductionist view of nature and agriculture set in motion by contemporary biotechnology must be reversed by a more holistic approach to agriculture. Power relations should determine the future of biotechnology-based research, and there is no reason why farmers and the public in general, could not influence the direction of biotechnology along sustainability goals. National and international public organizations will carefully monitor and control the provision of applied non-proprietary knowledge to the private sector so as to protect that such knowledge will continue in the public domain for the benefit of rural societies. Publicly controlled regulatory regimes must be developed and employed for assessing and monitoring the environmental and social risks of biotechnological products.⁵¹

It can be concluded that the biotechnology industry has thus far evolved in a manner mostly consistent with Schumpeterian views. Extrapolating into the future, a Schumpeterian framework suggests important challenges for an industry at that stage of maturity. The importance of technological discontinuities for the emergence of novel industrial sectors is illustrated by a case study of the biotechnology industry in the late 20th century.

⁵¹ D. J. Webber, *Biotechnology: Assessing Social Impacts and Policy Implications*, Greenwood Press, Westport, CT, 1990.

BIBLIOGRAPHY

- Arora, A. and A. Gambardella. "Complementarily and external linkages: The strategies of the large firms in biotechnology", *Journal of Industrial Economics*, Vol. 38, Year 1990, pp. 361-379.
- Barley, S. R., J. Freeman and R. C. Hybels. "Strategic alliances in commercial biotechnology", (eds) N. Nohria and R. G. Eccles, *Networks and Organizations: Structure, Forms and Action*, Harvard Business School Press, Boston (MA), 1992, pp. 311-347.
- Barry, T. *Zapata's Revenge: Free Trade and the Farm Crises in Mexico*, Brown and Co., Boston, 1995.
- Braunerhjelm, P. and R. Svensson. "The Inventor's Role: Was Schumpeter Right?", Paper presented at *The Oslo Research Workshop 2006 on Entrepreneurship, Innovation and Innovation Policy*, Norwegian School of Management, Oslo, 2006.
- Bronwyn, B. and R. M. Ziedonis. "The patent paradox revisited: an empirical study of patenting in the US semiconductor industry", *Rand Journal Of Economics*, Vol. 32, 2001, pp. 1001-128.
- Cantwell, J. A. and A. Bachman. "Changing Pattern in Technological Leadership-evidence from Pharmaceutical Industry", *International Journal of Innovation Management*, Vol. 21, Year 1998, pp. 45-77.
- Coriat, B., F. Orsi and O. Weinstein. "Does Biotech Reflect a New Science Based Innovation Regime?", *Industry and Innovation*, Vol. 10, Year 2003, pp. 231-253.
- Ernst & Young. *Beyond Borders; Global Biotechnology Report 2011*, UK.
- Fransman, M. "Biotechnology, Generation, Diffusion and Policy in Technology and Innovation in the International Economy", (ed.) C. Cooper, *United Nations University Institute for New Technology*, United Nations University Press, 1994.
- Hagedoorn, J. and N. Roijakkers. "Small Entrepreneurial Firms and Large Companies in Inter-firm R&D Networks-The International Biotechnology Industry", *Discussion Paper*, MERIT, University of Maastricht, The Netherlands, 2000.
- Hagedoorn, J. "Innovation and entrepreneurship: Schumpeter revisited", *Industrial and Corporate Change*, Vol. 5, Year 1996, pp. 883-896.

- Hansen, A. and J. L. Pedersen. "The Politicization of Technology Policy: Between big Business and Public Movements", paper presented at the 7th International ISASS Conference, 2000.
- Hine, D. and J. Kapeleris. *Innovation and Entrepreneurship in Biotechnology, An International Perspective; Concepts, Theories and Cases*, Edward Elgar, UK, 2006.
- Kenney, M. "Biotechnology and the creation of a new economic space", in *Private Science, Biotechnology and the Rise of the Molecular Sciences*, (eds.) A. Thackrey, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1995.
- Lane, M. F. "Land-Speed Trials: Winners and Losers in the Biotechnology Race", *Working Paper*, Institute for Agriculture and Trade Policy, 1997.
- Lukerman, O. A. and J. P. Liebeskind. "Three levels of networking for sourcing intellectual capital in biotechnology: implications for studying interorganizational networks¹", *International Studies of Management and Organization*, Vol. 27, Year 1997, pp. 76-103.
- Malerba, F. "Sectoral Systems of Innovation: A Framework for Linking Innovation to the Knowledge Base, Structure and Dynamics of Sectors", *Economics of Innovation and New Technology*, Vol. 14, No. 1-2, Year 2005, pp. 63-82.
- Malerba, F. and L. Orsenigo. "Technology Regimes and Firm Behaviour", *Industrial and Corporate Change*, Vol. 2, Year 1993, pp. 45-71.
- Michaelides, P. G. and J. G. Milios. "Joseph Schumpeter and the German Historical School", *Cambridge Journal of Economic*, Vol. 33, Year 2009, pp. 495-516.
- Oehmke, J., C. Wolf, D. Weatherspoon, A. Maseem, M. Maredia, K. Raper and A. Hightower. *Cyclical Concentration and Consolidation in Biotech R&D: A Neo-Schumpeterian Model*, Dept of Agricultural Economics, Michigan State University, Michigan, 1999.
- Orsenigo, L. *The Emergence of Biotechnology, Institutions and Markets in Industrial Innovation*, Pinter Publishers, London, 1989.
- Orsenigo, L., F. Pammoli and M. Riccaboni. "Technological Change and Network Dynamics: Lessons from the Pharmaceutical", *Research Policy*, 30, 2001, pp. 485-508.

- Powell, W. W. "Interorganizational collaboration in the biotechnology industry", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 152, 1996, pp. 197-215.
- Powell, W. W., K. W. Koput and L. Smith-Doerr. "Interorganizational collaboration and the focus of innovation: networks of learning in biotechnology", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 41, Year 1996, pp. 116-145.
- Prendergast, R. "Schumpeter, Hegel and the vision of development", *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 30, No. 2, Year 2006, pp. 253-275.
- Santarelli, E. and E. Perciarelli. "The emergence of a vision: the development of Schumpeter's theory of entrepreneurship", *History of Political Economy*, Vol. 22, Year 1990, pp. 677-696.
- Schumpeter, J. A. *The Theory of Economic Development*, Oxford University Press, London, 1934.
- Schumpeter, J. A. *Business Cycles: A Theoretical Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, abridged by R. Fels, McGraw-Hill, New York, 1939.
- Schumpeter, J. A. *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Row, New York, 1942.
- Schumpeter, J. A. "Capitalism", reprinted in R. W. Clemence (ed.), *Essays of a J. A. Schumpeter*, Cambridge, Massachusetts: Adison-Wesley, 1946, pp. 184-205.
- Shan, W., G. Walker and B. Kogut. "Interfirm cooperation and startup innovation in the biotechnology industry", *Strategic Management Journal*, Vol. 15, Year 1994, pp. 387-394.
- Stokvis, R. "Knowledge and the Nature of Capitalism: Some Schumpeterian Observations", *Discussion Paper*, University of Amsterdam, The Netherlands, 2001.
- Taylor, L. and U. Pieper. "Reconciling Economic Reform and Sustainable Development: Social Consequences of Neo-Liberalism", Office of Development Studies, *Discussion Paper Series*, No 2, United Nations Development Programme, New York, 1996.
- Webber, D. J. *Biotechnology: Assessing Social Impacts and Policy Implications*, Greenwood Press, Westport, CT, 1990.

Balkanlar ve Türkiye İlişkilerine Medeniyet Perspektifinden Bakmak ya da Coğrafyayı Ortaklaştırmak¹

Kudret BÜLBÜL²

Öz

Tarihte Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasının üç kez cihanşümul bir rol oynadığı görülür: Büyük İskender, Roma ve Osmanlı İmparatorluğu. Bu durumun önemli faktörlerden birisi kuşkusuz bu devletlerin coğrafyayı ortaklaştırmalarıdır. Küreselleşme süreçleri ile bugün gelinen noktada siyasal sınırların aynen kaldığı ama hayatın bütün alanlarını kuşatan çok yönlü bir entegrasyon ile coğrafyanın yeniden ortaklaştırılabilirdiği bir ortam yine mümkündür. Bu perspektif iç kargaşalar ve kimlik krizleri ile çalkalanan ve bu nedenle tek başlarına yeterince etkin olamayan bölge ülkelerine büyük bir derinlik kazandıracaktır. Bununla birlikte, Coğrafyayı ortaklaştırmaktan asıl kazançlı çıkacak olanlar, kendilerini sadece sınırlı siyasal yapılar içerisinde kurmak ya da gerçekleştirmek zorunda kalmayacak olan, Balkanlardan Ortadoğu'ya geniş bir alanda çok yönlü at koşturabilecek olan bölgenin bütün insanlarıdır. Bunun için ihtiyaç duyulan şey ilişkilere medeniyet perspektifinden bakmak ve henüz oluşum halindeki bu çabaları şimdiden tanımlamaya çalışmamaktadır. Bu çabaları Büyük Makedonyacı, Yeni Helenistik ve Yeni Osmanlıcı olarak isimlendirmek parçalayıcı ve bölgenin imkânlarının ortaya çıkmasını engelleyici nitelikte olacaktır. Bugün yapmamız gereken isimlendirmeye değil, eyleme, işleve, fonksiyona, icraata öncelik vermektir. Herkese çok yönlü olarak kazanç sağlayacak coğrafyayı ortaklaştırmaya yönelik hangi adımların atılabileceği üzerinde düşünmektir. İsimlendirme çabalarını, zamanı geldiğinde ve hak edildiğinde çağdaş Dede Korkutlara bırakmak gerekir.

Anahtar kelimeler: *Medeniyet Perspektifi, Balkanlar, Türkiye.*

¹ Bu çalışma esas olarak 27-29 Mayıs 2011'de ADAM ve International Balkan University tarafından Üsküp'de gerçekleştirilen uluslararası konferansta sunulan ve daha sonra "Looking Turkey-Balkan Relations from Civilizational Perspective or Making Geography Common" başlığıyla yayınlanan makalenin gözden geçirilmiş versiyonudur.

² Doç. Dr., Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, kudretbulbul@yahoo.com

Looking Turkey-Balkan Relations from Civilizational Perspective or Making Geography Common

Abstract

Balkans, Anatolian and Middle-eastern geographies have played global roles three times in the history: The reign of Alexander the Great, Roman Empire and Ottoman Empire. Definitely, one of important factors for this condition is the fact that the said states made the geography common. In the present situation as a result of the globalisation processes, making the geography common is also possible by means of a multilateral integration which lets the political borders remain but dominates all sides of the life. In this perspective, those countries of the region which do not have any importance on their own because of a turmoil and a crisis of identity might gain depth and value. However, those who will have the greatest benefit from making the geography common will be the populations of the region who would get the chance to move in a wide region ranging from Balkans to Middle-east rather than limiting themselves within the existing political structures. What needed for this is to consider the relationship through the civilisation perspective and keep away from defining these efforts which are at the very beginning level. Such definitions as Great Macedonianism, Neo-Hellenism or Neo-Ottomanism would make a negative effect and prevent the region from bringing up its potentials. Today, what we need to do is not to give priority to definitions but giving priority to action, function and activity. What we need to do is to think about the steps to be taken for making the geography common, from which everybody will derive multilateral profits. The efforts for putting a name should be left to contemporary Dede Qorquts when the time is due, and when it is deserved.

Keywords: *Civilizational Perspective, Balkans, Turkey.*

1. Sunuş

Bundan bir süre önce (26 şubat 2011) Medeniyetler İttifakı Ankara Konferansları kapsamında, Bağımsız Türkiye Komisyonu Başkanı Finlandiya Eski Devlet Başkanı Martti Ahtisaari, Ankara Palas'ta, dar bir topluluğa "Uluslararası Sistemin Yeni Dinamikleri ve Yeni Oyuncuları" konulu bir sunum yapmıştı. Başbakanlık Başdanışmanı İbrahim Kalın'ın modere ettiği sunum ya da söyleşi sonrasında ben de kendisine bir soru yöneltmiştim. Bu çalışmanın konusunu da aslında bu soru ve buna ilişkin tartışmalar oluşturacaktır. "Nasıl bir dünyaya evriliyoruz ve yeni dünyada bize düşen rol nedir?"

Soru tam olarak şu idi: "2050 dünyasını nasıl görüyorsunuz? 2050'de bu toplantıyı yapıyor olsaydık ulus-devletlerin şu anki işgal ettiği gibi bir dünyada mı yaşıyor olacaktık? Yoksa Fransız düşünür Alain Minc'in vurguladığı gibi, belirsizliklerin, gri alanların daha da arttığı, örgütlü otoritelerin gittikçe kaybolduğu, bireysel ve gönüllü kuruluşların daha aktif olduğu 'yeni bir ortaçağ' (new medieval) ile mi karşı karşıya kalacaktık?" Ahtisaari'nin toplantı sonrasında teşekkür ettiği bu soru aslında oldukça önemlidir.³ Çünkü geleceğimizi bu sorunun yanıtı şekillendirecektir. 2050'de hala "uluslararası" olarak tanımlanabilirse eğer ("ulus"un aşıldığı bir dünyada uluslararası eski anlam kodlarını vermeyebilir çünkü) dünyanın yeni dinamikleri ya da aktörleri buna göre ortaya çıkacaktır.

2. Yeni Arayışlar, Yeni Ortaçağ?

Minc'in "Yeni Ortaçağ",⁴ Toffler'in "3. Dalga",⁵ Drucker'ın "kapitalist ötesi toplum"⁶ ya da "bilgi toplumu",⁷ Giddens'in "geç modern"⁸ ya da "modernitenin küreselleşmesi",⁹ diğer bazılarının "emperyalizm",¹⁰ "post-modernizm", "post-marksizm" kavramları ile açıklamaya çalıştıkları şey aslında

³ Martti Ahtisaari, 2050'deki böyle bir toplantıya katılmaktan büyük heyecan duyacağını ama büyük olasılıkla ömrünün buna yetmeyeceğine değinerek söze başladı. 'Ulus' ölçeğinin kolay kolay anlamını kaybetmeyeceğine, ulusal aktörlerin uzunca bir süre varlıklarını sürdürmeye devam edeceklerine vurgu yaptı. Ahtisaari'nin bu yaklaşımında, yaşamının oldukça önemli bir kısmını ulus-devlet çağında geçirmiş ve bir ulus-devletin devlet başkanlığını yapmış olmasının da sanırım etkisi vardır.

⁴ Alain Minc, *Yeni Ortaçağ*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

⁵ Alvin Toffler, *The Third Wave*, Bantam Books, New York, Toronto, London, 1980.

⁶ Peter F. Drucker, *Kapitalist Ötesi Toplum*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993.

⁷ Peter F. Drucker, *Yeni Gerçekler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1993.

⁸ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1992.

⁹ Anthony Giddens, "Modernitenin Küreselleşmesi", *Küreselleşme Temel Metinler* içinde, Ed. Kudret Bülbül, Orion Yayınları, Ankara, 2009.

¹⁰ Boris Kagarlitsky, *The Twilight of Globalization, Property, State and Capitalism*, Virginia: Pluto Press, London, Sterling, 2000; Süleyman Nyang, "Globalleşmenin Kavramsallaştırılması", *Globalleşme Bir Aldatmaca mı?* İnkılap Yayınları, İstanbul, 2002.

da yeni bir dünyaya evriliyor olduğumuz ya da tarihin yeni bir dönemine giriyor olduğumuzdan hareketle bu durumun nasıl tanımlanabileceğidir.

Bu kavramların hepsinin değil ama, oradan başladığımız için Minc'in Yeni Ortaçağ kavramı üzerinde biraz duralım. "Yeni Ortaçağ, örgütlü sistemlerin yokluğu, her türlü merkezin kayboluşu, kaygan ve silik dayanışmaların ortaya çıkışı, belirsizlik, rastlantı, bulanıklık ... Yeni ortaçağ, aklın kurucu ilke olarak uzun zamandan beri kaybolmuş sanılan ilkel ideolojilerin ve boş inanışların yararına silinip yok oluşu..."¹¹

Görüldüğü gibi Fransız düşünür bu kavramı olumsuz anlamda kullanmaktadır. David Held ve Anthony McGrew de Ortaçağ Avrupa'sı ile günümüz gelişmeleri arasında paralellik kurarlar.¹² Bu düşünürlere göre son dönemdeki gelişmeler ortaçağ'daki lokal, ulus-ötesi ve ulus-üstü yapıların belirli bölgedeki eş zamanlı otoritelerini anımsatmaktadır.

Ortaçağ, Doğu ve Batı toplumları için farklı anlamlar ifade edebilir. Bu kavram, Batı için daha çok Ortaçağ'daki feodal, kral, imparator, kilise gibi parçalı siyasal yapıları ve belirli bir merkezin olmayışını çağrıştıırırken, Doğu için daha merkezileşmiş yapıları çağrıştıırabilir. Ben Yeni Ortaçağ kavramını ulusal aidiyetlerin, merkezi otoritelerin kayboluşu ve daha bireysel, topluluksal girişimlerin öne çıkması anlamında kullanmaktayım.

3. Küreselleşme Süreçleri ya da Küreselleşmeler

Aslında nasıl bir dünyaya evirilmekte olduğumuz, yeni ortaçağ ya da diğer kavramsal arayışlar küreselleşme süreçleri ile ilgilidir. Bu nedenle öncelikle küreselleşmenin ne olduğuna ve küreselleşme süreçlerinin temel aktörlerinin kimler olduğuna işaret etmek gerekir.

Küreselleşme, farklı toplumsal kesimler, sektörler, ülkeler ve farklı deneyimlere sahip bireyler tarafından çok farklı değerlendirmelere, tavır alışlara ve yaklaşımlara konu olabilmektedir. Küreselleşme gibi kazananlar ve kaybedenler yaratan bir süreç karşısında bu farklı tavır alışları olağan karşılamak gerekir. Meksika, Küba ya da Avustralya yerlileri 'küresel keşif'in yararları ve maliyetleri konusunda negatif düşünceler taşıyabilirler belki ama, Marco Polo, Magellan, Columbus, Captan Cousteau'nun izleyicileri Avrupalı işadamları için bu gelişmeler son derece 'kahramanca'

¹¹ Minc, *Yeni Ortaçağ*, s. 9.

¹² David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt and Jonathan Perraton, *Global Transformations, Politics, Economics and Culture*, Stanford University Press, Stanford, 1999, p. 85.

ve ‘asil’dir. Yine Bill Gates ya da Rupert Murdoch’ın deneyimleri ile Meksika, Çin ya da benzeri ülkelerdeki serbest ticaret bölgelerinde çok düşük ücretlerle çalışan kadın ve çocukların küreselleşmeye ilişkin değerlendirmeleri kuşkusuz aynı olmayacaktır.¹³

Bu nedenle küreselleşmeye ilişkin, çok bilinen Mevlana’nın fil hikâyesini andırırçasına, literatürde çok farklı tanım ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu tanım ve yaklaşımlar, ‘yeni emperyalizm’den ‘insanlığın ortak birikimi’ne kadar salınabilmektedir. Yaklaşım farklılıklarını başka çalışmalara bırakarak, küreselleşme “siyasetten ekonomiye, spordan sanata, ticaretten kültüre, birey, topluluk, devlet ve uluslararası gittikçe artan bir etkilenim süreci”¹⁴ olarak tanımlanabilir. Bu anlamda Gramsci’yi anımsayarak¹⁵ (küreselleşme = zor+rıza)’dır denebilir.

Küreselleşmeye ilişkin işaret edilmesi gereken bir başka nokta, küreselleşmenin sadece birleştiren, bütünleyen değil, aynı zamanda parçalayan, bölen, diyalektik bir süreç olduğudur.¹⁶ Bu bağlamda yaşanan süreçler tek boyutlu değil, çok boyutlu ve çok yönlüdür. Siyasetten ekonomiye, sanata, kültüre bu süreçler her ülkeyi, bölgeyi, kenti hatta aileyi farklı etkileyebilmektedir. Bu nedenle tek boyutlu, lineer bir küreselleşme sürecinden değil, küreselleşmelerden ya da küreselleşme süreçlerinden bahsetmek daha doğru olacaktır. Gerçekten de bu süreçler, Polonya’da küçük bir işletme sahibi bir aileyi büyük şirketlerin pazara girişi ile olumsuz etkileyebilirken, aynı ailenin çocuklarına Erasmus gibi imkânlarla Türkiye’ye gelebilmek gibi yeni imkânlar sunabilmektedir.

Bu çalışma açısından söz konusu olan küreselleşme süreçlerinin yeni aktörleri ya da, çelişen, örtüşen ayrışan ne tür küreselleşmelerin yaşandığı

¹³ John Wiseman, *Global Nation? Australia and the Politics of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, p. 26.

¹⁴ Kudret Bülbül, *Zor ve Rıza, Küreselleşmeler Arasında Türkiye*, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 31.

¹⁵ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri, Seçmeler*, Onur Yayınları, İstanbul, 1986.

¹⁶ Peter Kloos, “The Dialectic of Globalization and Localization”, in *The Ends of Globalization*. Eds. Don Kalp, Marco van der Land and Richard Staring, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., New York, Oxford, 2000, p. 291; Zygmunt Bauman, *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 8; Saskia Sassen, *Globalization and Its Discontents*, The New Press, New York, 1998, p. xxxiv; Singh Karan, *Conference Report*, 11-15 October 1998, Prague: Forum 2000 Foundation Prague, 2000, pp. 204-205; Ahmet İçduygu and E. Fuat Keyman, “Globalization Security and Migration: The Case of Turkey”, *Global Governance*, July-September 2000, Vol. 6, No. 3, 2000, pp. 387-388; Gregory A. Raymond, Book Review: “Whose World Order? Uneven Globalization and the End of Cold War” Eds. Hans-Henrick Holm and George Sorensen, Boulder, Westview, 1995, *The American Political Science Review*, Vol. 89, issue 4, Dec 1995, p. 1075; James H. Mittelman, “Globalization: Capters and Captives” In *Capturing Globalization*, Eds: James H. Mittelman and Norani Othman, Routledge, London, New York, 2001, pp. 7-8.

değil, medeniyet perspektifinden bu süreçlerin yaratmakta olduğu etkidir.¹⁷ Bu çerçevede küreselleşme süreçlerinin üç temel alanda yeni bir durum yaratmakta olduğuna işaret edilebilir.

İlki, ulus-devlet çağı olarak tanımlanabilecek önceki dönemle kıyaslandığında sivil toplumun, toplulukların ve sivil inisiyatiflerin öne çıkmakta olduğudur. Küreselleşme süreçleri ile birlikte bireyler, topluluklar ve sivil inisiyatifler pozitif ve negatif olarak oldukça önemli birer aktör olabilmektedirler.

Küreselleşme süreçleri ile birlikte sivil toplumun, sivil toplum kuruluşlarının, sivil inisiyatiflerin ve bireylerin oldukça öne çıktığı günümüzde yaşamın hemen hemen her alanında rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Bugün Ankara merkezli bir kuruluş olan ADAM ile Üsküp merkezli bir üniversitenin işbirliği ile bu sempozyumu gerçekleştirebilmemiz bu durumun somut bir örneğidir. Eskiden bu tür organizasyonlar ancak ve ancak devletler aracılığı ile gerçekleştirilebilirdi. Değişen koşullar ile birlikte bireyler ve topluluklar, devletler gibi büyük organizasyonların aracılığına ihtiyaç duymaksızın yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde aktivitede bulunabilmektedirler. Global şirketler bir taraftan üretimlerini gezegen düzeyinde yaygınlaştırırken, bireylerin küresel düzeydeki tüketim tercihleri de bu şirketlerin eğilimlerine yön vermektedir.

Bireylerin ve toplulukların öne çıkmasının sadece pozitif örneklerinden bahsedemeyiz. Bu durumun negatif örnekleri de yaygınlıkla görülmektedir. Geçmişte ABD gibi süper güç bir ülkeye saldırıyı çok az devlet göze alabilirken, bugün internet teknolojisini çok iyi bilen bir ya da birkaç genç ABD Savunma Bakanlığının ya da Pentagon'un sitesini çökertebilmektedir. Yine önceki dönemlerde bir süper gücün bir topluluğa, bir bireye karşı savaş açması, kendi gücünün sorgulanmasına neden olabileceğinden pek mümkün görünmezken, bugün ABD, bir örgüte ve onun liderliğine (El-kaide ve öldürülen lideri Usame Bin Ladin) karşı uluslararası bir koalisyon oluşturma çağrısı yapabilmektedir.

Bu makalenin konusu açısından küreselleşme süreçleri ile birlikte yaşanan ikinci bir değişim geleneksel, ideolojik ve ulusal aidiyetlerin, bireylere eski anlamlarını verememeleri durumudur. Ulus-altı ve ulus-üstü ya da ulus-ötesi tanımlamalar daha fazla öne çıkarken, liberalizm, sosyalizm ve milliyet-

¹⁷ Kültür ve medeniyet tartışmalarının Türkiye için ne anlama geldiğine dair bir çalışma için bkz: Kudret Bülbül, "Kültür ve Medeniyet Tartışmalarına Türkiye'den Bakmak", *Küreselleşme, Kültür ve Medeniyet* içerisinde, Ed. Kudret Bülbül, Orient Yayınları, Ankara, 2007. Milenyum çağında medeniyet perspektifinden bakmanın Türkiyeli Azerbeycanlı entelektüellere yüklediği sorumluluklara dair bir çalışma için bkz: "Intellectuals, A Civilization Perspective, Turkey and Azerbaijan in the New Millenium", *Kudret Bülbül, Economic, Political and Cultural Cooperation in Caucasus and Central Asia*, Eds. Mehmet Bulut&Recai Aydın, Adam, 2011.

çilik gibi büyük ideolojiler, birey ve topluluklarda eskisi kadar heyecan yaratmamaktadır. 20. yüzyıla kadar insanlık tarihinin daha din endeksli bir tarih olduğu ve kimliklerin bu nedenle daha din temelli şekillendiği söylenebilirken, 20. yüzyılı bir ideolojiler çağı ve ideolojik kimliklerin öne çıktığı bir çağ olarak görmek yanlış olmayacaktır. Şimdiden bir öngöründe bulunmak erken olmakla birlikte, 21. yüzyılda ideolojilerin ve ulusal kimliklerin insanlığı daha az heyecanlandırmakta ve daha az anlam kodları vermekte olduğu söylenebilir.

İdeolojik kimliklerdeki anlam kaybına Daniel Bell 1950’lerde dikkat çekerken,¹⁸ Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” tezini¹⁹ sadece diğer ideolojilerdeki anlam kaybı olarak okumak doğru görünmemektedir. Bugün gelinen noktada 20. yüzyılda insanlığın peşinden koştuğu liberalizm ve sosyalizm gibi ‘büyük anlatılar’ kitleler tarafından eskisi kadar coşkuyla karşılanmamaktadır.

Çok benzer bir durum ulusalcı akımlar için de söz konusudur. Bireyin içerisinde kendisini çok daha rahat hissettiği ve o şekilde tanımladığı ulusal kimlikler ve belki de uğruna ölmeyi rahatlıkla göze aldığı ‘vatan’, ‘bayrak’, ‘ulus’ gibi kavramların bireylere önceki anlamlarını verip vermediği tartışılmaktadır. Yeni oluşan uluslarda şimdilik durum tersine görünmekle birlikte, ulus olma sürecini tamamlamış toplumlarda, bu kavramlar daha az ilgi uyandırmaktadır. Örneğin Alman toplumunun geçmişte kendisini daha fazla Alman hissettiği rahatlıkla söylenebilirken, bugün öncekine oranla Almanların kendilerini daha az Alman ama daha fazla farklı aidiyetlerle tanımladıkları gözlemlenmektedir (Çevreci, yeşil, Hıristiyan, küreselleşme karşıtı, eşcinsel vb. gibi).

Üçüncü büyük değişim medeniyet perspektifinin öne çıkması ile yaşanmaktadır ki sunumun konusu açısından bu durumu ayrı bir başlıkta ele alalım.

4. Yerelleşme ile Paralel Olarak Ulus’u Aşan Kimliklerin ya da Medeniyet Perspektifinin Yeniden Öne Çıkması

Medeniyet tartışmaları kuşkusuz bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu çalışma açısından belirtilmesi gereken, 20. yüzyılın sonu ile birlikte medeniyet tartışmalarına yeniden bir dönüş olduğu ve medeniyet üzerinden yeniden bir kimlik ve tanımlanma çabaları ile karşı karşıya olduğumuzdur. Bazı düşünürler bu durumu “dinlerin geri dönüşü” olarak yorumlamaktadırlar. Batı’da Hıristiyanlığın tekrar yükselmesi, islamofobik açıklamalar, toplumların giderek muhafazakârlaştığına dair örnekler bu yorumlara te-

¹⁸ Daniel Bell, *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, The Free Press, USA, 1960.

¹⁹ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, The Free Press, 1992; Francis Fukuyama, “Economic Globalization and Culture-A Discussion with Dr. Francis Fukuyama”, 2001, <http://www.ml.com/woml/forum/global.htm> Erişim: 28.01.2001.

mel teşkil etmektedir. İngiliz düşünür Stuart Hall'un "bir kavram, sol kapıdan çıkar çıkmaz sağ pencereden geri dönmektedir. Fakat tam olarak aynı yere değil"²⁰ yaklaşımına paralel olarak bu geri dönüşü, dine değil, medeniyet perspektifine dönüş olarak adlandırmak daha anlamlı görünmektedir. Bir taraftan yerel kimlikler öne çıkarken diğer taraftan ulusu aşan ulus ötesi/üstü aidiyetler daha belirgin hale gelmektedir. Ulusu aşan aidiyetler din temelli olabildiği gibi 'küreselleşme karşıtlığı', 'çevrecilik', 'yeşiller', 'bölgelleşme' gibi dinden bağımsız da olabilmektedir. Bazı durumlarda ulus içinde çatışan kimlikler ulusu aşan aidiyetler içinde kendilerini daha rahat ifade edebilmektedirler. Kuzey İrlandalıların İngilizlere karşı, Baskıların İspanyollara karşı AB kimliğini savunmaları gibi.

Son dönemlerdeki medeniyet tartışmalarını ise Samuel Huntington'un meşhur "Medeniyetler Çatışması" tezine borçluyuz.²¹ Bu teze karşılık Edward Said'in kaleme aldığı "Cehaletler Çatışması"²² gibi pek çok çalışma kaleme alınmıştır. Birleşmiş Milletler çatısı altında yürütülen, Türkiye ve İspanya'nın eş başkanlığını yürüttüğü Medeniyetler İttifakı girişimi de Huntington gibi düşünürlerin yarattığı çatışmacı bir dünyaya karşılık barışçıl bir dünya yaratma girişimlerinin bir uzantısıdır.²³

Kısaca belirtmek gerekirse, küreselleşme süreçleri ile birlikte, bir taraftan yerel kimlikler daha fazla öne çıkarken, diğer taraftan ulusu aşan, etnik orijinli olmayan ve medeniyet temelli olarak adlandırılabilirler daha üst kimlikler öne çıkmaktadır.

Türkiye ve Balkan ülkeleri açısından bakıldığında yerel kimliklerin ve medeniyet perspektifinin öne çıkmasının oldukça önemli sonuçları olduğu söylenebilir. Türkiye ve Balkan ülkeleri, bir taraftan çok fazla etnik ve dini yerel aidiyetleri içerisinde barındırırken; diğer taraftan uzun tarihsel süreçte bir arada yaşamının getirdiği geniş bir aidiyete, ortak bir yaşanmışlığa sahiptir. Küreselleşme süreçleri ile gelen yeni gelişmeler, bu nedenle bu coğrafyanın belki de en fazla ihtiyaç duyduğu farklılıklar içerisinde bir arada yaşayabilme imkânını, kendi yerel kimlikleri ile birlikte ortak bir

²⁰ Stuart Hall, "Eski ve Kimlikler, Eski ve Yeni Etnikler", *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi* içinde, Der.: Anthony D. King, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 70.

²¹ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, Summer, 1993; Aynı makale için bkz: *Agenda, Critical Issues in Foreign Policy*, Foreign Affairs, New York, 1994.

²² Edward W. Said, "The Clash of Ignorance", *Nation Magazine*, October, 2001 <http://www.thenation.com/doc.mhtml?i=20011022&s=said&c=1>, Makalenin Türkçesi için bkz: "Cehaletler Çatışması", *Küreselleşme Temel Metinler* içinde, Ed: Kudret Bülbül, Orion Yayınları, Ankara, 2009.

²³ Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz: Berat Özipek ve Kudret Bülbül, *From the Dialogue to the Alliance of Civilizations A Collective Initiative For Universal Peace*, Seta, 2007.

coğrafyada yaşıyor olmanın yarattığı geniş bir aidiyete aynı anda sahip olabilmeye fırsatını altın tepsi içerisinde sunmaktadır.

Bu noktada medeniyetin nasıl tanımlandığı, temel unsurlarının neler olduğu, bu coğrafya insanların ortak bir medeniyetin parçaları olup olmadığı, Makedonların, Yunanlıların, Türklerin aynı medeniyete mensup olup olmadıkları gibi sorular sorulabilir. Kuşkusuz bu sorular ekseninde anlamlı tartışmalar yapılabilir ve yapılmaktadır. Ama coğrafyayı ortaklaş-tırmanın yaratacağı faydalar açısından baktığımızda bu tartışmaların harareti düşmektedir. Aynı ya da farklı medeniyet içerisinde tanımlansalar da bu coğrafyanın insanları geçmişte farklı dönemlerde coğrafyayı ortaklaş-tırabilmişler ve böylelikle küresel birer aktör olabilmişlerdir. İzleyen paragraflarda bu durumun örneklerine değinilecektir.

5. Coğrafyanın Global Aktörleri: Büyük İskender, Roma ve Osmanlı İmparatorlukları

Tarihe bakıldığında Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu'yu uhdesinde bulunduran bu bölgenin, üç kez tarih sahnesinde büyük rol oynadığı, bölge devletlerinin üç kez cihanşümul bir nitelik taşıdığı görülür²⁴. Büyük İskender, Roma ve Osmanlı İmparatorluğu.²⁵ Avrupa'dan Ortadoğu'ya, dönem dönem Hindistan'a kadar uzanan bu küresel devletlerin başarılarında çok değişik faktörler vardır. Bununla birlikte en önemli faktörlerden birisinin kuşkusuz bu devletlerin coğrafyayı ortaklaş-tırmaları olduğu söylenebilir. Büyük İskender sadece 33 yıl yaşamıştır. Ama 33 yıllık hayatına Balkanlardan Çin Seddi'ne büyük bir imparatorluk sığdırmıştır. Kurduğu imparatorlukla tarihte kent devleti modelini sona erdirerek imparator devlet modeli sürecini başlatmıştır²⁶. Diğer iki devlet de aynı yoldan giderek bu bölgeyi içerisindeki bütün farklılıkları ve renkleri ile birlikte adeta tek bir devlet haline getirmiştir. Bu nedenle tarihi filmler ya da diziler izlendiğinde bu bölgenin sosyal yaşamı ulus-devlet modelinin tek biçimleştiği bir homojenlikte değil, bütün farklılıkları ile birlikte resmedilir. (Muhteşem Yüzyıl dizisini izleyenler görmüşlerdir. Bu dizide bazen kamera devrin İstanbul çarşı pazarına döndürülür. Devrin İstanbul çarşı pazarında neredeyse yok yoktur. İstanbul çarşı pazarları Makedonyalı, Ukraynalı, Ortadoğulu, imparatorluğun bütün renkleri ile birlikte resmedilir). Aşağıdaki haritalar bir taraftan bu devletlerin egemenlik sınırlarını gösterirken, diğer ta-

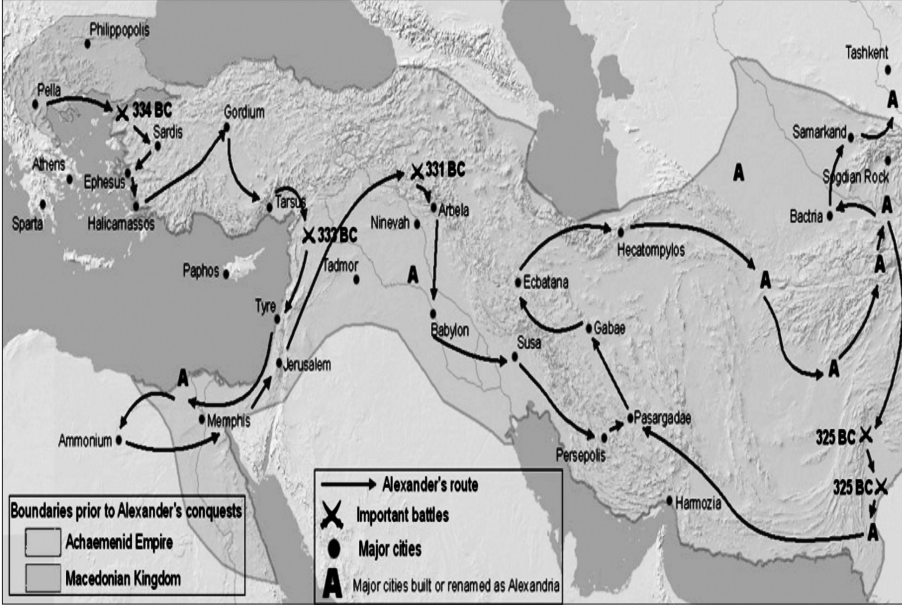
²⁴ 'Yeni Dünya'nın henüz keşfedilmediği bir çağda cihanın önemli bir kısmının bu coğrafyadan ibaret olduğu da söylenebilir.

²⁵ İlber Ortaylı, Osmanlı'yı Müslüman bir Roma İmparatorluğu olarak adlandırır: (İlber Ortaylı, "Osmanlı: Üçüncü Roma İmparatorluğu", *Hürriyet Osmanlı Eki*, 18 Ekim 1999.)

²⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

raftan bu geniş sınırlar, insanların seyyaliyet potansiyellerini ve yukarıda bahsedilen renkli toplumsal dokunun nedenlerini ortaya koymaktadır.

Harita 1: Büyük İskender İmparatorluğu Haritası (İÖ 334-323)²⁷

Harita 2: Roma İmparatorluğu Haritası²⁸

²⁷ <http://exploremed.com/Alexander.asp>, Erişim: 01.03. 2012.

²⁸ <http://www.unrv.com/roman-empire-map.php>, Erişim: 01.03. 2012.

Harita 3: Osmanlı İmparatorluğu Haritası²⁹

6. Coğrafyayı Ortaklaştırmak?

Yukarıdaki her üç devletin en geniş sınırlarını gösteren haritalardan da görülebileceği gibi, tarihin o günkü koşullarında coğrafyayı ortaklaştırmak her üç imparatorluk için siyasal sınırların ortadan kaldırılması anlamına gelmekteydi. Farklı egemenlikleri temsil eden siyasal sınırlarla birlikte coğrafyayı ortaklaştırmak, çok yönlü bir entegrasyon gerçekleştirmek o yüzyılların tarihsel koşullarında fazlaca mümkün değildi. Ama bu durum bugün için artık içerisinde fiilen yaşamakta olduğumuz bir olgudur. Siyasal sınırların aynı kaldığı ama aynı zamanda çok yönlü işbirliklerinin gerçekleştirilebildiği bir dünya bugün için hayal değildir. Bu nedenle coğrafyayı ortaklaştırmaktan kastım, tarihte olduğu gibi siyasal sınırların ortadan kaldırılması türünden bir hedef kesinlikle değildir. Tam tersine bu sınırların olduğu gibi kaldığı ama bu bölgenin yeniden bir cazibe merkezi haline gelebilmesi için siyasal sınırların çok yönlü işbirliklerine hiçbir şekilde engel olmadığı bir durumdur. Kurumsal, sivil toplum ya da bireysel düzeyde bu bölgenin in-

²⁹ www.ottomansouvenir.com/img/maps/Ottoman_Empire_Map_Largest_Borders.JPG, Erişim: 01.03.2012.

sanlarının, Makedonya'dan Çin Seddine, bütün bir coğrafyayı hiçbir engelle karşılaşmaksızın, ekonomik, kültürel, akademik, entelektüel, dinsel ve her türlü legal faaliyetlerini özgürce gerçekleştirebilmesi, zihin atlasını tek bir ülke ölçeğinden değil, bütün bir bölge ölçeğinden kurmasıdır.

Coğrafyayı ortaklaştırmak, sadece bölgesel ekonomik bir entegrasyon değildir. Ekonomik entegrasyonu aşan, bireylere, gruplara sivil toplum örgütlerine, üniversitelere kapıları sonuna kadar açan, bütün bir coğrafyayı tek bir ülke gibi çok yönlü olarak birbirine bağlayan bir ağ ya da ağlar zincirinden bahsediyorum bu kavramla. Bu nedenle, yaşamakta olduğumuz süreçleri, ulusu aşan büyük kimliklerin ve alt kimliklerin daha belirgin olduğu, devletlerin değil bireylerin, mal ve hizmet topluluklarının, gönüllü kuruluşların yeni aktörler olarak öne çıktığı “Yeni Ortaçağ” olarak adlandırmak bana çok yanlış gelmiyor. Evet tabii ki Ortaçağ'da savaşlar, büyük çatışmalar eksik değildi. Ama bu savaşlar sonrasında birbirinden farklı geniş toplum kesimleri iç içe yaşayabiliyordu. Bu savaşlar, geniş toplum kesimlerinin seyyalietini de sağlıyordu. Bugün ise savaşlara değil, birbirinden farklı bireylerin ve geniş toplum kesimlerinin daha fazla iç içe geçmesini sağlayacak çok yönlü işbirliklerine ve coğrafyayı ortaklaştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Balkanlar ve Ortadoğu tarihine baktığımızda bu bölge bunu başarabildiği oranda bölgesel ve küresel bir aktör olabilmiş, aksi takdirde küçük aidiyetler ve siyasal yapılarla olayların önünde sürüklenmiştir. Coğrafyayı ortaklaştırmaya ve medeniyet perspektifinden ilişkileri geliştirmeye sadece küresel aktör olmak ya da büyük bir güç olmak penceresinden bakmak da doğru değildir. Evet çok yönlü bir entegrasyon oluşturulabilirse, Dünya tarihinin yine bölge tarihi üzerinden yazılabileceğinin önü açılacaktır. Bu perspektif tek başlarına yeterince etkili olamayan bölge ülkelerine büyük bir derinlik kazandıracaktır. Bununla birlikte, coğrafyayı ortaklaştırmaktan asıl kazançlı çıkacak olanlar, kendilerini sadece sınırlı siyasal yapılar içerisinde kurmak ya da gerçekleştirmek zorunda kalmayacak olan, Balkanlardan Ortadoğu'ya geniş bir alanda çok yönlü olarak hareket edebilecek olan bölgenin bütün insanlarıdır. Makedonya'dan, Türkiye'den, Ortadoğu'dan sıradan bir birey bütün bu bölgelerde özgürce dolaşabilecek, ekonomik, ticari, sosyal, kültürel her türlü ilişkisini, entelektüel zihin atlasını sadece kendi ülkesi ile sınırlı değil, bütün bu bölgeyi içerecek şekilde kurabilecektir. Ortak aidiyetleri öne çıkarmak, medeniyet perspektifi üzerinden bölgeyi yeniden düşünmek, bölge ülkelerinde farklı kimlik talepleri biçiminde kendisi gösteren ve bölgenin iç sorunlarla uğraşarak bölgenin potansiyel imkân ve birikimlerin görülmesini engelleyen

yaklaşımların da yumuşamasına katkı sağlayacaktır. Böylelikle bölgenin potansiyel birikim ve imkânlarının daha rahat görülebilmesinin önü açılacaktır. Literatürdeki yerel kimlik ve kültürlerin, aidiyetlerin etnik, dinsel ve ulusal temelde çatışmalarını ve etnik temizlikleri refere eden Balkanlaşma, Brezilyalaşma³⁰ gibi kavramlar ve bu çatışma potansiyellerinin yaratacağı içe kapanmanın yaratacağı riskler düşünüldüğünde, coğrafyayı ortaklaştırmanın getireceği imkân ve fırsatlar daha iyi görülecektir.

7. Bitirirken: Büyük Makedonyacı, Yeni Helenistik ya da Yeni Osmanlı Bir Arayış mı?

Bölge insanların her birini sadece bulunduğu ülkenin imkân ya da daha çok imkânsızlıklarına mahkûm olmaktan kurtaracak, her bir ülkedeki iç kargaşadan, kimlik krizlerinden başını kaldırmasını ve herkese daha büyük düşünmesini sağlayacak coğrafyayı ortaklaştırmaya yönelik çabalara şimdiden bir isim koyma arayışı yanlış olacaktır. Bu çabalara şimdiden Büyük Makedonyacı, Helenistik ya da Osmanlı gibi isimler koymak zorunda değiliz. Bu tür isimlendirmeler parçalayıcı ve bölgenin imkânlarının ortaya çıkmasını engelleyici olacaktır. Bölgenin potansiyellerinin ortaya çıkabilmesi ve yeniden bir çekim merkezi haline gelebilmesi için bugün yapmamız gereken isimlendirmeye değil, eyleme, işleve, fonksiyona, icraata öncelik vermektir. Herkese çok yönlü olarak kazanç sağlayacak coğrafyayı ortaklaştırmaya yönelik hangi adımların atılabileceği üzerinde düşünmektir. Bölge insanımızın her birinin zihin atlasını, anlam dünyasını bölge üzerinden kurarak, sadece kendi ülkesinde değil, bölge ölçeğinde aktif hale gelebilmesini sağlayacak çalışmalara kafa yormaktır. Tarihte benzerlikler olabilir, ama hiçbir şey aynı kapıdan geri gelmez. Eğer bir gün isim koymak gerekirse çağırırız Dede Korkut'u, vakti geldiğinde o en uygun ismi koyar.³¹ Yani bize düşen çok yönlü çabalara destek olmaktır. İsimlendirmeyi, coğrafyayı ortaklaştırabilirsek eğer, gelecek nesillerin "Dede Korkut"larına bırakmaktır.

³⁰ Çağdaş kentlerde zengin ve yoksul kesimlerin yaşam alanlarının gittikçe birbirinden ayrılmasının yanı sıra, sadece tanıdık insanların, özel komşuluklar, özel güvenlik, özel yollar, özel hastane ilişkilerine dayanan yaşam alanlarının geliştirilmesi ve buna karşılık, etnik, sınıfsal ve dinsel gettolaşma süreçlerini ifade eden bu durum için literatürde "Brezilyalaşma" kavramı kullanılmaktadır (Featherstone, age, s. 9; Wiseman, age, s. 60).

³¹ Eski Türklerde doğan çocuklara anne ve babası tarafından geçici olarak bir isim verilirdi. Çocuğun asıl ismi ise mizacına göre belirli bir yararlılık ya da kahramanlık gösterdikten sonra, toplumun önde gelenleri tarafından konurdu. Çocuğun belirli bir ismi alabilmesi için önce o ismi hak edecek davranış ve eylemlerde bulunması beklenirdi. İsim bir anlamda sonradan gelirdi. Dede Korkut bu geleneklerde belirli bir isim almayı hak etmiş çocuklara adlarını koyan önemli bir figürdür. Bugün de ihtiyacımız olan şey bir ölçüde böyle bir yöntemdir: Önceliği isimlendirmeye değil, eylem ve aktivitelere vermek.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali. *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.
- Bauman, Zygmunt. *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*, (Çev: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Bell, Daniel. *The End of Ideology, On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, The Free Press, USA, 1960.
- Bülbül, Kudret. “Kültür ve Medeniyet Tartışmalarına Türkiye’den Bakmak”, *Küreselleşme, Kültür ve Medeniyet*. Der: Kudret Bülbül, Orient Yayınları, Ankara, 2007; *Küreselleşme - Temel Metinler*, Der: Kudret Bülbül, Orion Yayınları, Ankara, 2009.
- Bülbül, Kudret. *Zor ve Rıza, Küreselleşmeler Arasında Türkiye*, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.
- Bülbül, Kudret. “Intellectuals, A civilization Perspective, Turkey and Azerbaijan in the New Millennium”, *Economic, Political and Cultural Cooperation in Caucasus and Central Asia*, Eds. Mehmet Bulut&Recai Aydın, Adam, 2011
- Drucker, Peter F. *Yeni Gerçekler*, (Çev: Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1993.
- Drucker, Peter F. *Kapitalist Ötesi Toplum*, (Çev.: Belkıs Çorakçı), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Featherstone, Mike. *Undoing Culture, Globalization, Postmodernism and Identity*, Sage Publications, London, 1995.
- Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*, The Free Press, 1992.
- Fukuyama, Francis. “Economic Globalization and Culture-A Discussion with Dr. Francis Fukuyama”, 2001, <http://www.ml.com/woml/forum/global.htm>, Erişim: 28.01.2001.
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*, (Çev: Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Giddens, Anthony. “Modernitenin Küreselleşmesi” (Çev: Kudret Bülbül), *Küreselleşme Temel Metinler*, Ed. Kudret Bülbül, Orion Yayınları, Ankara, 2009.

- Gramsci, Antonio. *Hapishane Defterleri, Seçmeler*, (Çev: Kenan Somer), Onur Yayınları, İstanbul, 1986.
- Hall, Stuart. “Eski ve Kimlikler, Eski ve Yeni Etnikler”, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*, Der. Anthony D. King, (Çev: Gülcan Seçkin ve Ümit Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- Held, David, Anthony McGrew, David Goldblatt and Jonathan Perraton, *Global Transformations, Politics, Economics and Culture*, Stanford University Press, Stanford, 1999.
- Huntington, Samuel P. “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, Summer, 1993; *Agenda, Critical Issues in Foreign Policy*, Foreign Affairs, New York, 1994.
- İçduygu, Ahmet and E. Fuat Keyman. “Globalization Security and Migration: The Case of Turkey”, *Global Governance*. July-September 2000. Vol. 6, No 3.
- Kagarlitsky, Boris. *The Twilight of Globalization, Property, State and Capitalism*, (Translated by Renfrey Clarke), Pluto Press, London, Sterling, Virginia, 2000.
- Karan, Singh. *Conference Report*, 11-15 October 1998, Forum 2000 Foundation, Prague, 2000.
- Kloos, Peter. “The Dialectic of Globalization and Localization”, in *The Ends of Globalization*, Eds. Don Kalp, Marco van der Land, Richard Staring... Rowman&Littlefield Publishers Inc, New York, Oxford, 2000.
- Büyük İskender İmparatorluğu Haritası İÖ 334-323, 2012, <http://explorehemed.com/Alexander.asp>, Erişim: 01.03. 2012.
- Osmanlı İmparatorluğu Haritası, 2012 www.ottomansouvenir.com/img/maps/Ottoman_Empire_Map_Largest_Borders.JPG, Erişim: 01.03. 2012.
- Roma İmparatorluğu Haritası, 2012, <http://www.unrv.com/roman-empire-map.php>, Erişim: 01.03. 2012.
- Minc, Alain. *Yeni Ortaçağ*, (Çev:Ağaoğulları M. A.), İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
- Mittelman, James H. “Globalization: Captors and Captives”, *Capturing Globalization*, Eds. James H. Mittelman and Norani Othman, Routledge, 2001.

- Nyang, Süleyman. “Globalleşmenin Kavramsallaştırılması”, *Globalleşme Bir Aldatmaca mı?*, (Çev: Havva Karakuş-Keleş), İnkılab Yayınları, İstanbul, 2002.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı: Üçüncü Roma İmparatorluğu”, *Hürriyet Osmanlı Eki*, 18 Ekim 1999.
- Özipek, Berat ve Kudret Bülbül. *From the Dialogue to the Alliance of Civilizations A Collective Initiative For Universal Peace*, Seta, Ankara, 2007.
- Raymond, Gregory A. Book Review: “Whose World Order? Uneven Globalization and the End of Cold War”, Eds. Hans-Henrick Holm and George Sorensen, Westview, Boulder, 1995, *The American Political Science Review*, Vol. 89, issue 4, Dec 1995.
- Said, Edward W. “The Clash of Ignorance”, *Nation Magazine*, October, 2001, <http://www.thenation.com/doc.mhtml?i=20011022&s=said&c=1>; Makalenin Türkçesi için bkz: “Cehaletler Çatışması” (çev: Musa Ceylan), *Küreselleşme Temel Metinler*, Ed. Kudret Bülbül, Orion Yayınları, Ankara, 2009.
- Sassen, Saskia. *Globalization and Its Discontents*, The New Press, New York, 1998.
- Toffler, Alvin. *The Third Wave*, Bantam Books, New York, Toronto, London, 1980.
- Wiseman, John. *Global Nation? Australia and the Politics of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Ortadoğu'nun Kült Sorunu - 'Su': Sosyo - Ekonomik ve Jeo - Ekonomik Bir Tahlil¹

İrfan KALAYCI²

Öz

Dünyanın en karmaşık sosyo-ekonomik yapısına ve en derin jeo-ekonomik özelliğe sahip bölgelerinden biri, Orta Doğu'dur. Orta Doğu'nun en kült sorunlarından biri ise "su gerilimi"dir. Bu sorun, hem (ekonominin toplum üzerindeki etkisiyle ilgili olan) "sosyo-ekonomi"nin, hem de (coğrafyanın ekonomi üzerindeki etkisiyle ilgili olan) "jeo-ekonomi"nin konusudur. Suyun fiziksel kaldırma kuvveti, Orta Doğu ekonomileri açısından 'kalkındırma kuvveti' özelliğine dönüşmüştür. Çünkü yeterli su kaynaklarına sahip olmak, enerji zenginliği ve refah demektir. Aksine, su kaynakları yetersiz olan ülkelerde elektrik açığı ve enerji ithalatı gibi sorunlar doğmaktadır. Bu durumlar, kalkınma ve jeoekonomik güç ile doğrudan ilişkilidir. Orta Doğu'da petrolle ilgili tarihsel ve güncel çatışmalarda emperyalist devletlerin rolü vardır. Fakat ileride suyla ilgili çatışmalar özellikle bölge ülkeleri arasında geçecektir. Bunun temel nedeni, bazı bölge ülkelerinin su kaynaklarından uzak olması ya da bu kaynaklara yeterince erişememesidir. Su arz ve talebi, sosyo-ekonomik yapı açısından benzerlik taşıyan Orta Doğu ülkelerini farklılaştırmıştır. Ayrıca, sınır aşan sular, Orta Doğu'da jeo-ekonomik güç dağılımını da değiştirmiştir. Buna bağlı olarak, su kıtlığı ve bolluğunu yaşayan ülkeler arasında potansiyel çatışmalar beklenmekte ve su savaşları senaryoları kurgulanmaktadır. Eğer "Orta Doğu Su Birliği" kurulursa, bölgede su savaşları olasılığı ortadan kalabilir. Bu makalenin amacı, Orta Doğu'da su sorunsalını su piyasası ve su stratejileri bağlamında incelemek ve olası su savaşları yerine su barışının sağlanması için bir dizi öneriler sunmaktır.

Anahtar kelimeler: *Orta Doğu'da su sorunsalı, suyun sosyo-ekonomik ve jeo-ekonomik boyutları.*

¹ Bu makale, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmalar Merkezi'nin 28-30 Haziran 2012'de Elazığ'da düzenlediği *Uluslararası Ortadoğu Sosyolojisi Kongresi*'nde sunulan bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş şeklidir.

² Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü. İrfan.kalayci@inonu.edu.tr

Cult Problem of Middle East – ‘Water’: A Socio-economic and Geo-economic Analysis

Abstract

The Middle East is one of the regions which have the most complex socio-economic structure and the deepest geo-economic characteristics. One of the cultest problems of the Middle East is “water stress”. This problem is subject of both socio-economy (the impact of economy on society) and geo-economy (the impact of geography on economy). Physical lifting force of the water has transformed to “development force” for the economies of Middle East. Because sufficient water resources means abundance of energy and prosperity. On the contrary, in countries with inadequate water resources the problems such as shortage electricity and energy imports arise. These conditions are directly related to the development and geo-economic power. The imperialist states have roles in the historical and contemporary conflicts about oil in the Middle East. But in the future, water related conflicts will be especially between the countries of the region. The main reason is that some countries in the region away from sources of water or it is not possible to adequately access the resources. Water supply and demand differentiated Middle East countries which has similarities in terms of socio-economic structure. In addition, the transboundary waters has changed the distribution of geo-economic power in the Middle East. Accordingly, potential conflicts are expected between the countries with water scarcity and abundance and scenarios of water wars are constructed. If “Middle East Water Association” is established, the possibility of water wars in the region will be disappeared. The purpose of this study is to examine the Middle East’s water problem in the context of the water market and water strategies and to present some suggestions for ensuring peace in the water instead of possible water wars.

Keywords: *Water problem of the Middle East, socio-economic and geo-economic dimensions of the water.*

1. Giriş

2012 yılında Dünya Su Günü'nün teması olarak “su ve gıda güvenliği” konusu seçilmişti. Bu tema ile 2050’de nüfusu yaklaşık %25 artması beklenen dünyamızda “gıda güvenliğinin anahtarı sudur”, “dünya susuz, çünkü biz açız”, vb. sloganlarla sorun vurgulanmaya çalışılmıştı. Bu bağlamda, “su hakkı” küresel ölçekte gündeme gelmiştir. Bu haktan yoksun insanların bir bölümü de, su için sıcak savaşların patlamasına elverişli olan Orta Doğu’da yaşamaktadır.

Yapılan bir araştırmaya göre, dünyada su kıtlığı çeken 26 ülkenin 14’ü Orta Doğu’da yer almaktadır. Orta Doğu’nun su zengini Irak’ın yaşadığı krizler düşünüldüğünde bu durum Orta Doğu için suyun gelecekte bölünmelere yol açması muhtemel ciddi bir sorunun kaynağı olabileceğini göstermektedir. Hızlı nüfus artışı ve iklim değişiklikleri sonucu daha da artan su ihtiyacı, 2050’li yıllardan sonra su krizine dönüşerek dünya ülkeleri arasında “savaş nedeni”³ olmaya adaydır. Bugün petrol ve hatta uranyum, bor gibi madenler için savaşan, işgallere girişen emperyalist devletlerin, o ürünlerden daha fazla değerli olan su uğruna çatışmalarını için hiçbir neden yok gibidir.⁴

Su, biyolojik olduğu kadar sosyo-ekonomik ve jeo-ekonomik anlamda da çok değerli ve önemli bir yaşam kaynağıdır. Belki o yüzden, Mark Twain vaktiyle, “*Viski, içmek için; ve su, dövmüşmek içindir*” diye yazmıştır. Bu söz suyun, tarım için hayat demek olduğu ve su için bölgesel, sınıai ve çevresel taleplerin birbiriyle çatıştığı –büyük ölçüde kurak olan– Orta Doğu için geçerliliğini korumaktadır.⁵ Bu saptama, aslında emperyalist devletlerin dün olduğu gibi bugün de petrol için nasıl savaşmaktaysa, yarın da kıtlık yaşayan hangi devlet ise yeterli su kaynaklarına erişmek için savaşabileceğine işaret etmektedir.

³ UNESCO’nun 2010 tarihli bir raporuna göre, yalnız az gelişmiş ülkelerde 884 milyon insan halen temiz suya erişememektedir. 2050’de Asya ve Orta Doğu’nun katkısıyla dünya nüfusu 9 milyara çıkınca, mevcut su kaynaklarına göre, susuz insanların daha da artacağı tahmin edilmektedir. BM’nin eski Genel Sekreteri B. Gali, henüz 1985’te boşuna şu uyarıyı yapmamıştır: “*Eğer gelecekte Orta Doğu’da bir savaş patlayacaksa, bunun nedeni politika değil su olacaktır.*” (Marguerite de Chaisemartin, Charlotte Herman and Michael van der Valk, “The right to water and water rights in a changing world”, [Eds.] Michael R. van der Valk and Penelope Keenan, in *The right to water and water rights in a changing world*, UNESCO-IHE, 2011, p. 1.)

⁴ Dilek Filizfidanoğlu, “Su, Savaş Nedeni Oluyor”, *Cumhuriyet Strateji*, S. 153, 4 Haziran 2007, s. 21.

⁵ Terry L. Anderson ve Donald R. Leal, *Serbest Piyasa ve Çevrecilik*, (Çev. V. F. Savaş), Liberal Düşünce Topluluğu Yayını, Ankara, 1996.

Dünyanın en karmaşık sosyo-ekonomik yapısına ve en derin jeo-ekonomik özelliğe sahip bölgelerinden biri, -belki de birincisi-, Orta Doğu'dur. Bu saptama, dünyanın en fazla kriz üreten bölgelerinden birinin Orta Doğu olduğu ve Orta Doğu'nun en 'kült' sorunlarından birinin ise su gerilimi olduğu şeklinde, birbiriyle ilişkili iki gerçeğe örtüşmektedir. Odak bölge Orta Doğu ve bu bölgenin sorunu 'kült' olunca, hem sosyo-ekonomik ve hem de jeo-ekonomik boyutlarının bir arada tahlil edilmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Orta Doğu'nun da tâbi olduğu sosyo-ekonominin konusu sürdürülebilir kalkınma ve refah iken, jeo-ekonominin konusu ise bölgesel güç dağılımı, güvenlik ve küreselleşme olmaktadır. Bölge ülkeleri, Batı standartlarına göre, çoğunlukla, sosyo-ekonomik gelişmişlikte düşük düzeydedir. Bölgenin başat jeo-ekonomik kaynakları ise, taşıdıkları yüksek enerji özelliklerinden dolayı su ve petroldür. Bu kaynakların arzı ve talebi bakımından Orta Doğu ülkeleri bazı farklılıklar göstermektedir. Burada, odak alınan kaynak "su" olduğuna göre, nehirlerin doğduğu ve aktığı toprakların uluslararası anlaşmazlıkların konusu olduğu gerçeğine vurgu yapılmalıdır. Bu nehirlerin taşıdığı potansiyele bağlı olarak bölge ülkeleri "*su zengini*" ve "*su yoksulu*" şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Bu durum, "*su gerilimi*" ve "*potansiyel su çatışmaları-savaşları*" gibi iki temel bölgesel konuyu sorunsallaştırmıştır.

Türkiye açısından suyun, sınır oluşturucu ve sınır aşan özelliğinden dolayı ayrı bir yönü bulunmaktadır. Kıyı sınırlarımız 615 km'lik bir uzunluğa sahiptir. Ülkemiz dünyada bütün komşularıyla 'su'dan sınıra sahip olan ender ülkelerden birisidir. Türkiye'nin tam bir kaynak planlama ve kullanabilme serbestisi bulunmayan sınıraşan/sınıroluşturan su kaynaklarının toplam potansiyeli 66,4 milyar m³ olup bunun toplam su potansiyelimiz içerisindeki payı %36'yı bulmaktadır. Bu durum, su kısıtı yaşanan Orta Doğu'ya komşu olan ve sınıraşan suların kaynağına sahip bulunan ülkemizin stratejik öngörü çalışmalarına ve dinamik bir hidro-politikaya olan ihtiyacını arttırmaktadır.⁶

Orta Doğu, kapsadığı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, emperyalist devletler açısından, 20.yy.ın ortalarına kadar daha fazla toprak-koloni sahibi olma anlamında jeo-politik gücünü yitirirken, daha fazla enerji kaynaklarına ve ekonomik gücüne ulaşma anlamında jeo-ekonomik gücünü

⁶ Dursun Yıldız, "Sınır Oluşturan ve Sınır Aşan Sular: Dünyanın Tanımsız Alanları", *USİAD.net*, 2008.

ise arttırmıştır. Suyun fiziksel kaldırma kuvveti, Orta Doğu ekonomileri açısından ‘*kalkındırma kuvveti*’ özelliğini kazanmaktadır.⁷

Bu çalışmanın amacı, Orta Doğu’nun su sorunsalını, ekonominin toplumsal değerler üzerindeki etkisini inceleyen “*sosyo-ekonomi*” ile, coğrafyanın ekonomi üzerindeki etkisini inceleyen “*jeo-ekonomi*” disiplinlerinin sınırları içerisinde değerlendirmek ve geçmişten geleceğe doğru bir dizi çıkarımlara ulaşmaktır.

2. Orta Doğu’da Su Sorununun Sosyo-Ekonomik Boyutu

Su, yaşamsal bir kaynak ve sosyo-ekonomik bir dinamiktir. O yüzden suyun arzı ve talebine ilişkin bir sorun yaşayan herhangi bir Orta Doğu ülkesi için sosyo-ekonomik bir sorun var demektir.

‘Sosyo-ekonomi’, benzer anlamda ‘iktisat sosyolojisi’, farklı amaçlarla kullanılan bir ‘şemsiye terim’dir. Ayrıca, özellikle piyasaların ve üretim faktörlerinin niceliğine/niteliğine bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik gelişme ve değişimin toplumsal etkilerine odaklanan bir sentez disiplindir. Dar anlamda, ekonomi biliminin toplumsal çalışmalarda kullanılması, toplumsal değerlerin ekonomi ile ilişkilendirilmesi demek olan bu disiplinin asıl işi, ülkeleri ya da toplumları nüfus, altyapı, üretim, gelir, istihdam, eğitim, sağlık, özgürlük, güvenlik, katılım gibi uzun bir liste oluşturan sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergelerine göre istatistiksel olarak incelemek, karşılaştırmak ve o ülkelerin ya da toplumların nasıl kalkınacağına dair yöntemleri ortaya koymaktır.

Su, hem amaçsal hem de araçsal değişken olarak, tüm göstergelerle doğrudan/dolaylı ilişkili olarak, sosyo-ekonomik gelişme eğiliminin ve sürecinin dışında tutulamaz. Dolayısıyla sosyo-ekonomik kalkınmanın bir bileşeni de su politikalarıdır. BM, bünyesindeki “*Su Görev Gücü*” ile, su sektörünün küresel performansını yakından izlemektedir.⁸ “Milenyum Kalkınma Hedefleri”nin (MKH) dünya kamuoyu nezdinde popülerleşmesini ve hükümetlerin de politikalar portföyüne girmesini sağlayan BM, suya erişimi sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden biri olarak nitelemektedir. Su konusu, MKH listesinde 7.sıradadır. Ayrıca BM “Gündem 21” programına göre ‘su kaynakları yönetimi’, eko-sistemin ayrılmaz bir parçası olup küresel ısınmanın olası zararlarının azaltılmasında hassasiyet arz etmektedir.

⁷ İrfan Kalaycı, “Suyun Küresel ‘Kalkındırma’ Kuvveti”, *Cumhuriyet Strateji*, S.126, 27 Kasım 2006, s. 14-5.

⁸ UN, *Water Task Force on Indicators, Monitoring and Reporting Final Report Monitoring progress in the water sector: A selected set of indicators*, p.10.

2.1. Orta Doğu'da Su Bağlantılı Sosyo-Ekonomik Yapı

Orta Doğu'da ülkeler, hidrolojik ve/ya coğrafik bağlantılarına göre, Mısır hariç olmak üzere üç grupta toplanmaktadır: (a) *Ürdün nehri havzası*: İsrail, işgal altındaki Filistin toprakları, Lübnan ve Ürdün. (b) *Fırat-Dicle Nehir havzaları*: Irak, İran, Suriye ve Türkiye. (c) *Körfez ülkeleri / Arap Yarımadası*: Birleşik Arap emirlikleri (BAE), Bahreyn, Katar, Kuveyt, S. Arabistan, Umman ve Yemen. (Bkz. Harita 1.) Su kaynakları mülkiyeti ve suyu kullanım düzeyi, bu ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik benzerlikleri azaltırken farklılaşmaları ise arttırmıştır.

Harita 1: Orta Doğu Su Havzası Bölgeleri

Kaynak: Jakob Granit and Rebecca Löfgren (eds), “Water and Energy Link ages in the Middle East: Regional Collaboration Opportunities”, *SIWI Paper* 16, 2010, p.9.

Tablo 1’de görüldüğü gibi; Fırat-Dicle ve Ürdün havzaları ile Körfez etrafında konuşlanmış olan ülkeler içinde, en yüksek kişi başına

(k.b.) düşen gayrisafi yurtiçi hasılaya (GSYH) sahip olanlar Körfez ülkeleri iken, en kalabalık nüfusu barındıran ve suyu tarımda en fazla kullanan ülkeler ise Fırat-Dicle havzası ülkeleri göze çarpmaktadır.

Tablo 1: Orta Doğu’da Sosyo-Ekonomik Göstergeler

	<i>Fırat-Dicle Havzası ülkeleri</i>	<i>Ürdün Havzası ülkeleri</i>	<i>Körfez-Arap Yarımadası ülkeleri</i>
<i>Kişi başına GSYH (2010, bin \$)</i>	Irak : 4 İran : 12 Suriye : 5 Türkiye : 9	Filistin : 2 İsrail : 29 Lübnan : 10 Ürdün : 5	BAE : 55 Bahreyn: 35 Katar : 75 Kuveyt : 57 S.Arab. : 20 Umman : 19
<i>Nüfus (tahmini, yak- laşık, milyon; 2010’dan 2050’ye)</i>	Irak :25-61 İran :78-100 Suriye :20-38 Türkiye:75-99	Filistin :5-10 İsrail :8-10 Lübnan : 4-5 Ürdün : 5-7	BAE : 6-8 Bahreyn: 1-2 Katar : 2-3 Kuveyt : 4-6 S.Arab.:25-42 Umman: 2-3
<i>Suyun tarımsal kullanımı (2008, %)</i>	Irak : 92 İran : 90 Suriye : 95 Türkiye : 75	Filistin : 67 İsrail : 63 Lübnan : 68 Ürdün : 75	BAE : 69 Bahreyn: 58 Katar : 72 Kuveyt : 50 S.Arab. : 89 Umman : 91

Kaynak: CIA 2008’den aktaran, Jakob Granit and Rebecca Löfgren (eds), “Water and Energy Link ages in the Middle East: Regional Collaboration Opportunities”, *SIWI Paper*, 16, 2010, p.12.

Orta Doğu’da toplam reel yenilenebilir su kaynaklarına (TRYSK) sahip olunduğu kadar bu kaynakların kullanımı ve kişi başına paylaşımı da bir sorundur. Kişi başına düşen TRYSK bakımından en şanslı ülkelerin başında Türkiye ve Irak gelirken, onları İran ve Suriye izlemektedir. Petrolü bol olan Körfez ülkelerinin ise su kaynakları bakımından ‘yoksun’ oldukları anlaşılmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Orta Doğu'da Toplam Reel Yenilenebilir Su Kaynakları (TRYSK) Kullanımı, 2005

	<i>Toplam kullanım (%, TRYSK)</i>	<i>Nüfus (milyon kişi)</i>	<i>TRYSK Kişi başına (m³/yıl)</i>
BAE	1 538	3	49
Irak	57	26	2 920
İran	53	70	1 970
İsrail	122	7	250
Kuveyt	2 227	3	8
S.Arabistan	722	25	96
Suriye	76	18	1 440
Türkiye	18	72	2 950
Umman	137	3	340
Ürdün	115	6	160

Kaynak: UNESCO 2006'dan aktaran Jakob Granit and Rebecca Löfgren (eds), "Water and Energy Link ages in the Middle East: Regional Collaboration Opportunities", *SIWI Paper*, 16, 2010, p. 9.

2.2. Sosyo-ekonomik Kalkınmayı Suyla Ölçmek: Falkenmark ve Shiklomanov Göstergeleri

Orta Doğu için de geçerli olmak üzere, su politikaları, genellikle şu tür unsurların etkisi altında şekillenir: İklim koşulları, sosyo-ekonomik kalkınma düzeyi, kişi başına ortalama yıllık su kaynağına ilişkin göstergeler, bir ülkenin toprakları üzerine düşen yağışlar sonucunda oluşan yüzeysel ve yeraltı suları ile ulusal sınırları dışından akan suların toplamından oluşan su kaynakları... Su kaynaklarına göre ülkeleri sınıflandırırken ve su kaynakları üzerindeki baskıyı tanımlarken dikkate alınan eşik değerler konusunda bir uzlaşmanın bulunmaması da bir ölçüde bu unsurlara bağlıdır. Bu konuda referans alınan en yaygın kuramsal araçlardan biri "Falkenmark Göstergesi" (FG), diğeri ise "Shiklomanov Göstergesi"dir (SG).⁹

FG'ye göre, tam /yarı kurak iklim kuşağındaki orta gelişmiş bir ülkede, kişi başına enaz içme ve kullanma suyu tüketimi 100 litre/gün (l/g),

⁹ Özden Bilen, *Türkiye'nin Su Gündemi: Su Yönetimi ve AB Su Politikaları*, Umut Tanı Sağlık Matbaa, Ankara, 2008, s. 56-8.

tarım ve sanayi suyu ihtiyacı bu miktarın 5-20 katı arasında, su kaynakları üzerinde baskının hissedileceği eşik değer ise kişi başına yılda 1700 m³ olarak kabul edilmiştir. 1000 m³'ün altına inilmesi durumunda sosyo-ekonomik kalkınma ve refah tehdit edilirken, 500 m³'ün altına girildiğinde ise süregelen sorunlarla karşılaşılır (Tablo 3). Seçenek olarak, SG çerçevesindeki eşik değerler çok daha farklı olup FG'ye kıyasla çok yüksektir. Örneğin 1000 m³/kişi/yıl olağanüstü az sayılırken, 10- 20 bin m³ ise orta-üstü su miktarına denk gelmektedir (Tablo 4).

Tablo 3: Falkenmark Göstergesi

<i>Sınıflandırma</i>	<i>Su miktarı (m³/kişi/yıl)</i>
Su baskısı yok (SBY)	> 1,700
Su baskısının başlaması (SBB)	1,700 -1,000
Yoğun su baskısı (YSB)	1,000 – 500
Yoğun su sorunlarının yaşanması (YSSY)	< 500

Kaynak: European Environment Agency 2004'ten aktaran Özden Bilen, *Türkiye'nin Su Gündemi: Su Yönetimi ve AB Su Politikaları*, Umut Tanı Sağlık Matbaa, Ankara, 2008, s. 58.

Tablo 4: Shiklomanov Göstergesi

<i>Sınıflandırma</i>	<i>Su miktarı (m³/kişi/yıl)</i>
Olağanüstü az (OA)	< 1,000
Çok az (ÇA)	1,000 – 2,000
Az (A)	2,000 – 5,000
Orta (O)	5,000 – 10,000
Ortanın üstü (OÜ)	10,000 – 20,000
Yüksek (Y)	20,000 – 50,000
Çok yüksek (ÇY)	< 50,000

Kaynak: Shiklomanov 1991'den aktaran Özden Bilen, *Türkiye'nin Su Gündemi: Su Yönetimi ve AB Su Politikaları*, Umut Tanı Sağlık Matbaa, Ankara, 2008, s. 58.

Orta Doğu ülkelerinde su kıtlığı sorunu varsa, bu sorunun bir geçmiş ve gelecek boyutunun dikkatle izlenmesi ve karşılaştırılması gerekir. Bu

karşılaştırma için 1955, 1990 ve 2025 yıllarına ait kişi başına su miktarı verileri ve FG-SG eşik değerleri kullanılabilir. Tablo 5'te de görüldüğü gibi, örneğin Türkiye'de, kişi başına su miktarı dönemlere göre azalmakla birlikte FG'ye göre her üç dönemde de su baskısı yok (SBY) iken, SG'ye göre ise orta (O) ve az (A) olarak gözükmektedir.

Tablo 5: Orta Doğu Ülkelerinde Su Kıtlığı: Falkenmark ve Shiklomanov Göstergelerine Göre Bir Karşılaştırma

<i>Ülke</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Kişi/m³/yıl</i>	<i>Falkenmark Göstergesi</i>	<i>Shiklomanov Göstergesi</i>
Bahreyn	1955	1,427	SBB	ÇA
	1990	117	YSSY	OA
	2025	68		
Birleşik Arap Emirlikleri	1955	6,196	SBY	O
	1990	308	YSSB	OA
	2025	176		
Cezayir	1955	1,770	SBY	ÇA
	1990	689	YSB	OA
	2025	332	YSSY	
Fas	1955	2,763	SBY	A
	1990	1,117	SBB	ÇA
	2025	590	SBB	OA
Irak	1955	18,441	SBY	Y
	1990	6,029		O
	2025	2,356		A
İran	1955	6,203	SBY	O
	1990	2,203		A
	2025	816	YSB	OA
İsrail	1955	1,229	SBB	ÇA
	1990	461	YSSY	OA
	2025	264		
Katar	1955	808	YSB	OA
	1990	75	YSSY	
	2025	57		
Kuveyt	1955	147	YSSY	OA
	1990	23		
	2025	9		

Libya	1955	4,105	SBY	A
	1990	1,017	SBB	ÇA
	2025	359	YSSY	OA
Lübnan	1955	3,088	SBY	A
	1990	1,818		ÇA
	2025	1,113	SBB	
Mısır	1955	2,561	SBY	A
	1990	1,123	SBB	ÇA
	2025	630	YSB	OA
Sudan	1955	11,899	SBY	OÜ
	1990	4,792		A
	2025	1,993		ÇA
Suriye	1955	6,500	SBY	O
	1990	2,087		A
	2025	732	YSB	OA
Suudi Arabistan	1955	1,266	SBB	ÇA
	1990	306	YSSY	OA
	2025	113		
Tunus	1955	1,127	SBB	ÇA
	1990	540	YSB	OA
	2025	324	YSSY	
Türkiye	1955	8,509	SBY	O
	1990	3,626		A
	2025	2,186		A
Umman	1955	4,240	SBY	A
	1990	1,266	SBB	ÇA
	2025	410	YSSY	OA
Ürdün	1955	906	YSB	OA
	1990	327	YSSY	
	2025	121		
Yemen	1955	1,098	SBB	ÇA
	1990	445	YSSY	OA
	2025	152		
SBY: Su baskısı yok SBB: Su baskısının başlaması YSB: Yoğun su baskısı YSSY: Yoğun su sorunlarının yaşanması			Su miktarı... OA: Olağanüstü az ÇA: Çok az A: Az O: Orta OÜ: Ortanın üstü Y: Yüksek ÇY: Çok yüksek	

Kaynak: Tarafımızdan hazırlanmıştır. Dönemlere göre veriler için bkz. Adel Darwish, "The Next Major Conflict in the Middle East Water Wars", *Geneva Conference on Environment and Quality of Life*, June 1994.

Önümüzdeki 2025 yılı için yapılan projeksiyonlara (Tablo 5) göre, Orta Doğu’da pek çok ülkenin ağırlıklı olarak “yoğun su sorunlarını yaşayacağı”, çok azının ise “su baskısını hissetmeyeceği” tahmin (t) edilmiştir. Bu durum Tablo 6’da, açıktan (iyi) koyuya (kötü) değişen renk tonları ile gösterimiştir.

Tablo 6: Orta Doğu’da Su Çatışmalarının Zemin Yoklaması (2025, t)

<i>Falkenmark Göstergesine göre</i>		<i>Shiklomanov Göstergesine göre</i>	
Su baskısı yok (SBY)	3 ülke: <i>Irak, Sudan, Türkiye</i>	Su miktarı çok yüksek (ÇY)	-
Su baskısının başlaması (SBB)	2 ülke <i>Fas, Lübnan</i>	Yüksek (Y) Ortanın üstü (OÜ)	-
Yoğun su baskısı (YSB)	3 ülke <i>İran, Mısır, Suriye</i>	Orta (O) Az (A)	2 ülke <i>Irak, Türkiye</i>
Yoğun su sorunlarının yaşanması (YSSY)	12 ülke <i>Bahreyn, BAE, Cezayir, İsrail, Katar, Kuveyt, Libya, S.Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün, Yemen</i>	Çok az (ÇA) Olağanüstü az (OA)	18 ülke <i>Bahreyn, BAE, Cezayir, Fas, İsrail, İran, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Sudan, Suriye, S.Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün, Yemen</i>
	Su baskısı yok (SBY)		
	Su baskısının başlaması (SBB)		
	Yoğun su baskısı (YSB)		
	Yoğun su sorunlarının yaşanması (YSSY)		

Kaynak: Tarafımızdan hazırlanmıştır.

2.3. Orta Doğu’da Su Talebi ve Arzı

Aritmetik oranla aratan *gıda* ve geometrik oranla artan *nüfus* ikilemine dayanan *Malthusyen* kuram suyu da kapsar. Çünkü gıda ürünlerinin üretimi toprak ve hava dışında suya da bağlıdır. Kaldı ki toprağın ve dolayısıyla gıdanın kalitesinde suyun niceliği belirleyicidir ve eğer su kıtsa gıda yeterliliği tehlikeye girer; sonuçta sosyo-ekonomik sorunlar bir kartopu gibi büyür.

Su, talebi bol, fakat arzı kıt ender doğal kaynaklardan birisidir. Buna göre, nüfus miktarı, artış hızı ve yoğunluğu altında, su talebi arzını aştığında talep fazlası (arz kıtlığı) oluşmuş olacaktır. Dengeyi kurma; ya talebi sabit tutarak yeni su kaynaklarını yaratmak ya da arzı sabit tutup talebi kısan ön-

lemleri uygulamakla olasıdır. Suyun talep esnekliği ‘tam inelastik’ tir.¹⁰

FAO’nun Sürdürülebilir Kalkınma Dairesi’nin bir araştırmasına göre; Orta Doğu ülkelerinin hepsinde su talebi yüksektir, fakat (yıllık bazda) sektörel su çekilişi dağılımı farklılıklar göstermektedir¹¹. Örneğin;

i-Irak, Sudan, Umman ve Yemen toplam sularının %93-99’unu sadece tarım sektörü için çekmektedir. Kuveyt, bu sektör için sadece %4, Türkiye ise %57 oranında su kullanmaktadır. (Dünya ortalaması %69’dur.)

ii-Ev ve işyerlerinde en fazla su harcayanlar; Kuveyt (%64) ve S.Arabistan (%45) iken, Türkiye’nin payı %24, dünya ortalaması ise sadece %8’dir.

iii-Sanayi sektöründe rekor, %32 ile Kuveyt’tedir. Türkiye, dünya ortalamasının (%23) altında suyu sanayide kullanmaktadır (%19).

1990’dan 2000’e doğru ve 2025 projeksiyonuna göre her Orta Doğu ülkesinin toplam su talebi düzenli artış göstermektedir. Su talebi liginde lider Mısır iken en alt basamakta ise Katar yer almaktadır (Tablo 7). Sıcak iklim kuşağında bulunmanın dışında bunun bazı sosyo-ekonomik nedenleri¹² vardır:

i-Bölgesel çapta süren nüfus artışı. (İsrail dışındaki bölge ülkelerinde doğal nüfus artarken, İsrail’de ise Yahudi göçmen nüfusu büyümektedir.) Bir kişinin biyolojik gereksinimlerini karşılamak için günlük 25 lt. su gerekmektedir ki, bu da yılda en az 10, en fazla 300 m³ demektir.

ii-Tarıma dayalı üretimde su talebi daha fazladır. Ortadoğu’nun pek çok ülkesi tarımsal üretim ağırlıklıdır.

iii-Artan sanayileşme, refahı ve su kullanımını arttırmaktadır.

iv-Tüketim toplumu yönünde evrimle Ortadoğu toplumları, Batılı gibi suyu fazla tüketme alışkanlığı edinmeye başlamıştır. Kentl(ile)şme hızındaki artış da su talebini pompalamaktadır.

¹⁰ Yani suyun fiyatı ne olursa olsun, arzı sabitken, talep edilecek miktarı hep aynıdır. Örneğin, bir insanın günlük su tüketimi fiyattan bağımsız olarak belli bir miktarla sınırlıdır ve dolayısıyla su pahalı olduğu zaman ona olan talep azalmayacaktır. Aynı mantık toplam (makro) talep için de kurgulanabilir.

¹¹ FAO-Food and Agriculture Organization of the UN, “Water Resources Issues in the Arab States Region”, *Sustainable Development Department*, June 1996, <http://www.fao.org/waicent/faoinfo/sustdev/EPdirect/EPan0006.htm> (20.2.2012)

¹² Özhan Uluatam, *Damlaya Damlaya: Orta Doğu’nun Su Sorunu*, 2. baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 108-116.

Tablo 7: Orta Doğu'da Su Talebi (milyon m³/yıl)

Ülke	Kullanım 1990	Talep 2000	Talep 2025
Mısır	60 000	69 000	84 000
Irak	40 000	51 000	70 000
Suriye	9 000	16 500	29 000
Suudi Arabistan	16 000	13 000	22 000
Yemen	2 900	3 900	4 800
İsrail	1 900	2 500	3 500
BAE	1 900	2 200	3 200
Lübnan	1 000	1 400	2 700
Umman	1 100	1 200	2 000
Ürdün	920	1 500	1 900
Kuveyt	330	670	970
Filistin	-	500	800
Bahreyn	300	400	500
Katar	190	300	500
Toplam	133 540	164 070	225 870

Kaynak: Özhan Uluatam, *Damlaya Damlaya: Orta Doğu'nun Su Sorunu*, 2. baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 111.

Suyun kullanıldığı alanlar ülkeden ülkeye değişmektedir. Tablo 8, bu konuda bir fikir verebilir. Tarımda suyun en fazla kullanıldığı Orta Doğu ülkesi %94 ile Umman, sanayi için %32 ile Kuveyt'tir. Türkiye, iki alanda da %23 ve %69 olan dünya ortalamasının altındadır.

Tablo 8: Sektörel Bazda Kullanılan Yıllık Su Dağılımı (%)

	İç	Sanayi	Tarım
Libya	15	10	75
Mısır	7	5	88
S. Arabistan	45	8	47
Yemen	5	2	93
Umman	3	3	94
BAE	11	9	80
Kuveyt	64	32	4
Irak	3	5	92
Ürdün	29	6	65
Suriye	7	10	83
Lübnan	11	4	85
Türkiye	24	19	57
DÜNYA	8	23	69

Kaynak: FAO, "Water Resources Issues in the Arab States Region", *Sustainable Development Department*, June 1996.

Su konusunda, Irak ve Suriye'nin Türkiye ile olan anlaşmazlığı sorununun kaynağında adlandırma uzlaşmazlığı yatmaktadır. Türkiye, Fırat ve Dicle nehirlerini hakça ve akıllıca kullanma ilkesine dayalı “sınır aşan sular” olarak¹³ kabul ederken; Suriye ve Irak ise, matematiksel bölüştürme dayalı “uluslararası sular” olduğuna inanmaktadır.

Aşağı kıyıdaş devlet durumunda olan Suriye, çoğunlukla Irak'la ittifak yaparak, Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularından faydalanma eylemlerinin, kendilerine zarar verdiğini ileri sürmekte ve Türkiye'nin egemenlik haklarını tartışır bir durum sergilemektedir. Suriye'nin Türkiye ile olan su sorunu, esas olarak, kullanılabilir sularının %80'ini karşıladığı ve bu yüzden bir varlık sorunu olarak gördüğü Fırat nehri merkezlidir. Suriye, Irak'la birlikte Dicle ve özellikle Fırat'tan fazla su talep ederken ilgili iki temel unsura dayandırmaktadır:¹⁴

i-Suriye, bu sular üzerinde tarihin geçmiş dönemlerinden kaynaklanan haklar anlamına gelen “kadim sulamaları” ve gelecekte de aynı şekilde kullanılabilir haklar anlamına gelen “müktesep haklar”a sahiptir. Suriye ayrıca özellikle Fırat üzerinde ciddi yatırımlar yaptığını ve bu yatırımların zarar görmemesi için de Fırat sularından belirli bir pay almak hakkına sahip olduğunu savunmaktadır.

ii-Suriye ve Irak'a göre, Fırat ve Dicle uluslararası suyollarıdır, yani matematiksel paylaşımın konusu olarak “ortak kaynaklar”dır. Matematiksel paylaşımına göre; her ülke iki nehirden ihtiyacı olan su miktarını ayrı ayrı bildirecek; her ülkede iki nehrin kapasitesi ayrı ayrı saptanacak; kıyıdaş ülkenin belli bir nehrinden almak istediği suyun toplam miktarı o nehrin debisinden fazla olursa, geri kalan miktar, oransal olarak her bir ülkenin talep ettiği miktardan düşülecektir.

2.4. Su ve Enerji Projeleri

Adını “enerji ve çevre ilişkisi”nden alan ve temiz enerji üzerine çözüm önerileri geliştiren bir kuruluş olan E2E'nin Dubai merkezli bir

¹³ Sınır aşan sulardan faydalanma kapsamı ile ilgili olarak ortaya atılan doktrinler şu şekilde sıralanmaktadır: i) Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini, ii) Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini, iii) Sınır Aşan Suların Adil Kullanımı Doktrini, iv) Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini, vb. “*Matematiksel bölüştürme*”e karşı “*hakça ve akıllıca kullanma*” ilkesi ortaya atılmıştır. Suriye özellikle 80'li ve 90'lı yıllarda, Türkiye ile ilişkilerinin merkezine su sorununu yerleştirmiştir (H. Miray Vurmay, “Ortadoğu’da alevlenen sular”, *Cumhuriyet Strateji*, S.10, 6 Eylül 2004, s. 4-5.)

¹⁴ Şalvarcı 2003 ve Akmandor 1994'ten aktaran Bilge Ercan, “Türkiye-Suriye İlişkileri ve Orta Doğu Su Sorunu”, *Uluslararası Orta Doğu Kongresi Bildiri Kitabı*, C. II, (Ed. I.Aladağ ve D. Özveri), Kocaeli, 2012, s. 319-vd.

haberine göre, Orta Doğu ülkeleri 2012 yılı için su ve enerji sahalarında 113 yeni yatırım projesi hazırlamışlar ve bu projelerin finansmanı için 180 milyar \$'lık bir bütçe ayırmışlardır.¹⁵ (Tablo 9.) S.Arabistan tek başına, tüm projelerin yaklaşık 7'de 1'ini, bütçenin de yarısından fazlasını temsil etmektedir.

Tablo 9: Orta Doğu'da Su ve Enerji Projeleri (2012)

<i>Ülke</i>	<i>Proje sayısı</i>	<i>Proje değeri (milyar \$)</i>
S.Arabistan	16	108,9
BAE	20	34,2
Ürdün	9	6,1
Mısır	10	5,3
Irak	8	5,3
Katar	9	4,8
Bahreyn	4	4,2
Kuveyt	17	4,0
Fas	5	3,8
Umman	13	2,9
Cezayir	1	0,5
Suriye	1	0,4
Toplam	113	180,4

Kaynak: E2E, 2012.

Bu listede yer alamayan ancak dünyada en büyük su ve enerji projelerinden biri kabul edilen GAP, Türkiye için 'kara altın' petrolün yerine 'mavi altın' suyun ikame edilmesi anlamına gelmektedir. Dicle ve Fırat nehirlerimizin büyük su kütlelerini denetim altına alıp, enerji ve sulama için kullanma amacıyla 2010 yılına kadar bu projeye 32 milyar \$ harcanması planlanmıştır. Bu bağlamda, inşa edilen 22 baraj ve 19 elektrik santralının üreteceği elektrik enerjisinin yanı sıra, Belçika'nın büyüklüğüne yakın 1,7 milyon hektarlık bir alanın sulanabilmesi hedeflenmiştir. Üretilecek enerji, oransal olarak Türkiye'nin enerji gereksiniminin %22'sini karşılayabilecek önemli ve iddialı bir miktardır.¹⁶

¹⁵ E2E, "Middle East injects US\$180 billion into 113 new power, water, energy projects", 02/02/2012, <http://www.e2eco.com>

¹⁶ Ali Külebi, "Türkiye Mavi Altın'ına sahip çıkmalı", *Cumhuriyet Strateji*, S. 10, 6 Eylül 2004, S. 10, s. 8-9.

3. Orta Doğu'da Su Sorununun Jeo-Ekonomik Boyutu

Foldvary, jeo-ekonominin, üç temel üretim faktörü olan 'toprak (jeo)', 'emek' ve 'sermaye malları'yla ilgili olan ekonomi kuramını ve bu faktörlerin deneysel verilerini kapsadığını; bu kavramın, Klasik iktisadi geliştiren Amerikalı H.George'nin 19. yy. çalışmalarına dayandığını belirtmektedir.¹⁷

Macmillan Sözlüğü, jeo-ekonomiyi, "*dünya ekonomilerinin birbirini nasıl etkiledikleri üzerine çalışma yapan bir bilimsel disiplin*" olarak tanımlar. Jeo-ekonomi, jeo-politiğin bir bileşeni ya da türevi olarak, coğrafyanın etkisinin makroekonomi ve uluslararası ekonomi üzerindeki uygulaması demektir. Bir başka deyişle, jeo-ekonomi, yerel ve doğal kaynaklar olarak coğrafik koşullarla ekonominin ilişkisi; uluslar arasındaki ekonomik rekabetin bir koşulu da sayılabilir. Ayrıca, jeo-ekonomi, öyle bir araştırma alanı ve stratejidir ki, hükümetler için kü-yerel (g-lokal) bir gündem, işletmeler ve üçüncü sektör (sosyal) örgütler olarak "sürdürülebilir kalkınma" içinde anlam kazanmaktadır.¹⁸

3.1. Orta Doğu'da Suyu Jeo-Ekonomik Yapan: Su Kıtlığı ve Türkiye'nin Sınır Aşan Nehirleri

Suyun kıt mı, yoksa bol bir kaynak mı olduğu; nereden bakıldığına bağlı olarak değişir. Anaakım neo-klasik ekonomi biliminin müridi olanlara göre, su kıt kaynak olup insan ihtiyaçları da sınırsızdır. Fakat M.Gandi farklı bir yaklaşım sergiliyor ve diyor ki; "*Herkesin ihtiyacına yetecek kaynak var; ama bir kişinin bile ihtirasına yetecek kadar yok.*"¹⁹ Çoiktandır küresel yönetişimin, dış politikanın bir aracı olarak kullanılan su, jeo-stratejik bir kaynak olarak potansiyel savaşların konusudur, fakat eğer 'jeo-insani' bir kaynak olarak itibar görürse kesinlikle bölgesel barışa hizmet edecektir.

Yeryüzünde 250'den fazla uluslararası nehir var ve pek çoğunun jeo-ekonomik/jeo-stratejik önemi yüksektir. Kıtlaşan tüm kaynaklar gibi, su da, görece bol olan ülkenin elinde diğerlerine karşı silaha dönüşebilmektedir. V.Hornigk, suyun tek başına silah olarak kullanılıp kullanılamayacağına ilişkin şu görüşü ileri sürer: "*Bir ulusun güçlü ve zengin olup olmaması, gücünün ve zenginliğinin büyüklüğüne ya da sağlamlığına değil, esas olarak komşularının aynı şeylere daha çok ya da daha az sahip olmasına*

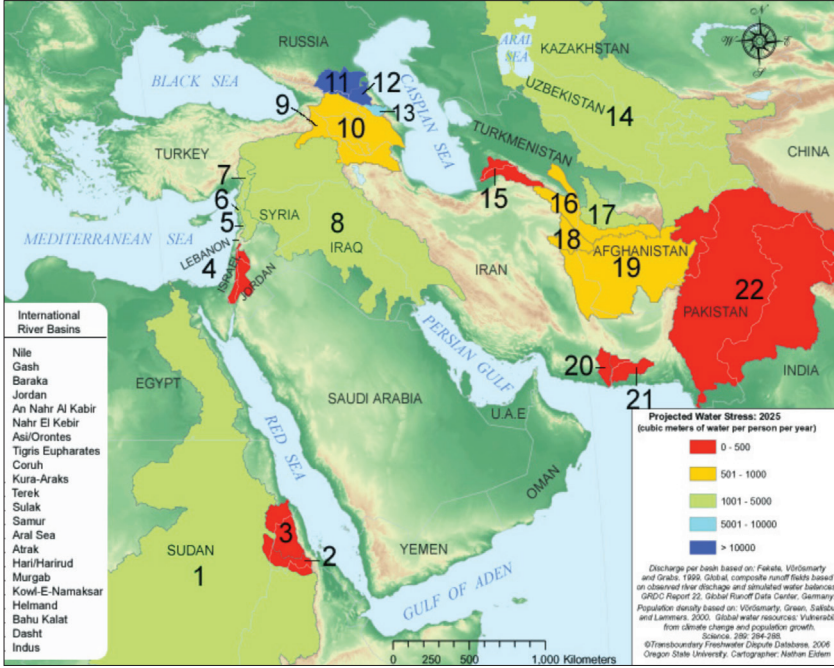
¹⁷ Fred E. Foldvary, "Geo-economic Remedies for Urban Sprawl and Blight", *Urban Restoration via Public Finance Reform*, University of California, Berkeley, April 13 1991, p. 1.

¹⁸ Geoeconomics, <http://www.geoeconomics.com/>

¹⁹ Erdem Denk, "Ortadoğu'da Jeo-İnsani Bir kaynak: Su", *Birikim*, S. 209, Eylül 2006, s. 50.

bağlıdır.” Buna göre, su kaynakları bol olan ülkelerle kıt olanlar arasında (bkz. Harita 2) gerilim, psikolojik ve sıcak savaş olasılığının her zaman var olacağı²⁰ düşünülebilir.

Harita 2: Orta Doğu’da Tahmini Su Kıtlığı (2005)

Kaynak: Houtman 2007’den aktaran Leslie Kanat, “Middle East Water Resources and Conflicts”, *Johnson Satet College*, 2010.

Bu bölgesel haritadan bir makro tablo türetilir. Ülkemizin sınır oluşturan suları içerisinde en önemlileri Meriç ve Arpaçay nehirleridir. Bunların yanısıra Bulgaristan ile sınır oluşturan Mutlu Dere ve Irak ile sınır oluşturan Hezil çayı gibi kısa mesafeli ve küçük su potansiyelli su kaynakları da mevcuttur. Sınıraşan ve sınır oluşturan yüzeysel su kaynaklarımız Tablo 10’da verilmiştir. Buna göre, Türkiye’nin tam bir kaynak planlama ve kullanabilme serbestisi bulunmayan sınır aşan/oluşturan su kaynaklarının toplam potansiyeli 66,4 milyar m³ olup bunun toplam su

²⁰ Nitekim Ürdün’ün eski Kralı Hüseyin, 1990’da, birçok defa savaştığı komşusunu kastederek, “...hiçbir sorun bizi İsrail’le tekrar savaşa girmeye zorlayamaz; su hariç!” diyerek su kıtlığının doğrudan bir savaş nedeni olabileceğini açıkça ifade etmiştir (aktaran Ahmet Dinçyürek, *Hidrostrateji*, kendi yayını, İstanbul, 2003, s. 53-54).

potansiyelimiz içerisindeki payı %36'yı bulmaktadır. Türkiye'nin kara sınırlarının %22'si de nehirlerden oluşmaktadır.

Tablo 10: Türkiye'de Sınır Oluşturan ve Sınır Aşan Sular

Sıra No	Nehir Adı	İlgili Ülkeler (Nehrin Akış Yukarısından Akış Aşağısına Doğru)
SINIR OLUŞTURAN SULAR		
1	Meriç Nehri	Bulgaristan-Türkiye-Yunanistan
2	Aras Nehri	Türkiye-Azerbaycan-İran Ermenistan
3	Arapaçay	Türkiye-Ermenistan sınır suyu
4	Hezil Ç. (Dicle'nin kolu)	Türkiye-İrak sınır suyu
5	Mutlu Deresi (Rezve)	Türkiye-Bulgaristan sınır suyu
6.	Asi Nehri	Türkiye Suriye
SINIRAŞAN SULAR		
1	Fırat Nehri	Türkiye-Suriye-İrak
2	Habur Ç. (Res-ul-Ayn-Pınar)	Türkiye-Suriye
3	Nusaybin Çağ-Çağ Pınar	Türkiye-Suriye
4	Sacir Suyu (Fırat'ın kolu)	Türkiye-Suriye
5	Culap D (Fırat'ın kolu)	Türkiye-Suriye
6	B. Cırcıp suyu (Fırat'ın kolu)	Türkiye-Suriye
7	Karacurum Çayı	Türkiye-Suriye
8	Balık Suyu	Türkiye-Suriye
9	Zerkan Suyu	Türkiye-Suriye
10	Senpas Suyu	Türkiye-Suriye
11	Dicle Nehri	Türkiye-Suriye (Sınır)-İrak
12	Zap Suyu (Dicle'nin kolu)	Türkiye-İrak
13	Şemdinlen Çayı (Zap'ın kolu)	Türkiye-İrak
14	Drahimi D. (Hezil'in kolu)	Türkiye-İrak
15	Nerduç Çayı	Türkiye-Suriye
16	Çoruh Nehri	Türkiye-Gürcistan
17	Asi Nehri	Lübnan-Suriye-Türkiye
18	Afrin Çayı (Asi Nehri'nin kolu)	Türkiye-Suriye-Türkiye
19	Sabun Suyu (Afi'nin kolu)	Türkiye-Suriye-Türkiye
20	Kura (Kür) Çayı	Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan
21	Sarısu (Gürbulak sınırı kapı)	Türkiye-İran
22	Kocadere (Veleka)	Türkiye-Bulgaristan

Kaynak: Avcı ve Yanık 1997'den aktaran Dursun Yıldız, "Sınır Oluşturan ve Sınır Aşan Sular: Dünyanın Tanımsız Alanları", *USIAD.net*, 2008, s. 3.

3.2. Su (Savaşı) Stratejilerinden Yeni Jeo-Ekonomik Savaş Senaryolarına

Kurak ve yarı-kurak bir çevrede su kıtlığı, siyasal baskıların yoğunlaşmasına, -Falkenmark'ın deyiimiyle "*su gerilimi*"ne- yol açar. Bu konuda dört farklı tartışma yapılmaktadır:²¹

²¹ Aaron T. Wolf, "Conflict and cooperation along International waterways", *Water Policy*, Vol. 1#2, 1998, p. 252.

i-Stratejik tez: Birileri su üzerine bir savaş başlatsaydı, amaç ne olurdu? Bir olasılıkla, saldırgan taraf hem nehrin aşağıya doğru (akıntı yönünde) hem de bölgesel egemeni olması gerekirdi; akıntıya karşı (yukarı yönünde) olan taraf ise herhangi bir atağa kalkışmazdı ve bunu yapmak daha zayıf devlet için çılgınlık olurdu. (Aşırı cesur olma, görünüşe göre, bunun gibi “asimetrik çatışmalara” engel olmaz. Paul’un 1904-1982 yıllarını kapsayan örnekölçekli çalışmaları bu durumu açıklamaktadır, ancak hiçbir zayıf devletin amaçlarına ulaşmadığını da göstermektedir.) Dolayısıyla, akıntıya karşı, nehir kenarında olan, nehrin aşağısında-akıntı yönündeki daha güçlü bir komşuyu düşmanca-kışkırtacaksa, suyun ya kalitesini ya da miktarını azaltan bir projeye başlaması gerekirdi.

ii-Ortak çıkar tezi: Ortak bir suyollarının iki yönü vardır: Biri, akıntıya karşı (suyun çıktığı yerde kurulan barajlar), diğeri akıntı yönünde (başat tarımsal topraklar)... Barajlar sadece elektrik sağlamazlar, aynı zamanda nehrin kenarında yaşayanlara değişik yararlar da sunarlar. Nehrin aşağısında bulunan bir ülkenin de benzeri yararları elde edebilmesi, su akışının düzenlenmesiyle olanaklıdır.

iii-Kurumsal esneklik tezi: Uluslararası su bölümü çizgisinin (boşaltma havzasının) istikrarına ilişkin diğerk etmen, anlaşma yoluyla kooperatif su rejimlerinin kurulmasıdır. Bu rejimler, diğerk sorunlarda çatışma sürerken, nehrin diğerk yakasındaki saldırgan taraflar arasında bile tüm zamanlarda oldukça esnek olmaya son verir.

iv-İktisadi tez: Su savaşlarına karşı geliştirilen bu teze göre; su, özellikle ne pahalı bir maldır, ne de bir anlaşma için mali kaynaklar sağlamaktadır; stok değil kıttır; bir başka deyişle, tüm savaş ölçeği çok pahalıdır, maliyetlerini bile çıkarmaz.

Öte yandan, su savaşları senaryosunun odağında “su gerilimi” yatar. Hidrologlara göre, bir ülkede yılda kişi başı tatlı su miktarı 1700 m³’ten düşükse, o ülkenin “su gerilimi”, anılan miktar 1,000 m³’ün altına inmiş ise “su açığı”, 500 m³’ün altında ise “mutlak kıtlık” ile karşı karşıya demektir. BM’nin raporlarına göre Orta Doğu, kişi başı ortalama yıllık yaklaşık 1200 m³ ile dünyanın en fazla su baskısı eşliğinde bulunan bölgesidir. Özellikle; Irak, İran, Lübnan ve Türkiye eşğin üstünde iken Yemen ise 190 m³ ile mutlak kıtlığı yaşamaktadır.²²

²² UNDP, “Water Scarcity, Risk and Vulnerability”, *Human Development Report*, 2006, p. 6.

Petrolle ilgili mevcut küresel çıkarlar ve çatışmalar bitmediği için, su, henüz Orta Doğu'nun tümüyle 'sıcak' bir konusu haline gelmiş değildir. Fakat bu, suyun, Orta Doğu'da potansiyel savaş tarihini yazdıracak en kritik meta olmaya başlamadığını göstermez. BM, "Gelecek İçin Tatlı Su 2003" raporunda, 2040 yılında Orta Doğu'da 'su savaşları'nın yaşanabileceği uyarısında bulunurken, Türkiye'yi Orta Doğu'nun su kaynaklarını elinde tutması nedeniyle çatışmanın tam odağında yer alacağını öngörmektedir. Bu bölge, dünya nüfusunun %5'ini barındırırken dünyadaki temiz su kaynaklarının sadece %1'ine sahiptir. Üstelik bu kaynağın %90'ı (Fırat ve Dicle örneğinde olduğu gibi) sınır aşan suların oluşmaktadır.²³

Türkiye, debisi ortalama 1000 m³ olan ve yaklaşık %90'ı kendi toprağından kaynaklanan Fırat nehrinden, gönüllü yükümlülüğünü aksatmadan, üstelik kendi barajlarının dolumu sırasında bile komşularını mağdur etmeden Suriye ve Irak'a 500 m³ su bırakmaktadır. Bu da gösteriyor ki, Türkiye, çok güçlü bir 'silah' olarak kullanılmaya elverişli olmasına rağmen suyu, silahlı terör örgütlerinin cirit attığı komşularına karşı herhangi bir 'silah' olarak kullanmamaktadır.²⁴

Orta Doğu, birçok yönüyle, dünyada su güvenliğinin olmadığı bölgelerin başında gelmektedir. Doğal kaynakların kıtlığı yerel düzeyde ve devletlerarasında potansiyel çatışmaların varlığına işaret etmektedir. Söz konusu çatışmaların pek çok nedeni var ve bunlardan biri, İsrail ile Suriye'nin taraf olduğu bir su projesinden sapmadır ki, bu, 1967'deki "6 Gün Savaşı" için önemli bir ara etmen işlevini görmüştür. İsrail'in komşuları, İsrail'in Ürdün havzasının su kaynakları üzerindeki kontrolünü fiili olarak kabul etmektedirler. Bu statükoyu açıklamaya yardımcı etmenlerden biri, İsrail'in -ABD'nin açık siyasi desteğine bağlı olarak- bölgedeki baskın askeri üstünlüğü iken, diğeri ise, ihtilafli su kaynaklarının şimdiye kadar Arap devletleri açısından birincil derecede stratejik bir hesabın konusu haline gelmesidir.²⁵

²³ Bahadır S. Dilek, "Türkiye'yi doğrudan etkileyebilecek kriz konusu: Ortadoğu'nun 'gizli gündemi' su", *Cumhuriyet Strateji*, s. 126, 27 Kasım 2006, s. 13.

²⁴ Bowker, 1996'dan aktaran Yusuf Karakılıç, "Bölgesel Su Anlaşmazlıklarının Küresel Çatışmaya Dönüşme Riski: Fırat ve Dicle Örneği", *USAK Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 4, S. 16, 2008, s. 45.

²⁵ Hannu Juusola, "Water Conflicts in the Middle East", *ISN (International Relations and Security Network)*, 18 October 2012.

Orta Doğu’da suya erişim her zaman bölge politikasında anahtar bir çevresel etmen olmuştur. Su yetersizliği, başat bir çevre sorunu olarak, bölge ülkelerinin çoklu ilişkilerinde dış politikalarını büyük ölçüde şekillendirmeye başlamıştır. Buna bir tür “su diplomasisi” denilebilir. Buna göre politika yapımında su, savaş nedeni olmaktan çıkarılarak barış aktörü haline getirilebilir.²⁶

Kısacası, yapılan projeksiyonlara göre, Orta Doğu’da gelecek çeyrek yüzyılda siyasal ve toplumsal kargaşanın ana kaynağının büyük bir olasılıkla savaş ya da askeri darbe değil, bölgedeki su kaynaklarının paylaşımı olacaktır. Çünkü dünyadaki en çok su yoksulu olan 15 ülkeden 10’u Orta Doğu’da konuşlanmış ve bölgedeki tarımsal politikalar kıt olan yer altı su rezervlerini alarm derecesinde tüketmektedir. Eğer bu süreç devam ederse, su üzerindeki kontrolünü bir siyasal başarı olarak toplayan hükümetlerin gücü zayıflayacaktır. Su eksenli olası bir bölgesel krizi önleme, tüm Orta Doğu hükümetlerinin etrafında toplanabileceği siyasal irade, yönetim becerisi ve liderliğe ihtiyaç duyulacaktır.²⁷

4. Türkiye Parantezi: Orta Doğu’ya Akan Sular

Bu bölümde, Türkiye’nin Orta Doğu’da su politikası olarak Güneydoğu Anadolu Projesi’ni (GAP) nasıl kullandığı ve Avrupa Birliği’nin (AB) de bu bölgesel su politikasında niçin taraf olduğu tartışılmaktadır.

4.1. Orta Doğu Su Denkleminde GAP Etmeni

Türkiye, 1976’da başlattığı GAP ile Orta Doğu’daki su çatışmalarını daha da şeffaf hale getirmiştir. Tersine de geçerlidir; su gerilimi GAP projesini önemini arttırmıştır. Ancak, GAP’ı salt Türkiye’nin bölgesel kalkınmasında bir araç olarak görmeyen, aksine, gereksindikleri su miktarını azalttığını ve bölgesel bir istikrarsızlık unsuru olarak düşünen Suriye ve Irak gibi komşu ülkeler de vardır. Suriye, Fırat ve Dicle’yi “uluslararası sular” olarak tanımlamak ve kuramsal olarak “matematiksel bölüşüm” tezini savunmaktadır. Irak da aynı tezden yanadır. Ancak Türkiye, bu iki devletin aksine kalıcı üçlü bir anlaşmayı istemekte ve Fırat-Dicle konusunda ısrarla “mutlak ülke egemenliği” tezini savunmaktadır (Tablo 11).

²⁶ Mostafa Dolatyar, “Water diplomacy in the Middle East”, <http://www.netcomuk.co.uk/~jpap/dolat.htm> (20.12.2012)

²⁷ CSIS, “Clear Gold: Water as a Strategic Resource in the Middle East”, *Middle East Program Past Projects*, 2012.

Tablo 11: Fırat-Dicle Nehir Havzasında Su Sorunu Matrisi

	<i>Türkiye</i>	<i>Suriye</i>	<i>Irak</i>
<i>Eski anlaşmalar</i>	Paylaşımaya yönelik değil	Paylaşımaya yönelik	Paylaşımaya yönelik
<i>Kalıcı üçlü anlaşma</i>	İstemiyor	İstiyor	İstiyor
<i>Uluslararası su yolu</i>	Tanımı kullanmıyor	Tanımı kullanıyor	Tanımı kullanıyor
<i>Fırat ve Dicle nehirleri</i>	Ortak havzadır	Ortak havzadır	Ayrı havzalardır
<i>Savunduğu doktrin</i>	Mutlak ülke egemenliği	Nehrin bölünmez bütünlüğü	Tarihsel kullanım hakkı
<i>Asi nehri</i>	Görüşülün	Görüşülmesin	Yorumsuz
<i>GAP</i>	İşbirliğini arttıracak	Sorunu arttıracak	Sorunu arttıracak
<i>İstenen akış miktarı (Fırat nehri için)</i>	500 m ³ /sn	700 m ³ /sn	700 m ³ /sn
<i>Çözüm</i>	Üç aşamalı plan	Miktar üzerinden paylaşım	Miktar üzerinden paylaşım

Kaynak: Konuralp Pamukçu, *Su Politikası*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 250.

Türkiye'nin her iki nehrin kaynaklarına (Fırat %90, Dicle %50) büyük ölçüde sahip olması, 1980'li yıllardan buyana GAP'ı uyguluyor olması ve genel olarak siyasal, askeri ve ekonomik üstünlüklerinden dolayı havzada diğer iki kıyıdaş ülke (Suriye ve Irak) üzerinde bir egemen gibi hareket ettiği ve üç ülkenin bu havzadaki yaşamsal çıkarlarının uzlaşmazlığı sonucu sıcak bir savaşın kuvvetli bir olasılık olduğu vurgulanmaktadır.

Bu arada, Dünya Su Forumu'nun 5.'sinin İstanbul'da (16-22 Mart 2009) düzenlenmesi, suyun Türkiye merkezli Orta Doğu açısından yüksek önemine ve Türkiye'nin kıtalararası köprü oluşunun ve su sorunun küresel çözümü için de aynı işlevi yerine getirebileceğine olan inanca dolaylı bir işaret sayılabilir.²⁸

4.2. Orta Doğu'da Su Yönetimi ve Avrupa Birliği Etkisi

Küreselleşen dünyada artık paylaşılan su yolları hakkında uluslararası bir davranış yönetimi kurulmuştur. Böyle bir yönetimi sağlayan iki önemli belge bulunmaktadır: Biri, 1966'da yazılan ve daha sonraki yıllarda deği-

²⁸ "Suda İstanbul uzlaşması" için bkz. WWC, "Outcomes of the 5th World Water Forum", *Global Water Framework*, İstanbul, 2009.

şikliklere uğrayan *Helsinki Kuralları*; diğeri ise 1991’de tavsiye taslağını yayımlayan *BM Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun çalışmalarıdır*. Her iki araçla, dört zorunluluğu içeren önemli ilkeler saptanmıştır: i) Suyun paylaşıldığı komşuları etkileyecek bir faaliyetten önce bu komşuları bilgilendirip danışmak, ii) su verilerini düzenli olarak paylaşmak, iii) diğer su kullanıcılarına önemli oranlarda zarar vermekten kaçınmak, iv) paylaşılan su havzasının suyunu makul ve hakça dağıtmak.²⁹

Orta Doğu su politikalarının kararlaştırılıp uygulanmasında AB de küresel rol sahibidir. Bunun üç ana nedeni olabilir: *Birincisi*, AB’nin emperyalist devletlerin Orta Doğu ile tarihsel çıkarlarının varlığı; *ikincisi*, belirli bir Avrupa nüfusunun (%18’inin) su stresi altında³⁰ yaşıyor olması; *üçüncüsü* ise, tam üyelik için müzakere ettiği ülkelerden biri olan Türkiye’nin aynı zamanda Orta Doğulu kimliğe ve en önemli su kavşaklarına sahip olmasıdır. Tüm bu gerçekleri doğrulamak üzere, Türkiye’ye yönelik 2003 Katılım Ortaklığı Belgesi, 2004 ve 2005 tarihli AB İlerleme Raporları kapsamında sınıraşan su işbirliğine, özellikle Su Çerçeve Yönergesi (SÇY) (2000) ve Birliğin taraf olduğu diğer uluslararası sözleşmeler kapsamında özgün atıflar vardır.

AB ülkelerinde su kaynakları yönetiminin temel yasası sayılan SÇY’de iç suların ve sınıraşan suların yönetimine ilişkin çeşitli hükümler yer almıştır. AB, SÇY dışında, uluslararası üç sözleşmeye taraftır: i-Sınıraşan Suyolları ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına ilişkin *Helsinki Sözleşmesi* (1995); ii-Sınıraşan Boyutta Çevresel Etki Değerlendirilmesine ilişkin *Espoo Sözleşmesi* (1997); iii- Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuruyu içeren *Aarhus Sözleşmesi* (2001). Türkiye tarafından hazırlanan Ulusal Program’da belirtilen üç sözleşmeye taraf olup olmama hususundaki kararın “üyelikle birlikte değerlendirileceği” hükmü yer almıştır.³¹

AB’nin Türkiye üzerinden Orta Doğu politikalarına etkiye pozisyonuna ilişkin kazanımlarının bir konusu da, güncel stratejik planda petrolden sonra sudur. S.İlmacı, bununla ilgili olarak; “... *Ortadoğu’da su politikalarını*

²⁹ Ayrıca bkz. İrfan Kalaycı, “Suyun Küresel ‘Kalkındırma’ Kuvveti”, *Cumhuriyet Strateji*, S. 126, 27 Kasım 2006, s. 14-15.

³⁰ European Environment Agency, “Water exploitation index”, 2009, <http://www.eea.europa.eu> (20.12.2012)

³¹ Özden Bilen, “Avrupa Birliği’nin Su Politikalarının Hidropolitik Değerlendirmesi”, *Stratejik Analiz*, Aralık 2006, s. 25-31.

etkileyememiş AB'nin bölgenin siyasal kurgusu üzerinde özlediği düzeyde egemenlik yaratması ya da bu bölgede istikrar açısından güçlü bir müttefik [Türkiye] kazan(a)mamış AB'nin kültürel açılımını somutlaştırarak Orta-doğu'ya dönük kültür ve demokrasi politikaları geliştirmesi, bunları ihraç edebilmesi hangi ölçüde olanaklıdır?" şeklinde -yanıtı içinde olan- büyük bir 'lego' sorusu sormakta ve bir özelemlerle birlikte şöyle bir durum saptaması yapmaktadır: "AB politik açıdan güçlenmeyi, uygarlık açısından da kültürel duvarları kırarak çatışmaları önlemeyi ve istikrar yaratmayı kendi stratejik vizyonuna oturtma amacındaysa, en kısa zamanda, küresel ve bölgesel su sorunlarına özgün yaklaşımlar sunan, yaptırımlarını bu doğrultuda kullanmaktan çekinmeyen bir otorite yaratmak zorundadır. Türkiye bu anlamda AB'ye güç katacaktır, zira bölgenin en zengin kullanılabilir su kaynaklarını elinde bulunduruyor. Öte yandan... Türkiye, suyu komşularına AB politikaları dâhilinde arz ederken, AB'nin bölgedeki otoritesini ve etkinliğini de pekiştiriyor olacaktır. Bu hem politik ve hem de bölge kaynaklı teröre karşı koz olarak kullanılabilir konvansiyonel bir kazançtır."³²

5. Sosyo-ekonomik ve Jeo-ekonomik Entegrasyon Önerisi: Orta Doğu Su Birliği

Orta Doğu'da suların her anlamda ısınması ne kadar bir hakikat ise, bu bölgede ivedilikle bir su entegrasyonunun kurulması da o kadar büyük bir gereksinimdir.

5.1. Su Çatışmalarından Su Barışına

Su kaynakları, su sistemleri ve uluslararası güvenlik ve çatışmalar arasındaki ilişkileri anlamak için süren çabalar bağlamında; Pacific Institute, 1980'lerin sonunda su ve çatışmalarla ilgili tarihsel bir kategori projesini başlattı ve mitler, efsaneler ve klasik Orta Doğu tarihine konu olan çatışmaların uzun ve anlamlı bir listesini çıkardı. Söz konusu projede çatışma türleri de şöyle sınıflandırıldı:³³

i-Su kaynaklarının denetimi: Devlet ve devlet dışındaki aktörler- suyun arz edildiği ya da suyun çoğaldığı yer gerilimlerin kaynağı...

³² Savaşkan İlmak, "Aklın Yolu Nereden Geçiyor: Türkiye'nin Üyeliği Avrupa Birliği'ne Neler Kazandıracak?", *Türkiye'nin Üyeliği Avrupa Birliği'ne Neler Katar?*, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 16-17.

³³ Peter Gleick, "Environment and Security Water Conflict Chronology", *The World's Water*, Pacific Institute, 2006.

ii-Askeri araç (devlet aktörleri): Su kaynakları ya da su sistemlerinin bir ulus ya da devlet tarafından askeri bir eylem süresince bir silah olarak kullanılması...

iii-Siyasal araç (devlet ve devlet-dışı aktörler): Su kaynakları ve sistemlerinin bir siyasi amaca erişmek için kullanılması...

iv-Terörizm (devlet-dışı aygıtlar): Su kaynakları ve sistemlerinin şiddet ve baskı şeklinde ya da amaç ya da araç olarak devlet olmayan aygıtlarca kullanılması³⁴...

v-Kalkınma tartışmaları: Su kaynakları ve sistemlerinin, iktisadi ve toplumsal kalkınma bağlamında rekabetin, çekişmenin ve tartışmanın büyük bir kaynağı olarak görülmesi... (Yemen buna başvurdu.)

Su kaynakları kıtlaşınca, ülke içinde ve ülkeler arasında rekabet ve çatışma gerekçeleri artmaktadır. Kıtlığa ve kıtlığın şiddetli çatışmalara yol açma potansiyelini üç güç yaratmaktadır: i)Kaynağın boşalması ya da bozulması; ii)buna bağlı “kaynak pastası”nın küçülmesi; iii)pastanın dilimlerinin küçülmesine neden olan nüfus artışı ve bazılarının diğerlerinden daha büyük dilimler almalarına yol açan eşitsiz dağıtım ya da ulaşım. Özellikle bu sonuncunun pek tehlikeli olduğu bilinmelidir.³⁵

Su barışının bölgede egemen olması için öncelikle her ülkenin tüm yaşam ve üretim alanlarında tasarrufa dayalı mikro önlemleri alıp gerçekleştirmesi gerekir. Günümüzde çok yönlü bir ‘kıt mal’ olma özelliği öne çıkan suyun verimli kullanımı ile ilgili olarak bir ‘su ekonomisi’ kurgusu yaygınlaşmaktadır. Türkiye’nin öncü işadamlarından Garih ise, suyun Orta Doğu’daki geleceğine ilişkin peşine düştüğü çözüm arayışında çarpıcı –ve bir o kadar ürkütücü- bir senaryoyu dillendirmektedir: “...*Su, petrol gibi dünya borsalarında işlem gören bir ‘mal’ olacak, anlaşmalı ya da spot alınıp satılacaktır.*”³⁶

³⁴ Bu, 2006’da İsrail-Lübnan arasında gerçekleşmiştir.

³⁵ S. Postel, bu konuda şu çarpıcı örneği veriyor: İsrail yönetimi, işgal atındaki Batı Şeria’da Arapların yer altı sularını kullanmalarını ciddi anlamda kısıtlamakta ve bu da gerginliği arttırmaktadır. Kişi başına düşen su miktarına bakıldığında, İsraili yerleşimcilerin Arap komşularına göre 4 kat daha fazla su kullandıkları görülmektedir. Ve Araplar tarım için kuyu açamazken İsraililerin yüzme havuzları bile var (Sandra Postel, “Sürdürülebilir Bir Su Stratejisi Yaratmak”, *Dünyanın Durumu 1996*, L. R. Brown (Proje Yön.), (çev: S. Gül), TÜBİTAK-TEMA Vakfı Yayınları, Ankara, 1997. s. 56).

³⁶ Üzeyir Garih, *Globalleşme Sürecinde Türkiye*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2007. s. 207.

5.2. Orta Doğu Barış Suyu (OD-BS) Projesi

OD-BS projesi, fikir olarak ortaya çıkması, fizibilite çalışmalarına başlanması sürecinde hem doğrudan tarafların ve hem de üçüncü taraf arasında yoğun tartışma konusu olmuştur. Projenin yaşama geçirilmesini engelleyen üç çekinceden söz edilmektedir:³⁷

i-Arap ülkelerinin su kaynakları açısından Türkiye'ye bağımlı olmaktan çekinmeleri ve Türkiye'nin, -projenin fizibilite çalışmasını yapan ABD'nin mühendislik-müteahhitlik şirketi B&R Engineering and Construction International'in dediği gibi- 'su imparatoru' olması.

ii-Orta Doğu'nun 8 ülkesi ve 23 önemli bölgesinden geçecek olan projenin, bölgenin bilinen ve bilinmeyen sorunlarından dolayı her türlü sabotaja-şantaja açık olması.

iii-Proje'nin Batı hattından İsrail'in de yararlanma olasılığı ve bunun Arap Bloku tarafından olumlu karşılanmaması.

iv-Yararlanacak bazı ülkeler tarafından, projeden akacak suyun pahalı sayılması.³⁸

İlginçtir ki, OD-BS projesi bölgede suya dayalı barış, işbirliği ve uzlaşmayı sağlamayı hedeflese ve bir tür "Marshall Planı"³⁹ düzenlemesi eşliğinde uygulanması önerilse de, bu Proje her nedense -özellikle Arap ülkeleri tarafından- potansiyel bir çatışma zemini olarak algılanmıştır. Her şeye karşın, bu proje bölgesel dayanışma konusunda ufuk açıcı olmuştur. Örneğin; dar bölgeli mini barış suyu projesi, denizyoluyla su nakli projesi, vb...

OD-BS Projesi'nin bazı Arap ülkeleri tarafından pahalı olarak görülmesi ve Türkiye'yi bölgede daha fazla egemen olmaya hizmet ettiğinin ileri sürülmesi, vb. nedenler, seçenek olarak, tüm bölge ülkelerinin özellikle tarım ve enerji alanlarında eşit ve katılımcı haklara sahip olmasına fırsat verecek "Orta Doğu Su Birliği"nin kurulmasını gündeme getirmiştir. Bu, suyun sosyo-ekonomik ve jeo-ekonomik tabanlı uluslararası entegrasyonu anlamına gelmektedir.

³⁷ Abdullah Kıran, *Orta Doğu'da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 119.

³⁸ Örneğin, BAE'nin Elektrik ve Su Bakanı'nın Temmuz 1991'de yaptığı açıklamayla; 24 milyar \$'a mal olacak projeden elde edilecek bir galon suyun 1,3 \$ iken, arıtılmış suyun bir galonunun ise 0,8 \$ olduğunu ve o nedenle projeyi dondurma kararı aldıklarını belirtmiştir (a.k.).

³⁹ İşadamı Ü. Garih, Amerikan ve Avrupalı birçok siyasetçinin, bir tür Marshall Planı ile Orta Doğu'da yaşam koşullarının geliştirileceğini düşündüklerini ve kendisinin de, böyle bir planın ancak barış diyalogu ile birlikte gerekli olduğuna inandığını yazmıştır. (Üzeyir Garih, *Globalleşme Sürecinde Türkiye*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 197-198.)

Zor fakat mutlaka gerekli olan böyle bir entegrasyonu akla getiren, bölgede yaşamsal önem taşıyan büyük nehirlerin bulunması ve bu nehirler çevresinde değişik nedenlere dayalı sorunlara boğulmuş ülkelerin yer almasıdır (Tablo 12). Hatırlamak gerekir ki, Orta Doğu’da bölgesel su birliğinin uçayağı vardır: Birincisi, *Nil* (Mısır, Sudan, Etiyopya), ikincisi-*Şeria* (İsrail, Ürdün, Filistin), üçüncüsü de *Fırat ve Dicle*’dir (Türkiye, Irak, Suriye arasında).

Tablo 12: Orta Doğu’da Su Havzaları, Sorunlu Ülkeler ve Sorunun Kaynağı

<i>Su havzası</i>	<i>Sorunlu ülkeler</i>	<i>Sorunun kaynağı</i>
Fırat, Dicle	Türkiye, Suriye Irak	Barajlar, su akışının azalması, tuzlanma, hidroelektrik
Nil	Mısır, Sudan, Etiyopya	Nehir taşkınlığı, su çevrilmesi, siltasyon
Şeria, Litani, Batı Şeria	İsrail, Ürdün, Lübnan, Filistin	Su akışının değiştirilmesi ve azalması, yeraltı sularının çekilmesi, tuzlanma

5.3. Çatışma Yerine Çözüm Projeleri

Orta Doğu, adeta şiddetin içine doğmuş ülkelerden oluşan bir bölgedir. Su kaynakları, şiddetin bir parçası olduğu kadar, onun terminatörü de olabilir. Bölgede su çatışmalarını önlemek üzere bazı faydacı çözümler senaryolaştırılabilir ve uygulamaya konulabilir:

i-Orta Doğu’da su sorunu yaşayan ülkelerin iklim vb. tahliller yaparak elde ettikleri bilgileri saklamadan birbirlerine aktarabilecekleri *su veri bankası* hizmete açılmalıdır.

ii-Suyun depolanmasını ve taşınmasını sağlayacak *su tankları* kurulmalıdır. Böylece su fazlası ve kıtlığının yaşandığı durumlarda banka acil merkezi olarak çalıştırılabilir.

iii-Her ülke *ulusal su piyasasını* kurarak, çok insani gibi görünmese de, ülkeler arasında tıpkı petrol gibi suyun ticareti yapılabilir, böylece suyun bölgesel israfı bir derece önlenir.

iv-Suyun en fazla tüketildiği tarım sektöründe ‘sanayileşme’ sağlanarak, *iktisadi sulama teknolojileri* geliştirilmeli ve kullanılmalıdır. Su kıtlığı/çatışması ortamında bulunan Orta Doğu ülkeleri bu alandaki projelere yeterli yatırımlar yapılmalıdır. Örneğin, İsrail’in öncülük yaptığı deniz suyunu tuzdan arındıracak teknolojiler yaygınlaştırılmalıdır.

6. Sonuç

J.Robert'in dediği gibi, “*Modern çağın görüşlerine göre su; tükenmez bir kaynak olduğu düşünülse de sınırlıdır, bir havzadan başka bir havzaya kolayca geçebildiği için kabı ve yurdu yoktur.*” Buna rağmen, toplumun sosyo-ekonomik gelişmesinden ve ülke coğrafyasının jeo-ekonomik zenginliklerini korumaktan sorumlu olan hükümetlerin uyguladıkları tasarruf ve yatırım politikalarının tercih sıralamasında, su, altlarda yer almaktadır. Oysaki suya en iyi yatırım, onu tasarruflu kullanmaktır: Suyun yeniden kullanılması da su etkinliğini arttırabilir.⁴⁰ Ayrıca, “*Su arzının geliştiği ülkelerde iktisadi büyüme artarken, yoksulluğun imhası hızlanır.*”⁴¹

1950’li yıllarda neredeyse tüm Orta Doğu ülkelerinde su baskısı yokken, sosyo-ekonomik gelişmeye bağlı olarak 1990’lı yıllardan itibaren hızla artmıştır. Bir başka deyişle, sanayileşme, su baskısını görünür hale getirmiştir. Eğer bugüne kadar, Orta Doğu’da su merkezli bir savaş çıkmadıysa, ve belki de bir süre daha çıkmayacaksa; bunun nedenleri, büyük olasılıkla, bölgede başka bir sorunun gündeme gelmesine fırsat vermeyecek yoğunlukta yaşanan etnik çatışmalar ve demokrasi mücadeleleridir.

Orta Doğu’da su sorununun ivedilikle çözümü için savaşların ve savaş risklerinin bitmesi gerekir. Çünkü savaşın kendisi kadar olasılığı bile su sorununu çıkmaz yola sürüklemektedir. Bir başka deyişle, bölgede, dünya kamuoyunun alışık olduğu savaşlar ve savaş riskleri ortadan kalkmadan, diğer unsurlara bağımlı ya da onlardan bağımsız olarak, su eksenli savaş olasılıkları güncelliğini korumayı sürdürecektir. Zaten, sosyo-ekonomik değeri ve jeo-ekonomik önemi yüksek olan bir meta, yani su, ‘sıcak’ bir bölge için her zaman bir savaş nedeni (casus belli) olmaya çok elverişlidir. Suyu barış nedeni haline getirmek ise, tümüyle, su kaynaklarını doğru, eşit ve hakça paylaşmak üzere bir araya gelecek olan devletlerin iyiniyetli ve etkili yaklaşımlarına bağlıdır. O devletlere -bir Türk atasözünü konumuza uyarlayarak- hatırlatmak gerekir: “*Komşu komşunun suyuna muhtaçtır.*”

⁴⁰ “*Yeterince yararlanılmayan bir yenilenebilir su kaynağı olan işlenmiş atık su, Hindistan, Kaliforniya, Meksika ve Ortadoğu’nun bazı bölgelerinde sulama amacıyla harcanıyor. İsrail’de işlenmiş atık suların %70’ten fazlası sulamada kullanılıyor ve Kahire’nin 2025’teki atık su potansiyelinin, şu anda [1996] tarımda kullanılan su miktarının %83’ü kadar olabileceği tahmin ediliyor*” (G. Gardner, “Tarım Kaynaklarının Korunması”, *Dünyanın Durumu 1996*, L. R. Brown (Proje Yön.), (çev: S. Gül), TÜBİTAK-TEMA Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 108).

⁴¹ Norveç ve İsveç hükümetlerince, 2004-2005 yıllarında ‘su ve sağlığı’ odaklı hazırlanan bir rapordan. ‘*Suyu İktisadi Kalkınmanın Bir Parçası Yapmak*’ adlı bu raporda verilen birinci mesaj; su arzı, su sağlığı ve su kaynakları yönetiminin geliştirilmesi üzerinedir. (Bkz. Stockholm International Water Institute, siwi.org)

Küresel güç sahibi devletlerin ipiyle su kuyularına inilmemelidir. Zira o ip kısa gelebilir ya da zayıf olabilir. Bu nedenle bölge devletleri, kendileri dışındaki ve uzaktaki bu devletler tarafından yazılan su senaryolarının başrol oyuncusu olmak için yarışmasınlar. Yönetmeni, yapımcısı ve onların yardımcıları belli olan bu tür senaryolar, eğer hayata geçirilirse, bölgeyi her yönüyle çok kirletecektir. Bu kadar kırı de hiçbir su kaynağı tek başına ve tez zamanda temizleyemeyecektir.

Genellikle tüm fırtınalar bir bardak suda kopartılır ve Orta Doğu'daki su sorunu da bir bardak suda koparılacak bir fırtınanın konusu mu, bunu elbette küresel konjonktür gösterecektir.

KAYNAKÇA

- Anderson, Terry L. ve Donald R. Leal. *Serbest Piyasa ve Çevrecilik*, (Çev. V. F. Savaş), Liberal Düşünce Topluluğu Yayını, Ankara, 1996.
- Bilen, Özden. “Avrupa Birliği’nin Su Politikalarının Hidropolitik Değerlendirmesi”, *Stratejik Analiz*, Aralık 2006, s. 25-31.
- Bilen, Özden. *Türkiye’nin Su Gündemi: Su Yönetimi ve AB Su Politikaları*, Umut Tanı Sağlık Matbaa, Ankara, 2008.
- Chaisemartin, Marguerite de, Charlotte Herman and Michael van der Valk, “The right to water and water rights in a changing world”, in *The right to water and water rights in a changing world*, Michael R. van der Valk and Penelope Keenan (eds.), UNESCO-IHE, 2011, pp. 1-7.
- CSIS. “Clear Gold: Water as a Strategic Resource in the Middle East”, *Part of the: Middle East Program Past Projects*, <http://csis.org/program/clear-gold-water-strategic-resource-middle-east> (10.12.2012)
- Darwish, Adel. “The Next Major Conflict in the Middle East Water Wars”, *Genava Conference on Environment and Quality of Life*, June 1994.
- Denk, Erdem. “Ortadoğu’da Jeo-İnsani Bir Kaynak: Su”, *Birikim*, S. 209, Eylül 2006, s. 50-55.
- Dilek, Bahadır S. “Türkiye’yi doğrudan etkileyebilecek kriz konusu: Ortadoğu’nun ‘gizli gündemi’ su”, *Cumhuriyet Strateji*, S. 126, s. 27, Kasım 2006.
- Dinçyürek, Ahmet. *Hidrostrateji*, (kendi yayını), İstanbul, 2003.
- Dolatyar, Mostafa. “Water diplomacy in the Middle East”, <http://www.net-comuk.co.uk/~jpap/dolat.htm> (20.12.2012)
- E2E. “Middle East injects US\$180 billion into 113 new power, water, energy projects”, 02/02/2012, <http://www.e2eco.com/middle-east-injects-us180-billion-113-new-power-water-energy-projects> (10.12.2012)
- Ercan, Bilge. “Türkiye-Suriye İlişkileri ve Orta Doğu Su Sorunu”, *Uluslararası Orta Doğu Kongresi Bildiri Kitabı*, C. II (Ed. I. Aladağ ve D. Özveri) Kocaeli, 2012, s. 306-329.
- European Environment Agency. “Water exploitation index”, 2009, <http://www.eea.europa.eu> (20.12.2012)

- FAO-Food and Agriculture Organization of the UN. "Water Resources Issues in the Arab States Region", *Sustainable Development Department*, June 1996, <http://www.fao.org/waicent/faoinfo/sustdev/EPdirect/EPan0006.htm> (20.2.2012)
- Filizfidanoğlu, Dilek. "Su, Savaş Nedeni Oluyor", *Cumhuriyet Strateji*, S. 153, 4 Haziran 2007.
- Foldvary, Fred E. "Geo-economic Remedies for Urban Sprawl and Blight", *Urban Restoration via Public Finance Reform*, University of California, Berkeley, April 13 1991, <http://www.foldvary.net/works/city.html> (9.4.2012)
- Gardner, G. "Tarım Kaynaklarının Korunması", *Dünyanın Durumu 1996*, L. R. Brown (Proje Yön.), (Çev: S. Gül), TÜBİTAK-TEMA Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- Garih, Üzeyir. *Globalleşme Sürecinde Türkiye*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2007.
- Geoeconomics, <http://www.geoeconomics.com/> (9.3.2012)
- Gleick, Peter. "Environment and Security Water Conflict Chronology", *The World's Water*, Pacific Institute, 2006, <http://www.worldwater.org/chronology.html> (20.11.2012)
- Granit, Jakob and Rebecca Löfgren (eds). "Water and Energy Link Ages in the Middle East: Regional Collaboration Opportunities", *SIWI Paper* 16, 2010.
- Gupta, Joyeeta. "The current status of the human right to water", (eds.) Michael R. van der Valk and Penelope Keenan, in *The right to water and water rights in a changing world*, UNESCO-IHE, 2011, 2011, pp.47-54.
- İlmak, Savaşkan. "Akıl Yolu Nereden Geçiyor: Türkiye'nin Üyeliği Avrupa Birliği'ne Neler Kazandıracak?", *Türkiye'nin Üyeliği Avrupa Birliği'ne Neler Katar?*, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.7-64.
- Juusola, Hannu. "Water Conflicts in the Middle East", *ISN*, 18 October 2012.
- Kalaycı, İrfan. "Suyun Küresel 'Kalkındırma' Kuvveti", *Cumhuriyet Strateji*, S. 126, 27 Kasım 2006, s. 14-15.

- Kanat, Leslie. "Middle East Water Resources and Conflicts", *Johnson Sa-tet College*, 2010, <http://kanat.jsc.vsc.edu/student/conant/default.htm> (5.11.2012)
- Karakılıç, Yusuf. "Bölgesel Su Anlaşmazlıklarının Küresel Çatışmaya Dönüşme Riski: Fırat ve Dicle Örneği", *USAK Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 4, S. 16, 2008, s. 19-56.
- Kıran, Abdullah. *Orta Doğu'da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Külebi, Ali. "Türkiye Mavi Altın'ına sahip çıkmalı", *Cumhuriyet Strateji*, S.10, 6 Eylül 2004, s. 8-9.
- Özdemir, Yalçın, Ünal Öziş, Türkay Baran, vd. "Fırat-Dicle Havzasının Türkiye, Suriye, Irak, İran'daki Su Potansiyeli", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, S. 420-2, 2002, s. 27-34.
- Pamukçu, Konuralp. *Su Politikası*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.
- Postel, Sandra. "Sürdürülebilir Bir Su Stratejisi Yaratmak", *Dünyanın Durumu 1996*, L. R. Brown (Proje Yön.), (Çev. S. Gül), TÜBİTAK-TE-MA Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 48-56.
- Stockholm International Water Institute, www.siwi.org (1.11.2012)
- Uluğbay, Hikmet. "Hidropolitik ve Türkiye", *Cumhuriyet Strateji*, S. 10, 6 Eylül 2004, s. 12-13.
- UNDP-UN Development Project. "Water Scarcity, Risk and Vulnerability", *Human Development Report*, 2006, http://hdr.undp.org/hdr2006/pdf/report/HDR_2006_Chapter_.pdf (10.4.2012)
- Uluatam, Özhan. *Damlaya Damlaya: Orta Doğu'nun Su Sorunu*, 2. baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- UN. *Water Task Force on Indicators, Monitoring and Reporting Final Report Monitoring progress in the water sector: A selected set of indicators*, http://www.unwater.org/downloads/TFIMR_Final_Report.pdf (20.12.2012)
- Vurmay, H. Miray. "Ortadoğu'da alevlenen sular", *Cumhuriyet Strateji*, S. 10, 6 Eylül 2004, s. 10-11.
- Wolf, Aaron T. "Conflict and cooperation along International waterways", *Water Policy*, Vol. 1 #2, 1998. pp. 251-265.

WWC-World Water Council. "Outcomes of the 5th World Water Forum Istanbul 2009", *Global Water Framework*.

Yıldız, Dursun. "Sınır Oluşturan ve Sınır Aşan Sular: Dünyanın Tanımsız Alanları", *USIAD.net*, 2008.

Balkan Paradoksu: Bir Parçalanma ve Bütünleşme Alanı Olarak Güneydoğu Avrupa

İbrahim Alper ARISOY¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, Balkan Yarımadasının Avrupa jeopolitiği ve jeoekonomisi içindeki yerini “bütünleşme” ve “balkanlaşma” (balkanizasyon) kavramları doğrultusunda ele alarak, söz konusu bölge ile olumsuz imajlar eşliğinde özdeşleşmiş bulunan ikinci kavramın paradoksal doğasını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın hipotezi şöyle ifade edilebilir: bu bölgede yer alan ülkeler ve idari/siyasi birimler arasında bir yandan tarihsel/jeopolitik husumet unsurları balkanlaşmanın temel faktörleri olarak göze çarpmaktayken, ekonomik coğrafyadan kaynaklanan zorunluluklar tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de Balkan ülkelerini işbirliğine hatta bütünleşmeye yöneltmektedir. Söz konusu zorunluluklar potansiyel düzeyde de kalmamakta, Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (SEEC) ve ağırlık merkezi Orta Avrupa’dan Batı Balkanlara kayan Orta Avrupa Serbest Ticaret Alanı (CEFTA) gibi somut girişim ve deneyimlerde açıkça gözlenmektedir. Dolayısıyla, bu bölge için genellikle idealist yaklaşımlar çerçevesinde dile getirilen işbirliği ve bütünleşme aslında realist bir bakış açısına da temel teşkil etmelidir.

Anahtar kelimeler: *Balkanlar, balkanlaşma, ekonomik coğrafya, jeopolitik, ekonomik ve siyasal bütünleşme.*

¹ Dr, Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, alper.arisoy@deu.edu.tr

Balkan Paradox: Fragmentation and Integration in Southeast Europe

Abstract

The purpose of this paper is to assess the place of Balkan Peninsula in European geopolitics, with particular reference to the concepts of “integration” and “balkanization” as well as to shed light on the paradoxical nature of the latter, which has been identified with this region along with extremely negative images. In line with this purpose, the hypothesis of the study can be formulated as follows: while historical and geopolitical factors of animosity among the countries/administrative units in this region remain as the main causes of balkanization, imperatives of economic geography push these countries towards cooperation and even integration, as has been the case throughout history. These necessities do not remain only at potential dimension; they are evidently reflected by the experiences such as South East European Cooperation Process (SEEC) and Central European Free Trade Area (CEFTA), centre of gravity of which has been transferred from Central and Eastern Europe towards Balkans. Thus, mostly referred to within the framework of idealist approaches, cooperation and integration in this region should also form the basis for realist policy choices.

Keywords: *Balkans, balkanization, economic geography, geopolitics, economic and political integration.*

1. Giriş

Kendisi de Avrasya kütesinin bir yarımadası olan Avrupa'nın, Doğu Akdeniz'e uzanan kısmını teşkil eden Balkan yarımadası, yer yer Doğu ve Orta Avrupa ile de örtüşen oldukça geniş bir sahaya karşılık gelir. Bu sahanın Ege sahilleri üzerinden Doğu Akdeniz'e uzanan güney kesimleri Avrupa tarihinin de başladığı yerler olarak kabul edilir. Ne var ki, yaşlı kıtanın doğum yeri olarak kabul edilen Balkan yarımadası aynı zamanda kıtanın en sorunlu bölgelerini de içermekte olup Avrupa'nın kendisi gibi, "balkanlaşma" (veya balkanizasyon) kavramının da doğum yeridir. 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren giderek yerleşen ve kabul gören bu kavram, 19. Yüzyılın son çeyreğinde başlayıp günümüze kadar aralıklı olarak devam eden ve etkisini halen hissettiren jeopolitik ve jeoekonomik bir parçalanma sürecini ifade eder. Ortadoğu başta olmak üzere dünyanın başka yerlerinde de karşılaşılan bu süreç, Balkanlar'da o kadar şiddetli yaşanmıştır ki söz konusu kavram bu coğrafya ile özdeşleşmiştir. Dolayısıyla her şeyden önce bir "süreci" ifade eden "balkanlaşma" kavramı, bu bölge için olağan bir "durum", bölgenin fiziki ve beşeri coğrafyası ile tarihsel arkaplanının "doğal" bir sonucu olarak algılanmış gelmiştir.

Hâlbuki bu bölge, siyasi ve ekonomik coğrafyasından kaynaklanan tüm sorunlara rağmen ciddiye alınması gereken bir bütünleşme potansiyeline – hatta geleneğine – de sahiptir. Çalışmanın amacı, "Balkan paradoksu" olarak adlandırabileceğimiz bu duruma dikkati çekmektir. Bu amaç doğrultusunda bölgenin Avrupa jeopolitiği ve jeoekonomisi içindeki yeri "bütünleşme" ve "balkanlaşma" kavramları üzerinden ele alınarak bölgenin balkanlaşma kadar bütünleşme potansiyelini de taşıdığı "yapısal" nitelikli coğrafi ve tarihsel faktörlerle ortaya konmaya çalışılacaktır. Bunun için aşağıda öncelikle konuya ilişkin temel kavramlar ele alınarak çalışmanın kavramsal çerçevesi belirlenecektir. Daha sonra balkanlaşma ve bütünleşme süreçlerinde etkili olan fiziki ve beşeri coğrafya, söz konusu süreçlerin *yapısal* arkaplanı olarak değerlendirmeye alınacaktır. Bir sonraki aşamada, tarihsel arkaplan Ege uygarlıklarının ilk dönemlerinden itibaren belli başlı dönüm noktaları üzerinden (diakronik yaklaşımla) incelenecektir. Bu aşamada bölgenin ekonomik coğrafya bakımından tarih boyunca nasıl bir "doğal bütünleşme alanı" haline geldiği, günümüze uzanan geniş bir zaman dilimini kapsayacak şekilde açıklanmaya çalışılacaktır. Bu yaklaşımın amacı, tarihin hemen her döneminde etkili olan ve ağırlıklı olarak jeopolitik/jeoekonomik altyapıdan kaynaklanan, dolayısıyla bu bölge için *yapısal* nitelik taşıyan hususları vurgulamaktır. Daha sonra

“balkanlaşma” kavramı, bu kez bölgedeki tarihsel gelişimi bakımından kısaca değerlendirilecektir. Çalışmanın son kısmında ise, zamanla bu bölge ile özdeşleşen ve jeopolitik bir gerçeklik halini alan bu kavramın bilhassa ekonomik coğrafya bakımından bir paradoksa işaret ettiği, bölgenin balkanlaşma kadar bütünleşme potansiyeline ve geleneğine de sahip olduğu yine tarihsel örnekler ve belli başlı dönüm noktaları üzerinden ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

Yukarıda ifade edildiği gibi, Avrupa’nın Doğu Akdeniz’e uzanan kısmı, kıtanın jeopolitik bir bütünlük olarak doğduğu yerdir. Bununla birlikte, Ege denizinin batı kıyıları için kullanılan ve kelime kökeni güneşin batısıyla ilişkilendirilen² “Avrupa” (Europa, Europi), coğrafi bir isim olarak ortaya çıktığı devirlerde Akdeniz dünyasının kalanından ayrı, izole bir kıta gibi düşünülüyordu. Tarihin hemen her döneminde yoğun denizcilik ve ticaret faaliyetlerine sahne olan Ege havzasında, bugün “Balkanlar” veya “Güneydoğu Avrupa” olarak adlandırdığımız bölgenin bilinen bu ilk ismi,³ denizin iki yakası arasında temelde coğrafi yön ayrımına yönelik gündelik ve pratik bir ihtiyaçtan doğmuştu.⁴ Dolayısıyla bu isim, ortaya çıktığı ilk dönemlerde Ege’nin doğusundaki verimli toprakları ifade etmek üzere kullanılan “Assuwa/Asia”⁵ ile birlikte jeoekonomik bir bütünlüğün parçasını ifade ediyordu. Bu parça-bütün ilişkisi ilerleyen yüzyıllarda Roma, Doğu Roma/Bizans ve Osmanlı dönemlerinde de devam etmiş, “Romania”⁶ ve “Rumeli” olarak adlandırılan bu bölge Anadolu ile birlikte bu imparatorlukların merkez alanını teşkil etmiştir.

“Balkan” sözcüğü ise bilindiği gibi Türk dilinde sık ormanlık ve dağlık alanlar için kullanılmakta olup, bu manasıyla halen cins isim veya “balkanlık” şeklinde sıfat olarak Rumeli Türkçesi’nde kullanılmaya devam etmektedir. 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren diplomatlar, seyyahlar, muhabirler ve politikacılar tarafından Batı dillerinde başlı başına bir kavram haline getirilen bu sözcüğün kullanımı bilhassa 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yoğunlaşmış, bu savaşın en çetin merhalelerinin yaşandığı

² Norman Davies, *Europe, A History*, Pimlico, London, 1997, p. xix; Michel Foucher, *La République Européenne*, Belin, Paris, 2000, p. 36.

³ Herodotus, *Histories* (trans. George Rawlinson), Wordsworth, London, 1996, p. 320.

⁴ Foucher, p. 36.

⁵ Bilge Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 119, 125.

⁶ Salih Özbaran “Kültürel bir Altyapı: Rumî Coğrafya”, *Tarih ve Toplum*, C. 38, S. 228, 2002, s. 26.

“Balkanlar” (Balkan Dağları), zamanla tüm yarımada için kullanılır olmuştur. Sınırları pek de belirgin olmayan bir coğrafi sahaya karşılık gelen “Balkan yarımadası” veya jeopolitik bağlamı ön plana çıkaran “Balkanlar” şeklindeki kullanımlar, bu dönemden itibaren büyük ölçüde olumsuz telmihlerle⁷ günümüze kadar gelmiştir.⁸

Başlangıçta bölgenin dağlık yapısını ve coğrafi parçalılığını ima eden çoğul kullanım, yani “Balkanlar”, süreç içinde ortaya çıkan yeni ve birbirine hasım devletleri ifade etmek üzere yaygınlaşmış, bu coğrafi bölgenin siyasal ve etnik olarak ayrışma ve parçalanma süreci de “balkanlaşma” (balkanizasyon, balkanisation) olarak adlandırılmıştır. Yarımada 19. yüzyılın ilk çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki siyasal ve ekonomik ayrışma sürecini ifade eden bu kavram, en temel manasıyla bir coğrafi alanın küçük ve çoğunlukla birbirine düşman siyasal birimlere bölünmesi şeklinde tanımlanır⁹. Günümüzde kökenleri 19. yüzyıla uzanan parçalanma süreci için kullanılsa da, söz konusu kavramın ortaya çıkışı Al-mancada Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesine,¹⁰ İngilizcede 1915-20 yılları arasına,¹¹ Fransızcada da Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki yıllara rastlar.¹²

Dolayısıyla geçtiğimiz yüzyılın ortalarından itibaren Afrika, Ortadoğu gibi dünyanın diğer bölgelerini de kapsayacak şekilde muhtelif jeopolitik ve tarihsel bağlamlarda kullanılan balkanlaşmanın bir kavram olarak doğuşu 1912-13 Balkan Savaşlarının sonucudur. Bu dönemde Alman diline “Balkanisierung” olarak giren ve “büyük siyasal ve ekonomik birimlerin parçalanması” olarak tanımlanan kavram, tarihsel bağlamı içinde ele alındığında büyük devletlerin rekabeti sonucunda birbirleriyle savaşan Balkan devletlerinin durumunu ve Osmanlı Devletinin ardından bölgede hüküm süren anarşiyi ifade etmekteydi.¹³ Fransız ansiklopedisi Büyük Larousse’un aşağı yukarı aynı dönemde yayınlanan baskısında ise, “aynı idari ve siyasal yapı içinde yer alan coğrafi bir bütünlüğün parçalanma süreci”

⁷ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek* (çev. Dilek Şendil), İletişim, İstanbul, 2003, s. 116.

⁸ Bu konuya ilişkin ayrıntılar ve tartışmalar için bkz: Misha Glenny, *The Balkans 1804-1999, Nationalism War and the Great Powers*, Granta, London, 2000, pp. xxi-xxii; Mark Mazower, *The Balkans from the End of Byzantium to the Present Day*, Phoenix, London, 2000, p. 4; Todorova, s. 17-18.

⁹ *Webster’s Encyclopedic Dictionary of the English Language*, Gramercy Books, New York, 1996.

¹⁰ *Brockhaus Enzyklopädie*, Band 2, F. A. Brockhaus, Wiesbaden, 1967, p. 251.

¹¹ *Webster’s Encyclopedic Dictionary of the English Language*.

¹² *Grand Larousse Encyclopédique*, Tome 1, Librairie Larousse, Paris, 1960, p. 862.

¹³ *Brockhaus*, p. 251.

olarak tanımlanan balkanlaşmanın itici gücü Alman bakış açısındaki gibi dış dinamikler değil, ulusçuluktur.¹⁴

Todorova'nın "büyük ve yaşanabilir siyasal birimlerin parçalanması" olarak tanımladığı "balkanlaşma", aynı zamanda "kabileciliğe, ilkelik ve barbarlığa dönüş" gibi imaları da taşımaktadır.¹⁵ Bu durumun sebebi, doksanlı yıllardaki Balkan Savaşlarının ardından ayrışan birimlerin yalnızca birbirine hasım küçük devletleri değil etnik köken, dil, din, milliyet bakımından farklılaşan insan topluluklarını da içerecek şekilde genişlemesidir.¹⁶ Leković, bu süreçte de dış dinamiklerin dolaylı etkisine dikkat çekmekte, doksanlı yıllardaki balkanlaşma dalgasının bölgeye yönelik "iyi niyetli" dış müdahale için gerekçe teşkil ettiğini öne sürmektedir.¹⁷

Yukarıda sayılan sebeplerden dolayı "balkan" sözcüğü, 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren özellikle batı dillerinde bir yığın olumsuz imajın bileşkesi halini almış, çoğunlukla "barut fıçısı, trajedi, dehşet, hayalet, kriz" vb. sözcüklerle birlikte kullanılagelmiştir.¹⁸ Türkiye Türkçesinde de son zamanlarda artan nostalji içeren kullanımlar istisna olarak görülürse, geçtiğimiz yüzyıl boyunca "kaynayan kazan", "bozgun", "hacâlet", "felaket" gibi sözcüklerle birlikte anılan "Balkan", Todorova'ya göre Batı Kültüründe bir hayalet gibi gezinmeye devam etmektedir.¹⁹ Bu "hayalet" algısının iyice yerleşmesinde doksanlı yıllardaki "Balkanlaşma" süreci ve savaşla birlikte bu alandaki yayınların birden artışı da etkili olmuştur.²⁰ Tarihsel gerçekliğin dışına çıkacak kadar aşırı boyutlara varan bu algı, güçlü bir simge halini alan Balkanlar'a ilişkin analizleri derinden etkilemektedir.²¹ Bu durum sonucunda "Balkanlar", *kaçılması gereken* bir alana veya

¹⁴ *Grand Larousse Encyclopédique*.

¹⁵ Todorova, s. 17.

¹⁶ Dragutin Leković, "Debalkanization of the Balkans", *Review of International Affairs*, No. 1066, 1998, p. 12.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Bu tespitler ve ilgili tartışmalar için bkz. Susan Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, Brookings Institution Press, Washington D.C., 1995; Robert Kaplan, *Balkan Ghosts A Journey through History*, Picador, New York, 2005; Jean-Arnault Dérens, *Balkans: La Crise*, Gallimard, Paris, 2000. Balkan sözcüğünün kullanımına ilişkin olumsuz yaklaşımlara yönelik eleştirel bir değerlendirme için bkz. Vesna Goldsworthy, "Invention and In(ter)vention: The Rhetoric of Balkanization", eds. Dušan Bjelić and Obrad Savić, *Balkan as a Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, The MIT Press, Massachusetts, 2002, pp. 25-38.

¹⁹ Todorova, s. 17.

²⁰ 1993-95 arasında konuya ilişkin olarak İngiliz dilinde yayınlanmış çalışmaların genel bir değerlendirmesi için bkz. Meštrović, pp. 70-80.

²¹ Todorova, s. 25.

kaçınılması gereken bir kavrama dönüşmüş,²² onun yerine “siyaseten doğru” (politically correct)²³ bir alternatif olarak “Güneydoğu Avrupa” tercih edilmeye başlanmıştır.²⁴ Tahmin edileceği gibi Avrupa merkezli bir yaklaşıma dayanan bu tercihte, bölgenin AB’nin genişleme ve nüfuz alanında yer alması etkili olmuştur.²⁵

Dolayısıyla Avrupa’nın doğum yeri olmasına rağmen, çok yakın zamana kadar yalnızca algıda değil politik düzlemde de “Avrupa’nın ötekisi” olarak görülen Balkanlar, özellikle doksanlı yılların ortalarından itibaren parça-bütün ilişkisi kapsamında Avrupa’nın *içinde* yeniden konumlandırılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte yarımada’nın doğasının ayrılmaz bir parçası olarak görülen “balkanlaşma” da, en azından algı ve söylem bakımından geri planda kalmış, AB çerçevesinde bütünleşme perspektifi ön plana çıkmıştır.

Bu durum ilk bakışta başlangıç ve gelişme aşamaları sıkıntılı, fakat sonuç itibarıyla mutlu biten tipik bir dramatik kurgu gibi algılanabilir. Bir başka deyişle Balkanların mâkus talihinin ve parçalı, sorunlu doğasının Avrupa bütünleşmesi perspektifiyle dönüşeceği ve değişeceği beklenmektedir. Batı Avrupa’da bütünleşme sürecine iştirak eden ülkelerin yüzyıllar süren savaşlara son vermiş olmaları ve AB’nin mevcut ekonomik konjonktürü ne olursa olsun bir “barış projesi” olarak başarılı olduğu düşünüldüğünde, bu beklenti sağlam gerekçelere dayandırılabilir.

Bununla birlikte söz konusu beklenti yukarıda değinilen “dramatik yapının” sorgulamaya açık olduğu gerçeğini değiştirmemelidir. Zira bu bölgenin doğası “balkanlaşma”ya ne derece müsaitse ilk bakışta paradoksal görülebilecek bir biçimde – bütünleşmeye de o kadar müsait olup bölgenin tarihi balkanlaşma kadar bütünleşme eğilimlerinin de gayet güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki, parçalanmaya – yani balkanlaşmaya – yönelik dış ve iç dinamikler ne derece güçlü olursa olsun, bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik yapısı bütünleşmeyi rasyonel bir zorunluluk olarak dayatmaktadır. Aşağıda bu argüman büyük ölçüde “yapısal” olarak adlandırabileceğimiz coğrafi ve tarihsel veriler ışığında ve geniş bir zaman dilimine

²² Adrian Cioroianu, “The Impossible Escape: Romanians and the Balkans”, eds. Dušan Bjelić and Obrad Savić, *Balkan as a Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, The MIT Press, Massachusetts, 2002, pp. 209-23.

²³ Goldsworthy, pp. 33-34

²⁴ Dušan Bjelić, “Introduction: Blowing Up the 'Bridge'”, eds. Dušan Bjelić and Obrad Savić, *Balkan as a Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, The MIT Press, Massachusetts, 2002, p. 16; Dennis Hupchick, *The Balkans from Constantinople to Communism*, Palgrave, New York, 2002, p. 1.

²⁵ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s. 121; Todorova, s. 68.

yayılan belli başlı dönüm noktaları üzerinden panoramik bir yaklaşımla temellendirilmeye çalışılacaktır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu yaklaşımı esas almadaki amaç, jeopolitik/jeoekonomik altyapıdan kaynaklandığı için hemen her dönemde etkili olan, dolayısıyla bu bölge için “yapısal” nitelik taşıyan hususlara dikkat çekmektir.

3. Yapısal Faktörler: Fiziki ve Beşeri Coğrafya

Coğrafya ve topoğrafyadan kaynaklanan bir takım yapısal faktörler Balkanlaşmayı kolaylaştırmaktadır. Bunların başında sık ormanlarla kaplı dağlar, parçalı ve son derece engebeli arazi yapısı gelmektedir. Yine bu duruma bağlı olarak, yarımada'nın büyük bölümünde kıyı ve iç kesimler arasındaki ulaşım ve iletişim zorluğunun da balkanlaşmanın yapısal faktörleri arasında yer aldığı söylenebilir. Bu durum çok erken dönemlerden itibaren yarımada'nın beşeri coğrafyasının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Şöyle ki, yarımada'nın Önasya'ya doğru uzanan parçaları Anadolu tarafına geçişe kısmen ve ancak deniz yoluyla izin vermektedir. Dolayısıyla denizinin iki yakası arasındaki iletişim ve etkileşimin yoğun olarak yaşandığı kıyı kesimlerinde yaşayan topluluklar yarımada'nın erişimi güç iç kesimlerinden çok Anadolu ile etkileşim halinde bulunmuşlar, bu yoğun etkileşim Ege havzasını çok erken dönemlerden itibaren Doğu Akdeniz'den İtalya'nın güneyine uzanan bir ekonomik ve kültürel bütünleşme alanının merkezi haline getirmiştir. Diğer yandan Kıta Avrupası'nda ve Avrasya'daki göç hareketleriyle Balkanlara inen toplulukların bir kısmı bu merkezi havzaya doğru inerken, büyük bir kısmı yarımada'nın platolarında ve izole bölgelerinde kalmışlardır. Bu durum yarımada'da halen devam eden dil ve etnik yapı çeşitliliğinin temelini oluşturmuştur.

Anadolu yarımadası ile yapılacak kısa bir karşılaştırma, bu bölgede fiziki coğrafyanın beşeri ve ekonomik yapı üzerindeki etkisini daha net olarak ortaya koyacaktır. Buna göre, Ege havzasının doğu kıyılarında dağların denize dik uzanmasına bağlı olarak dağların arasındaki doğal koridorlar ve verimli ovalar tarım ve yerleşim alanları halini almış, iç kesimlerle kesintisiz iletişim ve etkileşim Anadolu'yu tarihin bilinen en erken dönemlerinden itibaren sosyo-kültürel bakımdan homojenleştirmiştir. Buna karşın yapısı itibarıyla zaten Anadolu'dan çok daha engebeli bir görünüm arz eden Balkan Yarımadası'nda vadiler Anadolu'daki gibi uzun ve kesintisiz koridorlar şeklinde değildir. Bu parçalı ve engebeli coğrafi yapı, aşağıda görüleceği gibi ancak merkezi imparatorluklar bünyesinde bütünleşmiş, merkezi idare ve koordinasyonun zayıfladığı ve ortadan kalktığı dönemlerde ise Balkanlaşmaya müsait bir zemin teşkil etmiştir.

Dolayısıyla, Kafkasya gibi dünyanın benzer nitelikli diğer bölgelerinde de gözlenen parçalı coğrafi yapı, tarihin erken dönemlerinden itibaren bu bölgede de dil ve etnik yapı çeşitliliğinin temelini teşkil etmiş ve devamını sağlamıştır. Bir diğer ifadeyle fiziki coğrafyanın parçalı yapısı kültürel-beşeri coğrafyayı belirleyerek Balkanlaşmanın yapısal temellerini oluşturmuştur. Bu altyapı da istikrarsızlık dönemlerindeki parçalanma eğilimleri için *müsait bir zemin* teşkil etmiştir. Doğu Roma'nın zayıfladığı dönemlerde bu bölgede ortaya çıkan ortaçağ krallıkları ve derebeylikler, 19. yüzyıldan itibaren giderek artan eşkıyalık, çete ve komitacılık faaliyetleri hep bu yapısal zemin üzerinde gelişmiştir.

Bu noktada, Balkanlaşmanın zeminini teşkil eden coğrafi yapının sürecin bilfiil sebebi olduğu şeklinde bir yanlış anlaşılmaya meydan verilmelidir. Yukarıda belirtildiği gibi, yarımada dışından etki eden dinamiklerin Balkanlaşma sürecindeki rolleri açık olmakla birlikte, iç ve dış dinamiklerin karşılıklı etkileşimi, kurumsal mekanizmalar, örgütler ve devletleşme süreçleri halen tarihsel bağlamı içinde tartışılmakta olup balkanlaşmanın iç ve dış dinamikleri konusu bu çalışmanın kapsamı dışında yer almaktadır.²⁶ Burada balkanlaşma tüm yönleriyle verili bir durum olarak ele alınmakta, bu duruma yol açan yapısal faktörlerden coğrafyanın parçalanma ve bütünleşme eğilimlerindeki yeri temel odak noktasını oluşturmaktadır. Buna göre, istikrarsızlık dönemlerinde bu *müsait zemine* binaen siyasi olarak parçalanmış Balkan coğrafyası, aynı zamanda yine bu zemin üzerinde tarihin erken evrelerinden itibaren ekonomik, siyasi ve kültürel bir bütünleşme alanı haline almıştır. Bir başka deyişle coğrafya ve topoğrafya, bir yandan Balkanlaşmaya müsait zemin teşkil ederken, diğer taraftan yine yapısal bir faktör olarak bütünleşmede belirleyici olmuştur. Aşağıda bu konu tarihsel süreç içindeki belli başlı aşamaları ve bilhassa Osmanlı Rumelisi'ndeki sosyoekonomik dönüşüm üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

4. Balkanlar'da Siyasi ve Ekonomik Bütünleşmenin Tarihsel Temelleri

Bugün Avrupa jeopolitiğinin “marjinde” yer alan Ege havzası, hemen her devirde Avrupa ve Asya arasındaki etkileşimin en yoğun yaşandığı bölge olmuş, buna bağlı olarak bu bölge, Balkanlarla birlikte

²⁶ 19. Yüzyılda yaşanan balkanlaşma sürecinin kurumsal/örgütsel mekanizmalarıyla iç ve dış dinamiklerin etkileşimine ilişkin olarak bkz. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996; Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008; Glenny, *Ibid*; Hupchick, *Ibid*. Doksanlı yılların ilk yarısındaki Balkan Savaşlarının sebeplerine ilişkin tartışmaların genel bir değerlendirmesi için bkz. Stjepan Meštrović, “Balkanization of the Balkans”, *Society*, Vol. 34/1, pp. 70-80.

Helenistik dönemden 20. yüzyılın başına kadar Akdeniz dünyasının jeoekonomik merkezini teşkil etmiştir. Temelleri bilinen tarihin en erken safhalarına uzanmakla birlikte,²⁷ İskender'in Asya seferinden itibaren her bir imparatorluk deneyimi bu bütünleşmenin coğrafi kapsamını ve derinliğini daha da artırmıştır. Buna göre Roma İmparatorluğu'nun merkezinin İstanbul'a taşınması, İmparatorluğun ikiye ayrılması sonucu Balkanların büyük kısmının Doğu Roma'ya bağlı kalması ve bölgedeki Osmanlı idaresi, aşamalı olarak ilerleyen bütünleşme sürecinin başlıca aşamalarını teşkil etmektedir. Dolayısıyla jeoekonomik bütünlüğü tarihin derinliklerine uzanan bu bölge jeopolitik bakımdan da 4. yüzyıldan 20. başına kadar bütünlük bir merkez alanı olarak kalmıştır.²⁸

Yukarıda değinildiği gibi, tarihin bilinen en erken evrelerinden itibaren zaten kendi içinde ekonomik ve kültürel bir bütünlük arz eden Ege havzasının Balkanlarla birlikte Anadolu ve Doğu Akdeniz'i de içerecek şekilde eski dünyanın merkezi haline gelmesinde İskender'in Asya seferiyle başlayan Helenistik dönem kritik bir aşama olmuştur. Balkanların o dönemde şehirleşmiş ve şehirleşmekte olan kısmını kapsayan bugünkü Yunanistan ve Makedonya ile Arnavutluk ve Bulgaristan'ın bazı kesimleri, bu dönemde siyasal bir bütünün parçası haline getirilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar tasarlanan siyasal bütünlük çok kısa sürmüş ise de, Helenistik dönemin medeniyet projesi kültürel etkileşimi büyük ölçüde hızlandırmıştır.

Balkanların Makedonya'dan başlayarak tüm Doğu Akdenizi kapsayan ortak bir kültür havzasının parçası halini aldığı söz konusu dönemde oluşan kentsel ve kültürel altyapı bir kaç yüzyıl sonra bölgeye gelen Romalıların siyasal bütünlük sağlama çabalarını kolaylaştırmış, bir bakıma sözkonusu altyapı Roma medeniyetine temel teşkil etmiştir. Bu dönemde İstanbul'u Selanik, Manastır (Heracleia Lyncestis), Ohri ve Dıraç (Dyrrhachium) üzerinden Roma'ya bağlayan ve sonradan Osmanlılarca "Sol Kol" olarak adlandırılan ana yolda (Via Egnatia) trafiğin giderek artmıştır. Diğer yandan Tuna ile Balkanların orta ve kuzey kesimlerinin bilhassa askeri gerekçelerle ön plana çıkması, buraların da zamanla iskâna açılmasını sağlamış, Roma medeniyeti tali yollarla iç kesimlere doğru yayılmaya başlamıştır. Anadolu ve Balkanlarda Roma hâkimiyetinin yerleşmesi ve Balkanların

²⁷ Anadolu ve Balkanların bilhassa güney kesimleri arasında Helen kolonizasyonu öncesine uzanan dönemlerdeki kültür ve dil birliğine ilişkin tartışmalar için bkz. Margalit Finkelberg, *Greeks and Pre-Greeks, Aegean Prehistory and Greek Heroic Tradition*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2006.

²⁸ Halil İnalçık, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi üzerinde Yeni Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 1, 2012, s. 2.

kuzey kesimlerinin iskâna açılmasıyla birlikte Ege havzasında ekonomik ve ticari faaliyetlerin yoğunluğu da Atina-Efes hattından Boğazlara doğru kaymıştır. Bu süreç İmparatorluğun merkezinin “Yeni Roma” olarak bu bölgeye taşınması ve Byzantion’un Konstantin tarafından bir başkent olarak yeniden kurulmasıyla ivme kazanmıştır.²⁹ Bu bakımdan İstanbul’un başkent oluşu 1919’a kadar süren, tarihin en uzun ömürlü jeopolitik bütünlüğünün de başlangıcı kabul edilmektedir.³⁰ Dolayısıyla Roma İmparatorluğu’nun siyasal – ve ekonomik – merkezinin Boğaz kıyılarına taşınması, Balkanların ilerleyen yüzyıllardaki dönüşümü bakımından en kritik ve belirleyici dönüm noktasıdır. Bu dönemden itibaren, başkenti Edirne, Filibe ve Sofya (Serdica) üzerinden Meriç ve Morava vadileri boyunca Orta Avrupa’ya bağlayan ve sonradan Osmanlı idarecileri tarafından “Orta Kol” olarak adlandırılan “Via Militaris” (Askeri Yol) adlı ana cadde giderek etkinlik kazanmış,³¹ böylece Balkanların orta ve kuzey kesimlerine karayoluyla ulaşım kolaylaşmaya başlamıştır.

İstanbul-Selanik-Manastır-Ohri-Draç hattında ilerleyen Via Egnatia’da ise trafiğin istikrarsızlık dönemlerinde dahi kesintiye uğramadığı bilinmektedir.³² Doğu Roma’nın Balkanların iç kesimlerindeki kontrolünün zayıflamasıyla birlikte, birbiriyle mücadele halindeki krallıkların, prensliklerin ve derebeyliklerin hüküm sürdüğü, dolayısıyla yarımadanın bir “Balkanlaşma” dönemine girdiği Ortaçağın siyasal istikrarsızlık ortamında dahi, bu hat üzerindeki ticaret, iletişim ve etkileşim devam etmiştir.³³ Dolayısıyla bölge üzerinde siyasi hâkimiyeti zayıflamış veya yer yer ortadan kalkmış olsa da, birer jeoekonomik ve kültürel çekim merkezi olarak İstanbul ve Roma’nın, yine bir ticaret ve kültür merkezi olarak Selanik’in Balkan jeoekonomisindeki yerleri değişmemiştir.

İlerleyen yüzyıllarda bölgede Osmanlı idaresinin yerleşmesi ile siyasal ve ekonomik bütünlük yeniden sağlanmış, yollarda ticaret ve seyahati engelleyen güvenlik ve altyapı sorunlarının önemli ölçüde giderilmesiyle İstanbul’dan Avrupa’ya doğru ilerleyen üç ana kol üzerindeki imar ve iskân

²⁹ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, İletişim, İstanbul, 2004, s. 28-31.

³⁰ İnalçık, age, s. 2.

³¹ Bu ana hattın Roma, Bizans ve Osmanlı tarihindeki gelişimi için bkz. Konstantin İreçek, *Belgrad – İstanbul – Roma Askeri Yolu* (Çev. Ali Kemal Balkanlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

³² Anna Avramea, “MÖ. 2. Yüzyıl ile MS. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia’nın Güzergâhı ve İşlevi”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 3-7; Nicolas Oikonomidis, “Ortaçağda Via Egnatia”, age, s. 8-17.

³³ Agy.

faaliyetleri artmıştır.³⁴ 14. Yüzyıldan itibaren Roma döneminde bir dereceye kadar iskân edilmiş bulunan Orta Kol ve Yarımada'nın doğusundan Karadeniz sahilini takip ederek kuzeye yönelen Sağ Kol'da da trafik yoğunlaşmıştır. Ayrıca tali yollar üzerinden yarımada'nın erişimi güç "balkanlıklarına" nüfuz eden iletişim ve etkileşime bağlı olarak, yoğun ticaret ve kentleşme önceleri izole durumdaki bölgelere de yayılmıştır. Dolayısıyla bu bölge bilhassa 15. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Doğu Akdenizin diğer kesimleriyle birlikte kişilerin ve malların yanı sıra, yapı malzemelerinden müzik enstrümanlarına kadar akla gelebilecek her türlü ticaret ve kültür unsurunun serbest dolaşımında bulunduğu bir sosyoekonomik bütünleşme alanı halini almıştır.³⁵

Bu süreçte bir yandan yolların güvenliği sağlanmaya çalışılmış, diğer yandan ulaşım altyapısı, köprüler ve belli yerlerde kurulan konaklama merkezleri vasıtasıyla hem doğrudan doğruya merkezi kamu idaresi tarafından, hem de vakıf sistemi çerçevesinde devlet görevlileri veya özel şahıslar tarafından güçlendirilmiştir.³⁶ Böylelikle ana hatlar ve bunlara bağlı tali yollar üzerindeki ticari ve kültürel faaliyetler artmış, bir yandan Edirne, Filibe, Sofya, Selanik, Ohri gibi daha önce var olan yerleşimler altyapı ve nüfus bakımından gelişerek bölgesel merkezlere dönüşmüş,³⁷ diğer yandan daha önce kaydadeğer bir imar faaliyetinin yaşanmadığı Üsküp, Saraybosna gibi yeni merkezler ortaya çıkmıştır. Süreç içinde köyler kasaba, kasabalar da şehir halini almıştır.³⁸ Bu şehirler arasında Saraybosna'nın

³⁴ Aynı zamanda Anadolu ve Rumeli tarafındaki lojistik sisteminin belkemiğini oluşturan bu kolların ayrıntıları için bkz. Genelkurmay Başkanlığı, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

³⁵ Aşağıda da yer yer değinilecek olan bu konunun ayrıntıları için bkz. Vassilis Dimitriadis, "Via Egnatia üzerindeki Vakıflar", ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 92-104; György Hazai, "Balkanlar'da Yollar ve Diller", age, s. 133-137; Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 301-303; Machiel Kiel, "Via Egnatia üzerinde Osmanlı Bayındırlık Faaliyetleri: Pazargâh Kavala ve Ferecik Örnekleri", ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 161-177; Rhoads Murphey, "17. Yüzyılda Via Egnatia Boyunca Görülen Ticaret Ürünleri", age, s. 191-214; İlber Ortaylı, "16. Yüzyılda Rodosto", age s. 215-224; Traian Stoianovich, "Osmanlı Hâkimiyetinde Via Egnatia", age, s. 225-240.

³⁶ Bu konunun ayrıntıları için bkz. Çetin Arslan, *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, s. 279-304; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003; Dimitriadis, age.

³⁷ Bu şehirlerden örneğin Filibe'nin 15 ve 16. yüzyıllardaki ekonomik gelişiminin ayrıntıları için bkz. Nurullah Karta, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 2, 2006, s. 145-173.

³⁸ Osmanlı döneminde Balkanlarda şehirleşme ve sosyoekonomik yapıya ilişkin olarak bkz. Nur Akın, *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 10-27; Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 64-79.

gelişimi sürecin hem hızını hem kapsamını ortaya koyması bakımından dikkate değer bir örnek teşkil eder. Buna göre, Bosna'nın İmparatorluk topraklarına katıldığı 1460'lı yıllarda küçük bir kırsal yerleşim durumundaki bu kent, yüzyılın sonuna kadar 7-8 bin nüfuslu bir kasabaya dönüşmüş, Gazi Hüsrev Bey öncülüğündeki imar faaliyetlerine paralel olarak 1521-41 arası dönemde nüfusun artış oranı % 600'ü aşarak 50 bine ulaşmış ve Saraybosna o dönem için Rumeli'nin en büyük şehri haline gelmiştir.³⁹

Balkanlarda özellikle 14 ve 15. yüzyıldan itibaren ivme kazanan bu imar ve iskân faaliyeti, yukarıda ifade edildiği gibi başlangıçta merkezi idarenin veya merkezi idarenin yerel düzeydeki uzantısı konumundaki devlet görevlilerinin vakıf temelli girişimleriyle örgütlenmiştir. Bununla birlikte, bu dönemden itibaren karşımıza çıkan şehirleşme biçimleri söz konusu bütünleşmeye yerel unsurların da aktif olarak katıldıklarını ortaya koymaktadır. Aksi takdirde yeni merkezlerin nasıl kısa sürede büyüdükleri veya başlangıçta yerleşimin bulunmadığı bazı yerlerin “pazar” yerlerine dönüşerek kısa süre içinde nasıl şehirleştiklerini açıklamak güç görünmektedir. Zira yoğun şehirleşme ve büyük ticaret merkezlerinin gelişimi bir yandan tarım ve ticaretin kamu otoritelerince pazar ve ulaştırma imkânları bakımından düzenlenmesine, diğer taraftan yerel unsurların bu düzene ve yaşanan dönüşüme kısa sürede entegre olmasına bağlıdır. Bu argümanın daha etraflıca anlaşılabilmesi için Balkanlarda Osmanlı dönemi boyunca şehirleşmenin hangi yollarla ilerlediğine kısaca göz atmak faydalı olabilir. Buna göre İstanbul'u kara yoluyla Avrupa'ya bağlayan Sol Kol (Via Egnatia), Orta Kol (Via Militaris) ve Sağ Kol üzerinde ve bunlara bağlı tali hatlar üzerinde gelişen imar ve iskan hareketleri şu şekillerde ilerlemiştir:

- Edirne, Filibe, Selanik, Sofya gibi kadim şehirlerin ıslah, imar ve iskânı;
- Vardar Yenicesi (Giannitsa) gibi Anadolu'dan kitlesel göçlerle kurulan tamamen yeni yerleşimler;
- Elbasan gibi askeri saiklerle kurulan, zamanla ticaret ve zanaat merkezine dönüşen yerleşimler;
- Yine köprübaşları gibi stratejik noktalarda, başlangıçta askeri saiklerle kurulan, zamanla ticaret ve zanaat merkezine dönüşen Mostar, Mustafapaşa (Svilengrad) vb. yerleşimler;

³⁹ Nijazija Koštović, *Sarajevo između Dobrotvorstva i Zla*, Rijaset Islamske Zajednice, Sarajevo, 1998, pp. 60-61.

- Üsküp, Saraybosna (Vrh Bosna), Travnik, Akçahisar (Kruja) gibi daha önceden var olan askeri merkez ve müstahkem mevkiilerin vakıf alt-yapısı ve ticaretin canlanmasıyla şehirlere dönüşmesi;

- Güvenlik kaygısının ortadan kalkmasıyla birlikte ana yollar üzerinde erişimi kolay yerlerde ortaya çıkan pazar yerlerinin vakıflar vasıtasıyla zamanla şehirleşmesi. Bu durum için yer isimlerinden halen takip edebileceğimiz örnekler arasında Novi Pazar (Yeni Pazar), Tatarpazarcığı (Pazarcık), Osmanpazarı (Omurtag), Cumayıbâlâ (Blagoevgrad), Eskiçuma (Tirgovište) vb. sayılabilir.

- Gornji Vakuf, Donji Vakuf gibi doğrudan doğruya bir vakıf etrafında gelişen ve zamanla şehirleşen yerleşimler; (yer isimlerindeki Han sözcüğünden anlaşılacağı gibi Bosna'daki Simin Han, Arnavutluk'taki Hani i Hotit gibi yerleşimler de bu kategoride düşünülmelidir.)

- Hasköy (Haskovo), Harmanlı gibi başlangıçta tarımsal faaliyetlere dayalı olarak kurulan, ancak Orta Kol üzerindeki konumlarına bağlı olarak zamanla zanaat ve ticaret merkezine de dönüşerek şehirleşen yerleşimler;

- Derventa gibi Anadolu'da olduğu gibi Balkanların da pek çok yerinde dağ geçitlerinin güvenliğini sağlamak üzere vergi muafiyeti gibi özel statülerle donatılmış derbent köylerinin büyümesiyle meydana gelen yerleşimler;

- Bosna'daki Tuzla ve Bulgaristan'daki Madan gibi tuzla ve maden ocakları yakınındaki ekonomik ve ticari aktiviteye bağlı olarak gelişen yerleşimler.

Bilindiği gibi, bu şehirleşme biçimlerinin tamamının belkemiğini vakıf sistemi oluşturmaktaydı.⁴⁰ Dolayısıyla bunların her birini başlıbaşına ayrı birer model gibi düşünmek yerine ana modelin birbirinden yer yer farklılaşan türleri olarak değerlendirmek daha uygun görünmektedir. Nitekim yukarıdaki şehirleşme biçimleri çoğu kez bir arada gözlenmekteydi ve hemen hepsinde ortak olan nokta vakıf sisteminin etkin olarak kullanılmasıydı. Örneğin Yunanistan'ın batısında yer alan ve kökenleri kırsal bir yerleşime dayanan Koniçe (Konitsa), Osmanlı idaresinin ilk yıllarında bir derbent köyü (dervenofilaki) iken, zaman içinde imaret/vakıf merkezi ve

⁴⁰ Konunun ayrıntıları için bkz. Halil İncelik, *The Ottoman Empire, The Classical Age (1300-1600)*, Phoenix, London, 2000, pp. 140-149; Alada, age, s. 74-79; Arslan, age; Barkan, age, s. 279-365; Dimitriadis, age; İncelik, 2009, s. 261-262; Kazıcı, age.

pazar yeri olarak büyükçe bir kasabaya dönüşmüştür.⁴¹ Benzer bir biçimde “pazar yeri” olma özelliği yalnızca bu amaçla kurulan kasabalar için değil, yukarıda sözü edilen tüm yerleşimler için geçerliydi. Zira 15. yüzyıldan itibaren Balkanlarda yaşanan sosyoekonomik bütünleşme ve homojenleşme sürecinin altyapısı vakıflarca sağlanırken, sistemin işleyişinde de “çarşı” ve “pazarlar” etkili olmuştur. Buralarda bir taraftan yerleşik esnaf ve zanaat grupları şehir kültürünün temellerini atmış, diğer taraftan pazarlar vasıtasıyla kırsal kesimle şehirler arasındaki iletişim ve etkileşim canlı tutulmuştur. İşte yukarıda sayılan modellerin hemen tamamına yarımadanın dört bir köşesinde eşlik eden ticaret ve zanaat faaliyetleri, yerel unsurların da sürece aktif bir biçimde iştirak ettiklerini, yaşanan dönüşüme entegre olduklarını açıkça ortaya koymaktadır.

5. Balkanlaşma Süreci ve Rehabilitasyon Girişimleri

Yukarıda ana hatlarıyla açıklanmaya çalışılan etkileşim ve iletişim süreci balkanlaşmanın ivme kazandığı 19. yüzyıl boyunca dahi devam etmiştir. Bilindiği gibi 18 ve 19. yüzyıllar önce merkezi idarenin zayıflaması ve tımar sisteminin çöküşüne, ardından Tanzimat ve sanayileşmeye sahne olmuştur. Sanayileşme bilhassa İmparatorluğun merkez alanı olarak kabul edilen Ege havzasında gerçekleşmiş,⁴² bu süreçte başta Selanik ve Makedonya yöresi olmak üzere İzmir, Sakız ve Girit ön plana çıkmıştır.⁴³ Dolayısıyla bir yandan tımar sisteminin çöküşüyle meydana gelen büyük ticari tarım merkezlerinin (çiftliklerin) işgücü ihtiyacına, diğer yandan da Selanik ve İzmir gibi sanayileşen merkezlerin işgücü talebine binaen giderek artan işgücü hareketliliği ve dinamizm bu dönemin belirleyici özelliği olmuştur. Bilhassa Ege havzasında adalar ve Anadolu arasındaki ekonomik faaliyetlere dayalı nüfus hareketliliği sosyoekonomik bütünleşmenin düzeyini göstermektedir.⁴⁴ Bu açıdan bakıldığında bu yüzyılın aynı zamanda balkanlaşma eğilimlerinin de ivme kazandığı bir döneme işaret etmesi

⁴¹ Yiannis Liberopoulos, *Konitsa, Istorla kai Politismos*, Vounima, Konitsa, 2007, pp. 22, 37-41.

⁴² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul, 2010, s. 227, 231-262; Michel Palaret, *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 61-62, 87-88; Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 161-170.

⁴³ Genç, age, s. 213-214, 234-235; Palaret, age, s. 87-88.

⁴⁴ Tuncer Baykara, “XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri”, ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Meteksan, Ankara, 1980, s. 279-286; Sia Anagnostopoulou, *Mikra Asia, 190s Ai. – 1919, Oi Ellinorthodokses Kinotites apo to Millet ton Romion sto Elliniko Ethnos*, Ellinika Grammata, Atina, 2008, pp. 110-113, 145-148, 193-208; Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Belge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 75-140.

dikkati çekebilir ve çalışmanın konusunu teşkil eden paradoks hakkında fikir verebilir. Bu noktada dikkat çekici olan, balkanlaşma ile sonuçlanan sürece katkıda bulunan dinamiklerin sürecin başında balkanların jeoekonomik bütünlüğünü fazlaca sorgulamamalarıdır. Örneğin Rigas gibi Yunan ihtilalinin erken dönemdeki öncüleri Yarımadanın güneyinde ayrı, bağımsız bir devletten çok Osmanlı imparatorluğunun tamamını içeren bir dönüşüm veya devrimi amaçlamaktaydı.⁴⁵ Yüzyılın sonuna yaklaşırken Makedonya’da kurulan İç Makedonya Devrimci Örgütü (VMRO) gibi oluşumların amacı ise – her ne kadar çok net görünmese ve bu tarz örgütlerde sıklıkla gözlemlendiği gibi yere ve döneme göre değişiklik gösterse de – en azından resmi söylemi itibarıyla İstanbul’dan ve Balkanların kalanından tamamen kopuk ve izole bir devlet değil, Osmanlı Devletine bağlı özerk bir bölge oluşturmaktı.⁴⁶

Dolayısıyla 1912-13 Balkan savaşlarının ardından ortaya çıkan tablo, önceki yüzyılın başından itibaren balkanlaşma sürecine katkıda bulunan ve süreci yönlendiren yerel aktörlerin nihai hedeflerinden ve beklentilerinden oldukça farklı bir görünüm sergiliyordu. Kuzey Ege ve Makedonya bölgesinin metropolü konumundaki Selanik’in Yugoslavya ve Bulgaristan’da kalan ardülkesinden koparak “taşralaşması”,⁴⁷ Manastır civarının Ege ile bağlantısının kopması ve göçler sonucu ıssızlaşması, bir zamanlar Bursa ile boy ölçüşen Edirne gibi bir merkezin dış semtlerinden dahi koparak küçük bir sınır kentine dönüşmesi, Anadolu’ya yakın adaların, bilhassa da Midilli’nin⁴⁸ sosyoekonomik olarak bütünleşik durumda bulunduğu yakın kıyılardan kopuşu, bölge sakinlerini memnun edecek gelişmeler değildi.

Bu sebeple bir yandan Balkanlaşma süreci yaşanırken, diğer yandan sürecin açmazları işbirliği ve alternatif bütünleşme çabalarını da beraberinde getirmiştir. Nitekim Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre sonra Osmanlı Devletiyle ticari bağları yeniden kurma çabaları⁴⁹ ve bu doğrultuda imzalanmış dostluk ve ticaret anlaşması,⁵⁰ benzer

⁴⁵ Dimitris Kitsikis, *L’Empire Ottoman*, Presses Universitaires de France, Paris, 1994, pp. 107-108; Herkül Millas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar*, İletişim, İstanbul, 2004, s. 173-175

⁴⁶ Hacısalihoğlu, age, s. 46, 49, 115.

⁴⁷ Georges Prévélakis, “Salonique, Entre Provincialisme et Cosmopolitisme”, *Cahiers d’Etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien*, No. 24, 1997 p. 53.

⁴⁸ Tâlip Yücel, “Türkiye ile Komşu Ege Adaları”, ed. Sırrı Erinç ve Tâlip Yücel, *Ege Denizi, Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 94-95.

⁴⁹ Paparrigopoulos, Konstantinos. *Istoria tou Ellinikou Ethnous*, (gözden geçiren: P. Karolidis), C. 6, kısım 2, Eleftheroudakis, Atina, 1932, s. 244.

⁵⁰ Age, s. 293.

bir biçimde Balkan savaşlarından kısa bir süre sonra gündeme gelen ve fikri temelleri yine önceki yüzyıla dayanan bütünleşme çabaları hep bir tedavi arayışı gibi görünmektedir. İlerleyen yıllarda Güney Slav projesi başlangıçtaki içeriğinden kısmen inhiraf ederek “Yugoslavya” olarak hâyata geçirildi. Yine iki savaş arası dönemde Türk-Yunan yakınlaşması ve Balkan Paktı girişimi de bu tablonun parçası olarak değerlendirilmelidir. Esasen Balkanlarda işbirliği perspektifi 1930’lardan günümüze kadar – 2. Dünya Savaşı yılları hariç – hemen her dönemde gündemde olmuştur.⁵¹

Diğer yandan Soğuk Savaş boyunca bu bölgenin kendi içindeki parçalaşma, küresel ölçekteki kutuplaşma ve Balkanlaşma eğilimleriyle de perçinlendi. Nitekim dünya siyaset ve ekonomi sahnesinin Doğu Bloku, Batı Bloku ve Bağlantısızlar olarak ayrıldığı bir ortamda en kritik fay hatları Balkanlardan geçiyordu. 1990’lı yıllardaki son Balkan savaşlarıyla başlayan ve artık mikro devletleri gündeme getiren ileri derecede Balkanlaşma süreci ise 2003 yılından itibaren Yugoslavya’nın tamamen tarihe karışması ve 2008’de Kosova’nın bağımsızlığının kabulüyle 21. yüzyıla uzanmış oldu. Diğer yandan Balkanlaşma, yüzölçümü bakımından zaten küçük olan devletlerde daha alt düzeylere neredeyse şehirlere, şehirlerin semtlerine doğru devam etti. Bu son durumun zirveye ulaştığı alan kuşkusuz Bosna Hersek olup Dayton Anlaşmasıyla bu ülkenin ikiye (hatta Brčko’daki Distrikt uygulaması da dahil edilirse üçe) bölünmesi, ilk bakışta pek dikkati çekmese de resmi ve gayriresmi sınırların Mostar ve Saraybosna’nın semtlerine kadar uzanması, bir başka deyişle sınırların sınır tanımayarak bu coğrafyanın kılcal damarlarına kadar nüfuz etmesi, “balkanlaşma” hastalığının vardığı düzeyi ortaya koymaktadır.

Fakat tüm bunlar olurken Balkanlaşmanın ileri derecede yaşandığı bölgelerde bir kez daha durumun irrasyonelliği hissedilmiş ve bu ülkelerin idarecileri coğrafi yakınlık ve jeoekonomik zorunlulukları göz önünde bulundurarak yeniden bütünleşmeyi değilse de en azından düzenli işbirliğini öngören kurumsal mekanizmaları harekete geçirmişlerdir. Esasen bu yöndeki çabalar daha Doğu Bloku’nun yıkıldığı yıllarda başlamış, ancak Hırvatistan ve Bosna’daki savaşlardan dolayı kısa bir süre kesintiye uğramıştır.⁵² Karadeniz civarındaki eski Doğu Bloku ülkelerini serbest ticarete

⁵¹ Balkanlarda 1930’lu yıllardan 1990’lı yılların sonuna kadar gündeme gelen ve uygulamaya konan işbirliği girişimlerinin ayrıntıları için bkz. Şule Kut and Aslı Şirin, “The Bright Side of Balkan Politics: Cooperation in the Balkans”, eds. Dimitri Sotiropoulos and Thanos Veremis, *Is Southeastern Europe Doomed to Instability?*, Frank Cass Publishers, London, 2002, pp. 10-22.

⁵² Ali Hikmet Alp, “The South-East Europe Co-operation Process: An Unspectacular, Indigenous Regional Cooperation Scheme”, September-November 2000, <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Ali-Hikmet-Alp.pdf>, Erişim: 19.03.2013, s.1.

dayalı bir ekonomik bütünleşme çerçevesinde bir araya getirmeyi amaçlayan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) bu kapsamda değerlendirilmelidir. 1992 yılında Türkiye'nin inisiyatifiyle kurulduğunda, Balkan ülkelerinden Romanya ve Bulgaristan ile birlikte Karadeniz'e kıyısı bulunmayan Yunanistan ve Arnavutluk'un da kurucu üyeler olarak sürece katılmaları, ayrıca 2004 yılı itibariyle Sırbistan'ın da örgüte katılması, KEİ'nin Balkan kanadına verilen önemi ortaya koymaktadır. Her ne kadar başlangıçtaki serbest ticaret bölgesi amacı akim kalmış ise de,⁵³ halen bir ekonomik işbirliği örgütü konumundaki KEİ bünyesindeki faaliyetlerin bölge ülkelerinin kendi inisiyatifleriyle yürütülmesi, bölgede iç dinamiklerin dışarıdan görüldüğü kadar uyumsuz olmadığını düşündürmektedir.

Bölge ülkelerinin işbirliği çabalarını yansıtan bir diğer girişim de 1996'da bu defa Bulgaristan'ın inisiyatifiyle yürürlüğe giren Güneydoğu Avrupa İşbirliği Sürecidir (SEECP).⁵⁴ Karşılıklı güven, iyi komşuluk ilişkileri ve bölgede istikrarı sağlamak amacıyla başlatılan süreç, 1996'dan beri hemen her yıl en az bir defa dışişleri bakanları veya devlet ve hükümet başkanları düzeyinde yapılan toplantılarla ilerlemektedir. Ayrıca ilgili bakan ve bürokratların katılımıyla devam eden toplantılar ve katılımcı ülkelerin kendi aralarında oluşturdukları danışma mekanizmaları da sürece ivme kazandırmaktadır. Bölgenin Avrupa'nın kalanıyla bütünleşme sürecine de katkıda bulunmayı amaçlayan⁵⁵ Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci, bu yönüyle AB'nin Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi,⁵⁶ Batı Balkan ülkelerine yönelik İstikrar ve Ortaklık Süreci⁵⁷ gibi inisiyatiflerinin yanı sıra ABD tarafından 1996 itibariyle yürürlüğe konan Güneydoğu Avrupa İşbirliği İnisiyatifi (SECI)⁵⁸ gibi girişimleri de tamamlayıcı bir niteliğe sahiptir.⁵⁹ Bununla birlikte, Sürecin başlangıcından itibaren ilgili belgelerde de dile getirildiği gibi bu inisiyatif bölgenin iç dinamikleriyle ortaya çıkmış olup bölge ülkelerinin kendi talep ve beklentileri doğrultusunda ilerlemek-

⁵³ "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)", http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei_tr.mfa, Erişim: 19.03.2013.

⁵⁴ South East European Cooperation Process; Sürecin ortaya çıkışı, gelişimi ve Balkan ülkeleri arasında işbirliğini geliştirmeye yönelik potansiyeline ilişkin değerlendirmeler için bkz. Alp, age.

⁵⁵ Ahmet Davutoğlu, *Geleceğe Dönük bir Balkan Vizyonu*, Stratejik Araştırmalar Merkezi Vision Papers, No. 1, Ekim 2011, s. 8-9; "Southeast European Cooperation Process Turkish Chairmanship-in-Office, General Information", <http://www.seecp-turkey.org/icerik.php?no=16>, Erişim:19.03.2013.

⁵⁶ Stability Pact for Southeastern Europe.

⁵⁷ Stabilisation and Association Process.

⁵⁸ Southeast European Cooperation Initiative.

⁵⁹ "Southeast European Cooperation Process Turkish Chairmanship-in-Office, General Information", age.

tedir.⁶⁰ Bu yönüyle söz konusu Süreç, Balkanlarda kökeni 1930'lu yıllara uzanan işbirliği geleneğinin bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir.⁶¹

Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci, isminden de anlaşılabilceği gibi her şeyden önce istişari bir forum niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte Süreç çerçevesinde yayınlanan ilk deklarasyonlardan itibaren bölge ülkeleri arasında ticaretin serbestleştirilmesi konusu üzerinde durulmuş, ikili serbest ticaret anlaşmalarıyla başlayarak zamanla bir serbest ticaret bölgesinin kurulması öngörülmüştür.⁶² İkili serbest ticaret anlaşmaları Türkiye ile AB üyesi olmayan Balkan ülkeleri arasında imzalanırken⁶³ büyük kısmı Eski Yugoslav Cumhuriyetlerinden oluşan bu ülkeler de, aralarındaki ticareti Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA) çerçevesinde yeniden düzenlemişlerdir. Böylelikle 1992 yılında Orta Avrupa devletlerinin serbest piyasa ekonomisine intibaklarını ve bu bölgenin Batı Avrupa ile bütünleşmesini kolaylaştırmak üzere imzalanan Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması ile oluşturulan kurumsal mekanizma, bu ülkelerin (Visegrád ülkeleri) AB üyesi olmasıyla birlikte hemen tamamen Balkan ülkelerinden oluşan bir profil kazanmıştır.⁶⁴ Buna göre, Moldova dışındaki CEFTA üyelerinin tamamı Batı Balkan devletlerinden oluşmaktadır. Bunlardan Arnavutluk dışındakiler, yakın zamana kadar Yugoslavya çatısı altında zaten bir arada yer almaktaydı. Dolayısıyla görülüyor ki, “yugonostalji” eğilimleri veya “balkanların büyük güçlerin tahakkümünden kurtarılarak kendi iç dinamikleriyle işbirliği ve bütünleşmeye yönelmesi”⁶⁵ gibi idealist yönü ağır basan yaklaşımlar bir tarafa bırakılsa dahi reel politika ve ekonominin somut gerçekleri işbirliği ve bütünleşmeyi – en azından ekonomik sahada – zorunlu kılmaktadır.

⁶⁰ Alp, age; “Southeast European Cooperation Process Turkish Chairmanship-in-Office, General Information”, age; “Final Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of South East European Countries, Istanbul Declaration on Good-Neighbourly Relations, Stability, Security and Cooperation in South Eastern European Countries”, 9 June 1998, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim: 19.03.2013.

⁶¹ “South East European Countries Cooperation Process”, www.mfa.gov.tr, Erişim: 19.03.2013.

⁶² “Summit Declaration of the Countries of South-Eastern Europe”, Antalya, 12-13 October 1998, <http://www.hri.org/MFA/thesis/autumn98/section.html>, Erişim: 19.03.2013.

⁶³ Türkiye'nin serbest ticaret anlaşmaları imzaladığı Balkan ülkeleri ve anlaşmaların yürürlüğe giriş tarihleri şöyledir: Makedonya, 2000; Bosna-Hersek, 2003; Hırvatistan, 2003; Arnavutluk, 2008; Sırbistan, 2010; Karadağ, 2010. (“Yürürlükte Bulunan STA'lar”, <http://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim: 19.03.2013). Romanya ile 1998, Bulgaristan ile 1999'dan itibaren yürürlüğe giren serbest ticaret anlaşmaları bu ülkelerin 2007 itibarıyla yürürlükten kalkmış olup Türkiye'nin bu ülkelerle olan ticareti Gümrük Birliği çerçevesinde devam etmektedir.

⁶⁴ Ayrıntılar için bkz. “CEFTA - Central European Free Trade Agreement”, 2006, <http://www.cefta2006.com/>, Erişim: 13.06.2012.

⁶⁵ Leković, age, s. 14

Öte yandan kısa bir süre önce bir öneri olarak ortaya atılan⁶⁶ ve halen tartışılmaya devam eden⁶⁷ Arnavutluk, Karadağ, Makedonya ve Kosova'nın katılacağı bir "Balkan Benelüksü" kurulması gibi fikirler de aşırı balkanlaşmanın getirdiği ekonomik sıkıntıları Avrupa bütünleşmesi perspektifiyle aşmayı öngörmektedir. Bu anlayışa göre daha önceleri Benelüks, yakın zamanda da Visegrád ülkeleri ve CEFTA deneyiminde olduğu gibi sözkonusu ülkelerin önce kendi aralarında işbirliği ve bütünleşmeye gitmeleri, bir sonraki aşamada ise Avrupa bütünleşmesine eklemlenmeleri gerekmektedir. Yukarıda sözü edilen dramatik kurgunun "mutlu sonu" gibi algılanabilecek olan Avrupa bütünleşmesi, şimdiden Balkanların önemli bir kısmını kapsadığına göre, özellikle Eski Yugoslavya'nın mirasçısı konumundaki ülkeler için de işbirliği ve yeniden bütünleşme yolunda tarihsel bir misyonu – ister istemez – devam ettirmektedir. Dolayısıyla her halükârda Balkanlar için işbirliği ve bütünleşme, keyfekeder bir tercih veya ütopyik bir ideal değil, coğrafya ve tarihten kaynaklanan yapısal faktörlerin ve mevcut durumun gerektirdiği rasyonel bir zorunluluktur.

6. Sonuç

Güneydoğu Avrupa veya Balkanlar olarak adlandırdığımız bölge her ne kadar "balkanlaşma" kavramının doğum yeri ve trajik bir sahnesi olarak halen düşmanlık, nefret, kriz gibi sözcüklerle birlikte anılmaya devam etse de, bölgenin jeoekonomik yapısı ve tarihsel arkaplanı kaydadeğer bir bütünleşme geleneğine de işaret etmektedir. Zira bu bölge, bilinen tarihin en erken dönemlerinden itibaren fiziki coğrafyasının "balkanlaşmayı" müsait kılan şartlarına rağmen aşamalı olarak bütünleşmiş, siyasal ve ekonomik istikrarsızlık dönemleri dışında çoğunlukla bütünleşmeye açık bir görünüm sergilemiştir. Tarihsel süreçte Ege havzasını merkez alan ekonomik ve siyasal bütünleşme hareketlerinin ve imparatorlukların tamamlayıcı bir parçasını oluşturan bu bölge, günümüzde de "Güneydoğu Avrupa" olarak bir yandan Avrupa bütünleşmesine eklemlenmeye çalışmakta, diğer yandan kendi iç dinamikleriyle istikrarlı işbirliği mekanizmaları oluşturmaktadır. Bölge ülkelerinin önemli bir kısmı arasında tarihsel husumet unsurları

⁶⁶ Gunther Fehlinger and Ekrem Krasniqi. "Balkan 'Benelux' would speed up EU Entry", 19.06.2012, <http://euobserver.com/opinion/116669>, Erişim: 14.03.2013.

⁶⁷ Tartışmaların ayrıntıları için bkz. Safet Kabashaj, "Balkan Benelüksü Girişimi Dikkat Çekiyor", 01.08.2012, <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2012/08/01/feature-02>, Erişim: 14.03.2013; Misko Taleski, "Balkan Benelüksü Fikri Sert Tepkilere Yol Açıyor", 21.07.2012, <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/blogreview/2012/07/21/blog-03> Erişim: 14.03.2013; Gözde Kılıç Yaşın, "Balkan Benelüksü ve Büyük Arnavutluk Tartışmaları", 13.08.2012, http://www.21yyte.org/tr/yazi6707-Balkan_Benelüksu_ve_Buyuk_Arnautluk_Tartismalari.html Erişim: 14.03.2013.

devam etmekteyken, ekonomik coğrafyadan kaynaklanan zorunluluklar, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de aynı ülkeleri işbirliğine hatta bütünleşmeye yöneltmektedir. Nitekim mevcut Balkanlaşma düzeyine rağmen işbirliği ve bütünleşmeye temel teşkil eden zorunluluklar potansiyel düzeyde de kalmamakta, ağırlık merkezi Orta Avrupa'dan Batı Balkanlara kayan Orta Avrupa Serbest Ticaret Alanı (CEFTA) veya Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (SEEC) gibi somut girişimleri hayata geçirmektedir. Çalışmanın başında bir “paradoks” olarak saptanan bu durum, Balkanlaşmanın irrasyonel doğasını açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ilk bakışta görünenin aksine, coğrafya, tarih ve mevcut durum, Balkan ülkeleri arasında işbirliği, hatta bütünleşmeyi zorunlu kılmaktadır. Sonuç olarak bu bölge için işbirliği ve bütünleşme idealist bir beklenti değil, gayet rasyonel bir tercih, hatta reel bir zorunluluktur.

KAYNAKÇA

- Adanır, Fikret. *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Akın, Nur. *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Alada, Adalet Bayramoğlu. *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul, 2008.
- Alp, Ali Hikmet, “The South-East Europe Co-operation Process: An Unspectacular, Indigenous Regional Cooperation Scheme”, September-November 2000, [http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/](http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Ali-Hikmet-Alp.pdf) Ali-Hikmet-Alp.pdf, Erişim: 19.03.2013.
- Anagnastopoulou, Sia. *Mikra Asia, 19os Ai. – 1919, Oi Ellinorthodokses Kinotites apo to Millet ton Romion sto Elliniko Ethnos*, Ellinika Grammata, Atina, 2008.
- Arslan, Çetin. *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Avramea, Anna. “MÖ. 2. Yüzyıl ile MS. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia'nın Güzergâhı ve İşlevi”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 3-8.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, s. 279-304.
- Baykara, Tuncer. “XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri”, ed. Osman Okyar ve Halil İnalcık, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Meteksan, Ankara, 1980, s. 279-286.
- Bjelić, Dušan. “Introduction: Blowing Up the 'Bridge'”, eds. Dušan Bjelić and Obrad Savić, *Balkan as a Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, The MIT Press, Massachusetts, 2002, pp. 1-22.
- Brockhaus Enzyklopädie*, Band 2, F. A. Brockhaus, Wiesbaden, 1967.
- “CEFTA - Central European Free Trade Agreement”, 2006, <http://www.cefta2006.com/>, Erişim: 13.06.2012.
- Cioroianu, Adrian. “The Impossible Escape: Romanians and the Balkans”, eds. Dušan Bjelić and Obrad Savić, *Balkan as a Metaphor Betwe-*

en Globalization and Fragmentation, The MIT Press, Massachusetts, 2002, pp. 209-234.

Davies, Norman. *Europe, A History*, Pimlico, London, 1997.

Davutoğlu, Ahmet. *Geleceğe Dönük bir Balkan Vizyonu*, Stratejik Araştırmalar Merkezi Vision Papers, No. 1, Ekim 2011.

Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.

Déréns, Jean-Arnault. *Balkans: La Crise*, Gallimard, Paris, 2000.

Dimitriadis, Vassilis. “Via Egnatia üzerindeki Vakıflar”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 92-104.

Fehlinger, Gunther and Ekrem Krasniqi. “Balkan 'Benelux' would speed up EU Entry”, 19.06.2012, <http://euobserver.com/opinion/116669>, Erişim: 14.03.2013.

“Final Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of South East European Countries, Istanbul Declaration on Good-Neighbourly Relations, Stability, Security and Cooperation in South Eastern European Countries”, 9 June 1998, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim: 19.03.2013.

Finkelberg, Margalit. *Greeks and Pre-Greeks, Aegean Prehistory and Greek Heroic Tradition*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2006.

Foucher, Michel. *La République Européenne*, Belin, Paris, 2000.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul, 2010.

Genelkurmay Başkanlığı, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

Glenny, Misha. *The Balkans 1804-1999, Nationalism War and the Great Powers*, Granta, London, 2000.

Goldsworthy, Vesna. “Invention and In(ter)vention: The Rhetoric of Balkanization”, eds. Duřan Bjelić and Obrad Savić, *Balkan as a Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, The MIT Press, Massachusetts, 2002, pp. 25-38.

Grand Larousse Encyclopédique, Tome 1, Librairie Larousse, Paris, 1960.

Hacısalihogđlu, Mehmet. *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

- Hazai, György. “Balkanlar’da Yollar ve Diller”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 133-137.
- Herodotus. *Histories* (trans. George Rawlinson), Wordsworth, London, 1996.
- Hupchick, Dennis. *The Balkans from Constantinople to Communism*, Palgrave, New York, 2002.
- İnalçık, Halil. *The Ottoman Empire, The Classical Age (1300-1600)*, Phoenix, London, 2000.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar – I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- İnalçık, Halil. “Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi üzerinde Yeni Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 1, 2012, s. 1-10.
- İreçek, Konstantin. *Belgrad – İstanbul – Roma Askeri Yolu*, (Çev. Ali Kemal Balkanlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Kabashaj, Safet. “Balkan Benelüksü Girişimi Dikkat Çekiyor”, 01.08.2012, <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2012/08/01/feature-02>, Erişim: 14.03.2013.
- Kaplan, Robert. *Balkan Ghosts A Journey through History*, Picador, New York, 2005.
- “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)”, http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa, Erişim: 19.03.2013.
- Karta, Nurullah. “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 2, 2006, s. 145-173.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kiel, Machiel. “Via Egnatia üzerinde Osmanlı Bayındırlık Faaliyetleri: Pazargâh Kavala ve Ferecik Örnekleri”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 161-177.
- Kitsikis, Dimitris. *L’Empire Ottoman*, Presses Universitaires de France, Paris, 1994.

- Koštović, Nijazija. *Sarajevo između Dobrotvorstva i Zla*, Rijaset Islamske Zajednice, Sarajevo, 1998.
- Kut, Şule and Aslı Şirin, “The Bright Side of Balkan Politics: Cooperation in the Balkans”, eds. Dimitri Sotiropoulos and Thanos Veremis, *Is Southeastern Europe Doomed to Instability?*, Frank Cass Publishers, London, 2002, pp. 10-22.
- Leković, Dragutin. “Debalkanization of the Balkans”, *Review of International Affairs*, No. 1066, 1998, pp. 12-17.
- Lemerle, Paul. *Bizans Tarihi*, İletişim, İstanbul, 2004.
- Liberopoulos, Yiannis. *Konitsa, Istoría kai Politismos*, Vounima, Konitsa, 2007.
- Mazower, Mark. *The Balkans from the End of Byzantium to the Present Day*, Phoenix, London, 2000.
- Meštrović, Stjepan. “Balkanization of the Balkans”, *Society*, Vol. 34/1, pp. 70-80.
- Millas, Herkül. *Geçmişten Bugüne Yunanlılar*, İletişim, İstanbul, 2004.
- Murphey, Rhoads. “17. Yüzyılda Via Egnatia Boyunca Görülen Ticaret Örutüleri”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 191-214.
- Nakracas, Georgios. *Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni*, Belge Yayınları, İstanbul, 2003.
- Oikonomidis, Nicolas. “Ortaçağda Via Egnatia”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 8-17.
- Ortaylı, İlber. “16. Yüzyılda Rodosto”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 215-224.
- Özbaran, Salih. “Kültürel bir Altyapı: Rumî Coğrafya”, *Tarih ve Toplum*, C. 38, S. 228, 2002, s. 23-29.
- Palairret, Michel. *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Paparrigopoulos, Konstantinos. *Istoria tou Ellinikou Ethnous*, (gözden geçiren: P. Karolidis), C. 6, kısım 2, Eleftheroudakis, Atina, 1932.

- Prévélakis, Georges. “Salonique, Entre Provincialisme et Cosmopolitisme”, *Cahiers d’Etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien*, No. 24, 1997, pp. 51-70.
- Quataert, Donald. *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- “South East European Countries Cooperation Process”, www.mfa.gov.tr, Erişim: 19.03.2013.
- “Southeast European Cooperation Process Turkish Chairmanship-in-Office, General Information”, <http://www.seecp-turkey.org/icerik.php?no=16> , Erişim:19.03.2013.
- Stoianovich, Traian. “Osmanlı Hakimiyetinde Via Egnatia”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 225-240.
- “Summit Declaration of the Countries of South-Eastern Europe”, Antalya, 12-13 October 1998, <http://www.hri.org/MFA/thesis/autumn98/section.html>, Erişim: 19.03.2013.
- Taleski, Misko. “Balkan Benelüksü Fikri Sert Tepkilere Yol Açıyor”, 21.07.2012, <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/blogreview/2012/07/21/blog-03> Erişim: 14.03.2013.
- Todorova, Maria. *Balkanları Tahayyül Etmek*, (çev. Dilek Şendil), İletişim, İstanbul, 2003.
- Umar, Bilge. *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Webster’s Encyclopedic Dictionary of the English Language*, Gramercy Books, New York, 1996.
- Woodward, Susan. *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, Brookings Institution Press, Washington D.C., 1995.
- Yaşın, Gözde Kılıç. “Balkan Benelüksü ve Büyük Arnavutluk Tartışmaları”, 13.08.2012, http://www.21yyte.org/tr/yazi6707-Balkan_Benelüksü_ve_Buyuk_Arnautluk_Tartismalari.html Erişim: 14.03.2013.
- Yücel, Tâlip. “Türkiye ile Komşu Ege Adaları”, ed. Sırrı Erinç ve Tâlip Yücel, *Ege Denizi, Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.
- “Yürürlükte Bulunan STA’lar”, <http://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim: 19.03.2013.

İpekyolu Çevresinde Enerji Ekonomilerinin Yükseliş ve Enerji Üzerindeki Rekabet: Potansiyel, Stratejiler ve Yeni Büyük Oyun

Mustafa YILDIRAN¹

Öz

Bu çalışma, İpekyolu çevresindeki ekonomilerin enerji temelli ekonomik güçlerinin boyutlarını belirlemekte ve enerji kaynaklı ekonomik güç mücadelesinin analizini yapmaktadır. İpekyolu ekonomileri, dünyadaki doğal gaz kaynaklarının yaklaşık %54'üne ve petrol kaynaklarının %31'ine sahiptir. 2000'li yıllardan sonra petrol ve doğal gaz fiyatlarının artmasıyla birlikte İpekyolu ülkelerinin ekonomik gelişimleri hızlanmıştır. Özellikle Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan gibi ülkelerin ekonomik büyümesi ile petrol fiyatları arasında istatistiksel bir ilişki vardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, küresel enerji rekabeti İpekyolu çevresinde yoğunlaşmaktadır. Bu tarihi büyük oyunun yeni biçimidir. Rusya enerji piyasalarında etkinliğini artırmak için, Orta Asya'daki enerji kaynaklarını kendisine bağlamak istemektedir. Buna karşılık Çin ve Hindistan ekonomilerinin artan enerji talebi nedeniyle, Orta Asya ekonomilerinden kaynaklanan enerji akımlarının yönü değişmektedir. Ayrıca, AB'nin enerji ihtiyacının ve güvenliğinin sağlanmasına yönelik çabaları, Türkiye'nin enerji ekonomisinde bir terminal olarak önemini artırmaktadır. Analizin sonucunda, İpekyolu ekonomilerinin enerji temelli yükselişinin devam etmekte olduğu ve iktisadi rekabetin yoğunlaştığı ortaya çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Yeni İpekyolu, Yeni Büyük Oyun, enerji temelli ekonomiler, İpekyolu ekonomileri.*

¹ Doç. Dr, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mustafayildiran.my@gmail.com

The Rising of Energy Economics in the Silk Road Periphery and Competition on Energy: Potential, Strategies and the New Great Game

Abstract

This study determines the dimensions of energy-based economic powers throughout the Silk Road and analyses energy-related power struggle. The economies of Silk Road have roughly 54% of natural gases and 31% of oil resources in the world. After the 2000's, the economic development of the nations in the region has accelerated with rise of natural gas and oil prices. Especially, there is statistical relation between the economic growth of countries such as Russia, Azerbaijan and Kazakhstan and the prices of natural gas and oil. After the post-Soviet collapse, the competitiveness of global energy market has concentrated on the periphery of the Silk Road. This is the new form of the historical 'great game'. In order to increase its influence in the global energy markets, Russia wants to establish control over energy resources of the Central Asia. Because of the rising energy demand of the economies of China and India, the direction of flows of energy resources stemming from the Central Asian countries has changed. The efforts of European Union aimed at meeting energy demand and ensuring energy security has increased the importance of Turkey as an energy terminal. The study concludes that the rising of the Silk Road economies based on energy continues and the economic competition on energy sources intensifies.

Keywords: *New Silk Road, New Great Game, energy-based economies, Silk Road Economies.*

1. Giriş

İpekyolu, eski dünyanın yani Avrupa, Asya ve Afrika'nın bağlantısını sağlayan bir rotayı ifade etmektedir. Bu alan Avroafasya (Eurafrasia) olarak da adlandırılabilir. ² Bugün İpekyolu'nun kesin bir sınırı çizilememesine rağmen, Çin-Hindistan, Orta Asya Devletleri, Rusya, Kafkaslar, Türkiye ve Orta Doğu ülkelerini içine alan Avrasya olarak ifade edilen tüm mekânı birbirine bağlayan bir hat olarak düşünülebilir. Tarihi İpekyolu, 15. asırdan sonra coğrafi keşiflerle eski önemini kaybetmiştir. 19. yüzyılda Avrupa ve Amerika ekonomilerinin gelişmesiyle Atlantik ekonomisi öne çıkmıştır. Bu yapı 20. yüzyılın son on yılında Sovyetler Birliği ülkelerinin bağımsızlığı ile birlikte değişmeye başlamıştır. Günümüzde Çin ve Hindistan ekonomilerinin küresel ekonomideki ağırlıklarının artması ve Orta Asya ülkelerindeki bol doğal kaynaklar ve enerji havzaları ile İpekyolu bölgesi dünyanın yeniden ekonomi ve siyasi rekabet alanlarının gözde mekânlarından birisi durumuna yükselmiştir. Uluslararası ticaretin özellikle enerji piyasalarında lojistik maliyetlerinin karşılanabilir duruma gelmesi İpekyolu'nun gelişmesine dair fikirleri teşvik edicidir. Ayrıca Hindistan'dan Avrupa'ya kadar dünyanın en uzun kara bağlantısının yeniden canlanmasına yönelik düşünceler ve girişimler artmaktadır. Artık Asya ve Avrupa'nın ayrı kıtalar olduğu fikri değişmektedir. Bu yeni birleşik kıta, Avrasya olarak adlandırılmaktadır. Avrasya 'dünyanın iddialı ve dinamik ülkelerinin yer aldığı yükselen bir alanı' ifade etmektedir. Bu mekânda yeni bir 'İpekyolu fikri' de beraberinde gelişmektedir. Yeni 'İpekyolu fikri', "*Batı Avrupa, Çin, Orta Doğu ve Hind alt kıtası arasındaki bir kara parçasından diğer bir noktaya aynı zamanda, karayolu, demiryolu ve gaz, hidroelektrik ve petrol taşıma teknolojileriyle ulaşmayı sağlayacak bağlantıların tümünü*" ³ ifade etmektedir.

İpekyolu ekonomilerinin bulunduğu alanda, enerji kaynakları açısından en stratejik alan Orta Asya'dır. Bağımsızlığını 1990'larda kazanan Orta Asya ülkeleri işlenmemiş maden, doğal kaynak ve petrol kaynaklarına sahip olmaları nedeniyle, dünyanın yeni mücadele alanlarından birisidir. Ayrıca İpekyolu'nun iki büyük ekonomisi olan, Çin ve Hindistan, potansiyel enerji tüketicisi olarak yükselmektedir. Avrasya'nın batısındaki sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin enerji ihtiyaçlarının da bu bölgeden karşı-

² Robert W. McColl, *Encyclopedia of World Geography*, 1st edition, Golson Books, Ltd, USA, 2005, p. 215.

³ S. Frederick Star, "The New Silk Roads Transport and Trade in Greater Central Asia", *Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program*, Upsala-İsveç, 2007, (<http://www.silkroadstudies.org/new/docs/publications/GCA/GCAPUB-01.pdf>)

lanması gerekecektir. Bu durumda Asya'nın ortalarından Avrupa'nın batısına doğru enerji akımının geçeceği yerlerin stratejik önemi artmaktadır. Türkiye ve Rusya enerji akımının bağlantısını kendi lehlerine çözmek için büyük çaba harcamaktadır. Yine Asya'daki yeni gelişme merkezlerinin ihtiyaç duyduğu malların taşınması da önemli bir lojistik faaliyeti olarak dünyada yeni fırsat sağlayan alan olarak dikkat çekmektedir. Sonuçta enerji kaynaklarına bağımlılık ve enerji fiyatlarındaki yükseliş nedeniyle Asya'nın ortalarında artan refah tüm dünya için iştah artıracıdır. Diğer bir deyişle enerji ekonomilerinin bölgenin gelişmesine ve dış ticarete etkisi artmaktadır. Avrupa ülkelerinden Çin ve Rusya'da oluşan yeni ekonomik refah ortamından yararlanmak isteyen Avrupalı işletmeler birleşme ve devralma faaliyetlerini sürekli olarak yoğunlaştırmaktadır. Aynı zamanda Avrupalı işletmeler Rusya ve Çin'de tüketim patlamasından pay alma yarışındadır.⁴

Avrupa ile İpekyolu ekonomileri arasında sağlanacak entegrasyon, küresel ticarete yeni fırsat kapılarının oluşmasına imkân verecektir.⁵ Muhtemel ticari ve ekonomik fırsatların odağında enerji temelli ekonomik unsurlar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu makalenin amacı, İpekyolu çevresinde yer alan ekonomilerin enerji temelli yükselişinin ve bir ekonomik alan olarak İpekyolu'nda enerji üzerinden yapılan iktisadi rekabetin analizini yapmaktır. Bu makale, küresel ekonomide Çin, Hindistan, Türkiye ve Rusya ekonomilerinin ağırlığının artması ve küresel enerji talebini etkilemesi ve İpekyolu'nun merkezinde yer alan Orta Asya ve Kafkasya'daki ülkelerin zengin enerji kaynaklarına sahip olmasının getirdiği rekabetin analizine fırsat sağlayabileceği için önemlidir. Son yıllarda dünya ekonomisinde Çin'in toplam ekonomik büyüklük olarak Japonya'yı geçmesi, Hindistan ve Çin ekonomilerinin dünyanın yükselen ekonomileri olarak gelişmeye devam etmesi, dünyada Güneydoğu Asya'nın ağırlığını artırmıştır.⁶ Bu gelişme sonucunda İpekyolu'nda enerji kaynakları Avrupa'ya doğru mu yoksa yeni gelişen Güneydoğu Asya ülkelerine doğru mu yöneleceği konusundaki rekabet, İpekyolu'nun yeniden önemini artırmaktadır. Özellikle İpekyolu'nun merkezinde yer alan Rusya, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan gibi ülkelerin doğal gaz ve petrol kaynaklarına sahip olma-

⁴ Sheila M. Puffer, D. J. McCarthy and J. L. Wilson, "Emerging Capitalism in Russia and China: Implications for Europe", *European J. International Management*, Vol. 1, No. ½, 2007, pp. 146-165.

⁵ Mustafa Yıldırım, "Türkiye'nin Hayat Alanındaki Dış Ticaret Stratejisi: Doğudan Yükselen Pazarlar ve Yeni Yönelimlerin İktisadi Politikası", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2010a, C. 15, S. 1, s. 313-338.

⁶ Mustafa Yıldırım, *Küresel Finans Krizinde Gelişen Ülke Ekonomileri: Çözülenler ve Yükselenler*, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Prof. Dr. M. Orhan DİKMEN Araştırma Ödülü, İstanbul, 2010b, s. 76-77.

sı nedeniyle İpekyolu'nun iki yakasındaki iktisadi rekabetin odağında yer alacaktır. Sonuçta enerji hatlarının geçtiği, iktisadi refahın yükseldiği ve Avrasya'nın iki tarafı arasındaki enerji temelli rekabetin yoğunlaştığı bir İpekyolu'nun küresel ekonomideki önemi artmaktadır.

Aslında İpekyolu ekonomileri şeklinde tanımlanmış bir uluslararası sınıflandırma yoktur. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalarda, yeni İpek-yolu kavramı esas alınarak, Moğolistan'dan Türkiye ve Belarus'a kadar olan ülkeler İpekyolu'nda yer alan ülkeler olarak kabul edilmektedir.⁷ Bu makalede Çin, Hindistan, Moğolistan, Güney Kore, Pakistan, Afganistan, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, İran, Azerbaycan, Irak, Türkiye, Gürcistan, Ermenistan ve Ukrayna (on dokuz ülke) İpekyolu ekonomileri olarak kabul edilmiştir.

Bu çalışma, İpekyolu ekonomilerinin enerji potansiyeli ve üretim gücü, enerjinin ticari boyutu, ekonomik büyümede enerjinin payı, büyük ekonomik güçlerin bölgedeki rekabeti ve Türkiye'nin İpekyolu'na yönelik enerji politikalarının incelemesi olarak organize edilmiştir.

2. İpekyolu Ekonomilerinin Enerji Potansiyeli ve Üretim Gücü

Dünyadaki enerji kullanımı açısından en önemli kaynaklar birincil (primary) enerji kaynaklarıdır. Birincil enerji kaynakları arasında konvansiyonel enerji unsurları olan 'yenilenemeyen' (non-renewable) enerji kaynakları ile 'yenilenebilen' (*renewable*) enerji kaynakları bulunmaktadır.⁸ Yenilenemeyen enerji kaynakları arasındaki fosil yakıtlar olarak bilinen, petrol (oil), doğal gaz (natural gas), kömür (coal) ve uranyum dünyadaki enerji kullanımının temel unsurlarıdır. Fosil yakıtlar arasındaki petrol ve doğal gaz dünya enerji piyasasında ekonomi değeri yüksek olduğu için İpekyolu ekonomilerinin geleceği açısından stratejik öneme sahiptir. İpekyolu ekonomilerinde üç yönden enerji önemlidir: **(1)** İpek yolu ekonomileri doğal gaz ve petrol açısından zengin rezervlere sahiptir. **(2)** Dünyada yeni sanayileşen iki dev ekonomi Çin ve Hindistan'ın dünyadaki enerji talebindeki artışı İpekyolu ekonomilerinin önemini artırmaktadır. **(3)** Avrupa Birliği'nin enerji talebi ve yeni gelişen Çin ve Hindistan'ın artan enerji talebi İpekyolu ekonomilerinin enerji temelli bir rekabet alanı haline gelmesine ve enerji ticaret ve lojistik faaliyetlerinin ticari fırsatlar sağlamasına neden olacaktır.

⁷ S. Frederick Star, *Ibid.*

⁸ WIKİPEDIA, "Primary energy", http://en.wikipedia.org/wiki/Primary_energy

Tablo 1: İpekyolu Ekonomilerinde Petrole Sahip Ülkeler ve Görünür Rezervleri(2011)

<i>Ülkeler</i>	<i>Milyon Varil (000)</i>	<i>Toplamdaki Payı (%)</i>	<i>R/P⁹ Oranı</i>
Azerbaycan	7,0	0,4	20,6
Kazakistan	30,0	1,8	44,7
Rusya	88,2	5,3	23,5
Türkmenistan	0,6	-	7,6
Özbekistan	0,6	-	18,9
İran	151,2	9,1	95,8
Irak	143,1	8,7	*veri yok
Çin	14,7	0,9	9,9
Hindistan	5,7	0,3	18,2
Toplam	441,1	26,6	

Kaynak: *BP Statistical Review of World Energy*, June 2012.

Dünyadaki petrol ve doğal gaz rezervlerinin önemli bir bölümüne sahip İpekyolu ekonomilerinin görünür rezervleri (proved reserve) gelecekteki talepleri karşılama yönünden önemlidir. Görünür petrol rezervlerine sahip İpekyolu ekonomilerinin dünyadaki toplam payı %26,6 ve 441 milyon varıldır. Ülkeler arasında en yüksek rezerv İran, Irak ve Rusya'ya aittir. İran'ın, %95,6 petrol rezerv/üretim oranıyla, gelecekte de en büyük petrol oyuncularından birisi olarak yerini koruyacağı ortadadır. İpekyolu ekonomilerinin petrol rezervlerinin dünya toplamındaki payı da, yaklaşık %27'dir (Tablo 1).

İpekyolu ekonomilerinin en güçlü olduğu alan, doğal gazdır. Bu ekonomilerin sahip olduğu doğal gaz rezervlerinin dünyadaki payı %54'tür.

9 Rezerv-üretim rasyosu(R/P), yenilemeyen enerji kaynaklarının yıllık olarak ifade edilen tüketilmeyen miktarı oran olarak ifade etmektedir. Tüm enerji kaynakları için bir ölçüt olarak kullanılmasına rağmen, genelde doğal gaz ve petrol için daha fazla kullanılmaktadır.

Rusya, Türkmenistan ve İran görünür rezervler yönünde en büyük kaynaklara sahip ülkelerdir. Azerbaycan, %85,8; Kazakistan %97,6 ve Türkmenistan %73,5 P/R oranıyla, gelecekte de doğal gaz piyasasında etkin rol oynayacak ülkelerdir (Tablo 2). Örneğin Türkmenistan dünyanın ikinci büyük rezervlerine sahip olduğu Reuters haberlerinde yer almaktadır.¹⁰

Tablo 2: İpekyolu Ekonomilerinde Doğalgaza Sahip Ülkeler ve Görünür Rezervleri(2011)

Ülkeler	Trilyon Küp Metre	Toplamdaki Payı (%)	R/P Oranı
Azerbaycan	1,3	0,6	85,8
Kazakistan	1,9	0,9	97,6
Rusya	44,6	21,4	73,5
Türkmenistan	24,3	11,7	*
Ukrayna	0,9	0,4	51,3
İran	33,1	15,9	*
Irak	3,6	1,7	*
Çin	3,1	1,5	29,8
Hindistan	1,2	0,6	26,9
Toplam	114,0	54,7	

Kaynak: *BP Statistical Review of World Energy*, June 2012.

Orta Asya’da bulunan Rusya, Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan ve İran doğal gazı hem Ukrayna-Türkiye üzerinden Avrupa’ya hem de Hindistan ve Çin’e akmaktadır. Yani İpekyolu, Rusya’nın dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkelerin enerji üretimine geçmesiyle birlikte enerji piyasasına enerji taşıyan bir hat olarak yeni bir enerji hattıdır. Artık yeni İpekyolu, tarihi İpekyolu’nun emtia ticaretinde oynadığı rolü enerji piyasası için oynayabilecektir.

¹⁰ Marat Gurt, “Turkmen gas field to be world’s second-largest”, 2011, <http://www.reuters.com/article/2011/10/11/gas-turkmenistan-idUSL5E7LB1VY20111011>

Tablo 3: İpekyolu Ekonomileri Petrol ve Doğal Gaz Üretimleri (2011)

ÜLKELER	Petrol		Doğal Gaz	
	Günlük Üretim Bin Varil	Toplamdaki Payı(%)	Milyar Küp Metre	Toplamdaki Payı(%9)
Azerbaycan	931	1,1	14,8	0,5
Kazakistan	1841	2,1	19,3	0,6
Rusya	10280	12,8	607,0	18,5
Türkmenistan	216	0,3	59,5	1,8
Özbekistan	86	0,1	5,5	1,7
İran	4321	5,2	151,8	4,6
İrak	2798	3,4	0,2	0,1
Çin	4090	5,1	102,5	3,1
Hindistan	858	1,0	46,1	1,4
Pakistan	2942		3,8	1,2

Kaynak: *BP Statistical Review of World Energy*, June 2012

Üretim miktarları incelendiğinde İpekyolu ekonomileri, dünyadaki petrol üretiminde yaklaşık 2.942.000 varillik üretimle %31'lik paya sahiptirler. Rusya ve İran petrol üretiminde en yüksek paya sahiptir. Çin üretimde önemli bir yere sahip olsa da üretimi ülkenin ihtiyaçlarını karşılamadığı için dünya petrol piyasasına etkisi sınırlıdır. Doğal gazda da Rusya en büyük üreticidir. Rusya'dan sonra Hindistan, Türkmenistan ve İran önemli üreticilerdir (Tablo 3).

İpekyolu ekonomilerinde zenginlik kaynağı olması açısından enerji, ihracatın da temel unsurudur. Özellikle Rusya, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi ülkeler enerji temelli bir dış ticaret politikası izlemektedir.¹¹ Bu ülkeler arasında Rusya'nın, devletin elindeki enerji tekelleriyle bir çeşit kaynak ekonomisi milliyetçiliği yaptığı bile söylenebilir.¹² Çin ve Hindistan gibi ülkeler açısından enerji kaynakları daha çok tüketim amaçlı ticaretin konusudur. Bu ülkeler arasında Türkiye ve Ukrayna Avrupa'ya doğru, Pakistan ve Afganistan da Güney Asya'ya doğru enerji akımlarının merkezindedir. Denize açılan enerji ticaretinde ise İran ve Türkiye öne çıkmaktadır.

¹¹ Richard Pomfret, "Trade and Transport in Central Asia", *Global Journal of emerging Market Economies*, 2010, 2, (3), pp. 237-256.

¹² Ian Bremmer and Robert Johnston, "The rise and fall of Resource Nationalism", *Survival: Global Politics and Strategy*, 2009, 51:2, pp. 149-158.

3. İpekyolu Ekonomilerinde Enerjinin Ticari Değeri ve Dünya Piyasalarına Aktarımı

İpekyolu ekonomileri arasında enerji ürünleri ihraç eden ülkeler incelendiğinde, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Irak ve Rusya gibi ülkeler öne çıkmaktadır. Bu ülkelerin dış ticaretlerindeki temel ürünleri akaryakıt ürünleridir (petrol ve doğal gaz). Belirtilen ülkelerin ihracatının %60'dan fazlası enerji ürünleridir (Tablo 4). İpekyolu ekonomilerinin ikinci önemli fonksiyonu da dünyadaki enerji akımlarının kaynağında yer almalarıdır. İpekyolu, enerji boru hatları ile küresel enerji ağının en önemli unsurudur. Enerji akımları Orta Asya'dan Çin ve Hindistan'a doğru ve yine Orta Asya'dan Avrupa'ya doğru yönelmektedir. Yani İpekyolu ekonomilerinin bulunduğu alan Avrasya boyutundaki enerji politikalarının odak mekânı olarak düşünülmelidir.

Tablo 4: Akaryakıt (Fuel) İhracatının Mal İhracatı İçindeki Payı(%)¹³

ÜLKELER	2005	2010
Azerbaycan	86,8	94,6
Çin	2,3	1,7
Hindistan	10,5	17,6
İran	85,8	79,7
Irak	99,4	99,8
Kazakistan	70,1	70,2
Pakistan	4,2	5,6
Rusya	60,8	63,3
Türkiye	3,6	3,9
Ukrayna	9,8	7,1

Kaynak: WTO, *International Trade Statics 2011*, 79

Dünyada 2011 yılında petrolün %21'i, doğal gazın %31'i çoğunluğu İpekyolu ekonomileri arasında bulunan ülkeler tarafından üretilmiştir. Gaz tüketimini, %34'ü ve petrol tüketiminin % 22'si İpekyolu'nun iki yakasındaki Avrupa ve Asya ekonomileri yapmıştır.¹⁴ Yani dünya ekonomisinde petrol ve doğal gaz üretim-tüketim açısından en önemli mekân Avrasya ve stratejik hat ise İpekyolu'nun çevresi kabul edilebilir. Özellikle Çin ve Hindistan'daki hızlı ekonomik gelişme enerji tüketimini artırmaktadır.

¹³ Türkmenistan 'World Trade Organisation' İstatistiklerinde olmadığı için yer verilmemiştir.

¹⁴ *BP Statistical Review of World Energy*, June 2012. (Çin ve Hindistan dâhil değil) Çin ve Hindistan'la birlikte oranlar %15 seviyesinde artmaktadır.

2011 yılında petrol tüketiminin %15'i Çin ve Hindistan tarafından yapılmıştır. Yapılan senaryo çalışmalarında, petrol, kömür ve doğal gaz kullanımında OECD ülkelerinin payı azalırken, içinde Çin ve Hindistan gibi ülkelerin olduğu OECD-dışı ülkelerin üretim/tüketim payları sürekli artmaktadır.¹⁵ Enerji kaynaklarının İpekyolu'nun ortasında yer alan ülkelerde yoğunlaşması ile dünya pazarlarına aktarılması İpekyolu'nun alternatif yükselişini göstermektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Batılı devletlerin şirketlerinin hücumları ve yeni kurulan devletlerin ve kamuya ait enerji tekellerinin çalışmaları ile artan petrol ve doğal gaz üretimi boru hatlarının yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Tablo 5: Orta Asya'da Gerçekleşen, Planlanan ve Başarısız Boru Hatları

	<i>Gerçekleşmiş</i>	<i>Başarısız</i>	<i>Yeni Teklifler</i>
<i>Gaz Nakilleri</i>	Mavi Akım	Trans-Kafkas Gaz Boru Hattı	Güney Akım
	Güney Kafkas Gaz Boru Hattı	Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan(TAPI) (90'lar ve 2000'lerin ilk yılları)	Orta Asya-Merkez(Yenilenme)
	Türkmenistan-Çin		Ön-Kafkas Boru Hattı
	Türkmenistan-İran		Nabucco
			Türkiye-Yunanistan-İtalya
			Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan(TAPI) (Halen Tartışılıyor)
			İran-Türkiye Açılımı
<i>Petrol Nakilleri</i>	Bakü-Supsa	Atyrau-Samara Hattının Yenilenmesi	Kashagan Akımının Yönlendirilmesi
	Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu	Odessa -Brody	Samsun-Ceyhan
	Bakü-Tiflis-Ceyhan	De-bottlenecking Tikhoretsk to Navoroski	
	Kazakistan -Çin	Çeşitli Boğaz Baypas Hatları	

Kaynak: Edward. C. Chow and Leigh E. Hendrix, "Central Asia's Pipelines: Field of Dreams and Realty" (2010)

¹⁵ Muhammad İsmail, "Visualising the Global Shift in Energy Demand and Supply", *International Journal of Energy Economics and Policy*, Vol. 2, No. 3, 2012, pp. 134-146.

Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan ve Hazar Denizi havzasında petrol rafinerileri bulunmaktaydı. Burada işlenen petrol, boru hatları ile Rusya'ya aktarılmaktaydı. Yani Sovyetler döneminde enerji kontrolü, Rusya merkezli olarak devam etmişti. 1990'larda bağımsızlığını kazanan devletlerin bağımsız politikalar geliştirebilme imkânı arttıkça alternatif yollar da oluşmaya başlamıştır.¹⁶ Bu boru hatları, Türkiye, Ukrayna, Türkmenistan gibi ülkelerin üzerinden geçmektedir. 1990–2012 yılları arasında bu bölgede çok sayıda boru hattı projesi ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında gerçekleşmiş, planlanan ve başarısız olanları vardır. Özellikle Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına ve Türkmenistan üzerinden Çin ve İran'a doğru akan boru hatları başarılı olabilmıştır. Bunlar arasında, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Mavi Akım (BS), Güney Kafkasya Boru Hattı, Türkmenistan Çin ve Türkmenistan-İran, Bakü-Supsa, Kazakistan-Çin boru hatları gerçekleştirilmiştir (Tablo 5).

İpekyolu ekonomileri açısından boru hatları ve enerji taşımacılığı kadar önemli bir sorun da petrolün denizden taşınması sorunudur. Dünyada genelde dar kanallardan ve boğazlardan geçen petrol tankerleri enerji ticareti ve güvenliği açısından önemli bir sorunu bünyesinde taşımaktadır. Bu darboğazlardan ve kanallardan 2011 yılında günde ortalama 87 milyon varil petrol taşınmıştır.¹⁷ İpekyolu ülkelerindeki petrolün dünyaya çıkış noktaları, İstanbul Boğazı, Hürmüz Boğazı, Mandip geçişi, Süveyş Kanalı gibi alanlardır. Bu alanlardan 2010 yılında günlük ortalama yaklaşık 25 milyon varil taşınmıştır (Tablo 6).

Tablo 6: Petrol ve Petrol Ürünlerinin Geçiş Noktaları(2007–2011)

<i>Geçiş Alanları (Günlük Milyon Varil)</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>
Mandip Geçişi(Akdeniz-Hint Denizi)	4,6	4,5	2,9	2,7
Türk Boğazları(Karadeniz-Akdeniz)	2,7	2,7	2,8	2,9
Danimarka Geçişleri(Baltık-Kuzey Denizi)	3,2	2,8	3,0	3,0
Hürmüz Geçidi(Arap Denizi-Hint Deniz)	16,7	17,5	15,7	15,9
Panama Kanalı	0,7	0,7	0,8	0,7
Süveyş Canal and SUMED Pipeline	4,7	4,6	3,0	3,1

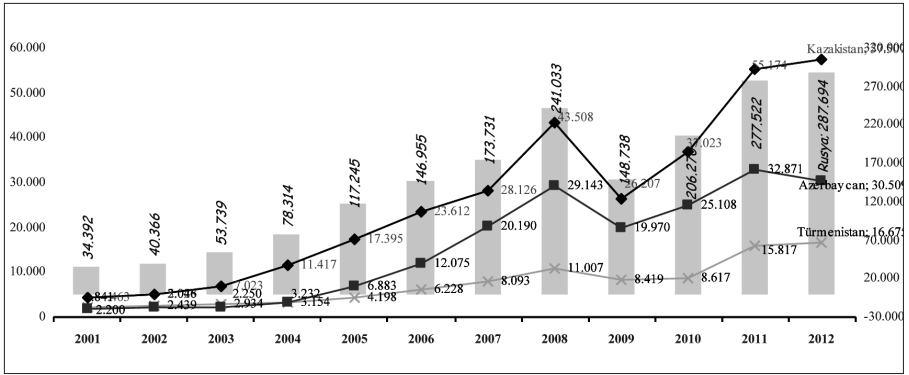
Kaynak: <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=WOTC&trk=p3>

¹⁶ Edward C. Chow and Leigh E. Hendrix, "Central Asia's Pipelines: Field of Dreams and Reality", 2010, http://csis.org/files/publication/1009_EChow_LHendrix_CentralAsia.pdf

¹⁷ EIA, "World oil transit chokepoints", 2012, <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=WOTC&trk=p3>

Enerji piyasaları açısından değerlendirildiğinde 21. yüzyılda İpek yolu ekonomileri stratejik avantaja sahiptir. Dünya ekonomisinde hem üretimin hem de tüketimin sürekli arttığı alan olarak enerjinin yeni cazibe alanı, İpekyolu ve periferisindeki ülkeler olacaktır. İpekyolu'nun içerisinde Hazar'ın çevresindeki ve Orta Asya'da yer alan devletler ise enerjinin odağındadır. Orta Asya¹⁸ ekonomilerinde ekonomik yükselişin temelinde enerji fiyatlarının artışının getirdiği avantajla yapılan ihracat vardır. Özellikle Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Rusya gibi ülkelerin petrol ve doğal gaz ihracatından elde ettikleri gelirler büyümeleri üzerinde etkilidir. 2001 yılında dört ülkenin petrol ihracatının değeri yaklaşık 41 milyar dolar seviyesindeyken, 2011 yılında 392 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Yani dört ülkenin petrol ihracatının değeri yaklaşık 10 kat artmıştır. Bu yükseliş ekonomik büyümenin ve gelişmenin de ateşleyicisi durumundadır. Ülkeler arasında enerji ihracatında Rusya 2001'de 34 milyar dolar seviyesindeki ihracatını 287 milyar dolar seviyesine getirmiştir. Türkmenistan 2,2 milyar dolardan 16,6 milyar seviyesine yükselmiştir. Azerbaycan 1,8 milyar dolardan, 30 milyar dolara ve Kazakistan 4,4 milyar dolardan 57 milyar dolara yükseltmiştir (Şekil 1)¹⁹.

Şekil 1: Rusya, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan Petrol Ürünleri İhracatının Değeri (Milyon Dolar)

Orta Asya ve Kafkas ülkelerinin petrol üretimi ve ihracat içindeki payının yüksekliği ekonomik rekabetin temel odağı haline gelmesinde en önemli faktördür. Özellikle ihracatın sürekli yükselişi petrol ve ener-

¹⁸ Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Moğolistan, Tacikistan, Özbekistan (Türkmenistan verileri yok)

¹⁹ Veriler WTO veri tabanlarından sağlanmıştır.

ji lojistiği üzerine rekabetin bölgede kızışmasının temel nedenidir.²⁰ İhracatın artışı ile elde edilecek gelirler özellikle enerji lojistiği açısından yetersiz donanım ve zayıf altyapıya sahip Orta Asya ülkelerinde hem boru hatları hem de diğer lojistik unsurlarına yönelik yatırımlarda iktisadi rekabetin diğer bir unsuru olmaktadır.²¹ Orta Asya ve Kafkasya’da bulunan İpekyolu ekonomilerinin lojistik performansları düşüktür. Dünya Bankası tarafından hazırlanan Uluslararası Lojistik Performans endeksi sıralamasında en iyi altyapıya sahip olan ülke olan Ukrayna dünyada 66. sıradadır. Özellikle İran, Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Afganistan, Tacikistan ve Moğolistan lojistik sıralamasından dünyada 110 ülkeden sonra yer almaktadır. Bu ülkeler 1 ile 5 puan arasında değerlendirilen skorlar açısından ortalamanın(2,5) altında performans göstermektedir. İpekyolu ekonomilerinde lojistik altyapı da yetersizdir. Ülkelerin çoğunluğunun skoru ortalamanın altındadır. Ülkeler arasında Moğolistan’ın lojistik yeterliliği en düşük seviyededir. Petrol üreten ve ihraç eden İpekyolu ülkeleri açısından, ticareti engelleyen temel faktör de lojistik yetersizliğidir.²² Orta Asya’da yer alan ülkelerin temel lojistik sorunlarından birisi de deniz bağlantısı olmadığı için kara taşımacılığına bağımlı olmalarıdır. Çok uzun karayolu ve demiryolu hatlarının yatırımları için gereken maliyetler, İpekyolu üzerinde bulunan Pakistan, Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Moğolistan ve Türkmenistan gibi zayıf ekonomik yapıların altından kalkamayacağı sorunlardır. Deniz yolu taşımacılığında 1000 km’lik bir mesafenin taşıma maliyeti 190 dolar seviyesindeyken, karayolunda taşıma maliyetleri daha yüksektir. Bu, Orta Asya’daki mesafelere göre 3000–5000 mesafelik bir alanda ancak 500 dolar seviyelerine düşürülebilir.²³ Bu durum uluslararası ticaret açısından en önemli maliyet unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. İpekyolu’ndaki lojistik altyapısının zayıflığı bölgedeki ticaretin gelişmesini olumsuz etkilemekle birlikte, bölgede yeni yatırımların yapılması zorunluluğu yatırımcılar için yeni fırsatlar da sunmaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği’nden ayrılan ülke-

²⁰ Shamil M. Yenikeyeff, “Energy Interests of the ‘Great Powers’ in Central Asia: Cooperation or Conflit”, *The International Spector: Italian Journal of International Affairs*, 2011, 46:3, pp. 61-78.

²¹ Richard Pomfret, “Trade and Transport in Central Asia”, *Global Journal of emerging Market Economies*, 2010, 2 (3), pp. 237-256.

²² Richard Pomfret, *Ibid*, pp. 237-256.

²³ Céline Carrera and G. Christopher, “Landlockedness, Infrastructure And Trade: New Estimates for Central Asian Countries”, 2008, <http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/55/69/41/PDF/2008.01.pdf>

lerde enerji akımları ve demiryolları Rusya'ya doğru yapılandırılmıştır. Enerji hatlarının Avrupa'ya, Çin'e, Akdeniz'e ve Hindistan'a doğru Rusya'ya alternatif hatlara yönelmesi ile enerji hatlarının ve demiryollarının yatırımları küresel yatırımcılar için yeni fırsatlar sunmaktadır. Aynı zamanda enerji ihracatıyla zenginleşen ülkelerin altyapı sorunları için yatırım harcamalarını artırması durumunda yatırımcıların fırsatları daha da artacaktır. Bu nedenle hem AB ve ABD gibi bölge dışından gelecek yatırımcılar hem de Türkiye, Rusya ve Çin gibi devletlerden gelecek yatırımcılar arasında iktisadi rekabet artacaktır.

İpekyolu ekonomilerinin içinde Çin, Hindistan, Türkiye ve Rusya kriz sürecinde hızlı büyümeye devam ederek, dünya ekonomisinin krizde ayakta kalmasını sağlamıştır. İpekyolu (19) ülkelerinin 2007–2012 dönemi büyüme oranları incelendiğinde, krizin etkisini gösterdiği 2009 yılında %1,7 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. İpekyolu ülkeleri 2010–2012 döneminde ortalama %6 seviyesinde büyümüşür.²⁴ Bu büyüme oranı, hem dünya ortalamasından hem de G7 ülkeleri ile Avro alanının gelişmiş ülke ekonomilerinin büyüme oranından yüksektir. Kriz döneminde İpekyolu ülkelerinin çoğunluğunun büyüme performansının yüksek olması ve ortalamasının %6 seviyesinde büyüme performansı göstermesi, (özellikle Çin ekonomisinin yükselişi) dünya ekonomisinin doğudan yükselişi olarak değerlendirilebilir. Bu gelişmelerden sonra, Çin, batı ekonomilerinin en büyük finansörü ve küresel finans sistemini ayakta tutan temel yatırımcı konumuna gelecek ABD'nin küresel ekonomideki pozisyonunu zorlamaktadır.²⁵ Yine İpekyolu ekonomilerinden Hindistan, Rusya ve Türkiye'nin ekonomik etkinliği de artmıştır.²⁶ Küresel krizden sonra küresel ticaretin petrol ihraç eden ülkeler ve Güney Asya'ya doğru kayması ve küresel tasarruflarda İpekyolu ekonomilerinin ağırlığının artması gibi değişen paradigmalarda, İpekyolu'ndaki iktisadi rekabetin yoğunlaşacağına da en önemli işarettir.

²⁴ IMF, *World Economic Outlook data Oct 2012*'den yararlanılarak tarafımdan hesaplanmıştır.

²⁵ P. M. Erza Killian, "Global Financial Crisis and the Shift of Global Power: Is the East Taking Over the West?", 2010, http://dspace.library.uph.edu:8080/jspui/bitstream/123456789/414/2/vjhi-02-04-2010-global_financial_crisis_and.pdf

²⁶ Joshua E Keating, "Who won the recession: These 7 countries", *Foreign Policy*, 2012, http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/10/08/these_7_countries?page=0,6

Tablo 7: Orta Asya'daki Enerji İhracatı Yapan Ülkelerin Kriz Performansları (%)

<i>Orta Asya Enerji Ülkeleri</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
Kazakistan	8,9	3,2	1,2	7,3	7,5	5,5
Moğolistan	10,2	8,9	-1,3	6,4	17,5	12,7
Rusya	8,5	5,2	-7,8	4,3	4,3	3,7
Türkmenistan	11,1	14,7	6,1	9,2	14,7	8,0

Kaynak: IMF, *World Economic Outlook data Oct 2012*

Enerji ihracatına bağımlı olan Orta Asya ülkeleri krizden diğer gelişen ülkeler kadar etkilenmiştir. Krizden sonraki dönemde ekonomik büyüme hızları da yüksektir. Orta Asya devletlerinin de içinde bulunduğu BDT ülkeleri dünya ticaretindeki durgunluktan diğer ülkeler kadar etkilenmemiştir. 2008 yılında BDT'de ihracat %6 büyümüş ve ithalat %15 seviyesinde artmıştır. Dünya ticareti ise ortalama %2 seviyesinde artmıştır.²⁷ Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve Moğolistan gibi enerji ihracatçısı ülkelerin büyüme performansları incelendiğinde, 2009 yılında düşüş olmasına rağmen 2010 yılından sonra ekonomik büyüme hızları yüksektir. Moğolistan ve Türkmenistan %10'ların üzerinde bir büyüme performansı göstermişlerdir (Tablo 7). Yüksek petrol fiyatlarının getirdiği avantaj, Çin'in devam eden hammadde ihtiyacı ve Avrupa ülkelerinin bölgedeki rolünü artırma isteği krizden sonra büyüme için bir fırsat oluşturmuştur. Orta Asya devletleri arasındaki düşük gelirli Tacikistan ve Kırgızistan gibi, işçi transferleri şeklinde dış gelire bağımlı ülkeler krizden daha fazla etkilenmiştir.²⁸

4. İpekyolu Ekonomilerinin Büyümesinde Enerji Kaynakları ve Fiyatlarının Rolü

Dünya ekonomisinde en büyük değişim enerji fiyatlarının artışı ile başlayan, enerjiye bağlı ticaret avantajı olan ülkelerin yükselişi ile gerçekleşmektedir. Orta Asya ülkeleri arasında, Rusya, Kazakistan, Azerbaycan,

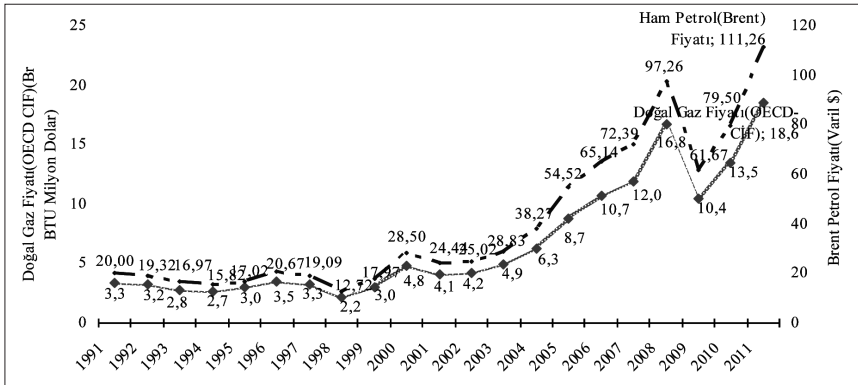
²⁷ WTO, "The Trade Situation in 2008-09", 2010, www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/wtr09-1a_e.pdf

²⁸ Richard Pomfret, "Central Asia and Global Economic Crisis", *EUCAM EU-Central Asia Monitoring*, No. 7, June 2009, www.fride.org/descarga/EUCAM_PB7_ENG_jun09.pdf

İran ve Türkmenistan zengin enerji kaynakları ile ekonomik refahlarını artırmışlardır.

Dünya ekonomisinde 2001'den bu yana petrol ve doğal gaz fiyatlarında sürekli bir artış yaşanmaktadır. Enerji fiyatlarındaki artış nedeniyle enerji bağımlılığı yüksek ülkeler kırılgan tedarik süreçlerine bağımlı kalmaktadır.²⁹ 2001'den bu yana yaşanan fiyat artışları enerji kaynaklarına sahip olan ve enerji ürünleri arz eden ülkelerin kısa sürede zenginleşmelerini sağlamıştır. Dünya ekonomisinde, Brezilya, Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Venezüella gibi ülkelerde hızlı bir ekonomik gelişme süreçleri yaşanmıştır.

Şekil 2: Ham Petrol ve Doğal Gaz Fiyatları (1991-2011)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2012

Enerji piyasalarının iki önemli ürünü olan petrol ve doğal gaz fiyatları incelendiğinde artışın yüksekliği net olarak ortaya çıkmaktadır. Ham petrolün varil fiyatı 1991'de 20 dolar seviyesindeyken, 2011'de 111 dolar seviyesine çıkmıştır. Artış beş katından fazladır. Benzer bir süreç doğal gaz için de söz konusudur. Doğal gaz fiyatları BTU³⁰ birimi olarak 3,3 milyon dolardan, 18,6 milyona yükselmiştir. Artış altı kat seviyesindedir (Şekil 2). Doğal gaz ve petrol zengini ülkeler bu yükselişten dolayı ekonomik gelişme açısından önemli bir imkân sağlamışlardır.

²⁹ Davis G. Victor and Linda Yueh, "The New Energy Order", 2010, <http://www.foreignaffairs.com/print/65822>

³⁰ BTU: British Thermal Unit yaklaşık 1000 fut küp'lük fiyat. Şekildeki fiyat dolar cinsinden milyon karşılığını ifade etmektedir

Tablo 8: Orta Asya ve Kafkasya Enerji Tedarikçilerinin Ekonomik Büyüme Hızı ve Petrol-Doğal Gaz Fiyatlarının Korelasyon Analizi Sonuçları(1992-2011)

<i>ÜLKELER</i>		<i>GAZ Fiyat</i>	<i>PETROL Fiyat</i>
Azerbaycan	Korelasyon	0,465*	0,544*
	Sig. (2-tailed)	0,034	0,011
	N	21	21
İran	Korelasyon	0,147	0,023
	Sig. (2-tailed)	0,548	0,926
	N	19	19
Kazakistan	Korelasyon	0,490*	0,666**
	Sig. (2-tailed)	0,024	0,001
	N	21	21
Rusya	Korelasyon	0,428*	0,582**
	Sig. (2-tailed)	0,05	0,006
	N	21	21
Türkmenistan	Korelasyon	0,414	0,598**
	Sig. (2-tailed)	0,062	0,004
	N	21	21
Ukrayna	Korelasyon	0,411	0,557**
	Sig. (2-tailed)	0,064	0,009
	N	21	21

Kaynak: IMF, World Economic Outlook 2012, BP Statistical Review of World Energy, June 2012(Hesaplamalar tarafımdan yapılmıştır. *: %5'te anlamlı. **: %1'de anlamlı.)

Orta Asya ekonomilerinde petrol ve doğal kaynak rezervlerinin 50 yıldan fazla bir ömürlerinin olduğu tahmin edilmektedir.³¹ Bu durumda petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki artış, ekonomik refahın yükselmesinde belirleyici olabilecektir. Orta Asya ve Kafkasya’da yerleşik enerji tedarikçisi altı ülkenin (Azerbaycan, İran, Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve Ukrayna) enerji fiyatları ile ekonomik büyüme hızları arasındaki korelasyon analizi sonuçları da ekonomik büyümeyle, enerji fiyatlarının ilişkisini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgulara göre, petrol fiyatları ile bütün ülkelerin yüksek korelasyonları bulunmaktadır. Sadece İran’la ilgili verilerin eksik olması nedeniyle bir korelasyon elde edilememiştir. Rusya, Azerbaycan ve

³¹ Malcolm Dowling and Ganeshan Wignaraja, “Central Asia’s Economy: Mapping Future Prospects to 2015”, *Silk Road Paper*, Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program, 2006, (www.silkroadstudies.org)

Kazakistan büyüme oranları ile doğal gaz fiyatları arasında %5 anlamlılık seviyesinde bir korelasyon bulunmaktadır. Türkmenistan ekonomisinin büyüme hızıyla gaz fiyatları arasında %10 seviyesinde anlamlı bir ilişki vardır. Sonuçlara göre altı ülkenin 21 yıllık verilerine göre petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki artış ekonomik büyümenin önemli bir göstergesidir. Petrol ve doğal gaz fiyatlarının ayrı ayrı iktisadi büyüme ile ilişkisine bakıldığında petrol fiyatlarının büyüme ile ilişkisi, doğal gazdan daha yüksek orandadır (Tablo 8).

5. İpekyolu'nda Enerji Kaynaklı 'Büyük Oyun' ve Tarafları

İpekyolu çevresinde ve Orta Asya'da, 19. yüzyılda yapılan mücadele, İngiliz yazar ve kâşif Arthur Collony (1807–1842) tarafından 'büyük oyun-great game' olarak adlandırılmıştır. Büyük oyun, Orta Asya'daki işlenmemiş doğal kaynaklara ve petrole (o zaman için neft) sahip olmak için yapılan Ruslarla İngilizler arasındaki siyasi rekabetin adıdır.³² Bu rekabet 1918 ile 1989 yılları arasında bölgeye hâkim olan Sovyet hegemonyası ile durmuştur. Fakat bu rekabet 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile yeniden alevlenmiştir. Yeni büyük oyun Sovyetler Birliği'nin dağılmasının meydana getirdiği boşluğu doldurmak için bölgeye hücum eden ABD ve yeni yükselen büyük güçler arasında kızışmıştır. Ortaya çıkan rekabetin alanı 'yeni İpekyolu', rekabet de, 'yeni büyük oyun' olarak isimlendirilmektedir. Yeni büyük oyun, eski kavramdaki gibi bölgeye angaje olmak değil, daha çok tüm güçlerin fırsat arama, etki oluşturma ve bölgedeki bazı stratejik rekabete katılımı şeklindedir.³³ Aslında yeni oyunun askeri ve siyasi yönü, ekonomik savaşın gölgesinde kalmaktadır. Rekabet ekonomi ve enerji politikaları üzerinden devam etmektedir. Yeni büyük oyunun mücadelesi Batılı petrol şirketleri arasında ve boru hatları üzerindeki enerji kaynaklı faaliyetlerde yoğunlaşmaktadır.³⁴

Diğer bir deyişle, dünyanın büyük ekonomik güçlerinin rekabet alanı, İpekyolu ekonomileri ve özellikle de Orta Asya'dır. Yeni büyük oyun, 1990'lardan sonra ABD'nin bölgedeki hegomonik amaçlarla bölgeye asker çıkarmasıyla başlar. Ardından Rusya ekonomisi toparlanmaya başlayınca, ABD ve Rus rekabeti bölgede yoğunlaşır. Çin ekonomisindeki gelişmeler ve artan enerji talebi oyuncu olarak rekabete katılmasını gerektireceği

³² WIKIPEDIA, "Great Game", http://en.wikipedia.org/wiki/The_Great_Game

³³ Shirin Akiner, "Silk Roads, Great Games and Central Asia", *Asian Affairs*, 2011, 42:3, pp. 391-402

³⁴ Martha Brill Olcott, "The Great Powers in Central Asia", 2005, www.carnegieendowment.org/files/CurHistOlcott.pdf

için rekabet kızışacaktır. 1990'lardaki gelişmelerle oyuna Türkiye ve İran da katılır. Hindistan ekonomisinin gelişmesiyle, yeni anlaşmaların tarafı olarak Hindistan da rekabetin içine katılmasıyla çetin bir ekonomik savaş artmaya devam eder. Bölgeye çok uzak olmakla birlikte, enerji ihtiyacı ve yatırım saikiyle AB ülkeleri de bölgede etkinlik arayışına katılmaktadır. Sonuçta, dünyadaki hâkim büyük ekonomik güçler ve yeni yükselen güçler için, enerji ve pazar savaşının yeni mekânı Orta Asya ülkeleridir. Ortaasya'dan Avrupa'ya doğru BTC ve Nabucco gibi alternatif boru hatları projeleri ile TAPI gibi projeler rekabetin en önemli göstergeleridir.³⁵

Orta Asya'daki büyük oyuna konu olan ekonomik yükseliş dört faktöre bağlıdır. (1) Bölgede doğal kaynak potansiyeli yüksektir ve emtia fiyatlarının yükselmesi ekonomik gelişmeyi teşvik etmektedir. (2) Avrupa ve Asya arasında geçiş alanı ve enerji tedarik merkezi olarak yatırım, büyüme ve ticaret için stratejik noktadır. (3) Geniş bölge doğal kaynakların çeşitliliğini ve dağılımını etkilemektedir. Ayrıca bölgede taşıma maliyetlerinin yüksekliği de önemlidir. (4) Bu bölgedeki ülkelerin eski Sovyet veya sosyalist ekonomiler olması nedeniyle piyasa ekonomisine geçmek için ekonomik değişim devam etmektedir.³⁶

Bölgede dışarıdan bir güç olarak ABD, siyasi ve askeri çıkarları için bulunmaktadır. ABD'nin büyük oyunun iktisadi yönündeki ağırlığı düşüktür. ABD'nin bölgedeki ekonomik etkinliğinin en önemli göstergesi olabilecek unsur, doğrudan yatırımlar ve çokuluslu işletme faaliyetleridir. Amerikan çokuluslu işletmelerin bölgedeki gelirlerinin payı oldukça düşüktür.³⁷ Genelde ConocoPhillips, Exxon Mobil ve Chevron gibi enerji şirketleri konsorsiyum ortağı olarak aktif biçimde boru hattı ve petrol/doğal gaz yataklarının işlenmesi gibi faaliyetlere katılmaktadır.

Dışarıdan bir güç olarak İpekyolu'ndaki enerji rekabetine katılan diğer bir güç de AB'dir. AB açısından Yeni İpekyolu'na yönelik iktisadi politikalar enerji tedariki ve güvenliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. AB ülkeleri açısından genelde bir ortak politikadan bahsedilemez. Fakat AB bu sorunun aşılması için Almanya'nın dönem başkanlığını yaptığı 2007 yılında, AB ile Orta Asya arasında yeni bir işbirliği sürecinin başlatılması amacıyla, "AB ve Orta Asya: Yeni Bir Ortaklık Strateji" başlıklı bir çalış-

³⁵ Shimal M. Yenikeeff, *Ibid*, pp. 61-78.

³⁶ Malcolm Dowling and Ganeshan Wignaraja, *Ibid*.

³⁷ Michael Rywkin, "What is central asia to Us?", *American Foreign Policy Interests*, Vol. 33, No. 5, 1 September 2011, pp. 222-229.

ma yapmıştır. Bu çalışmada, “Orta Asya devletleri ile düzenli bir enerji diyalogu başlatılması”, ilke olarak benimsenmiştir.³⁸ AB için bu çalışmada belirtilen unsurların çoğunluğu insani ve sosyal gelişmeye odaklanmış gibi görünse de, AB için en önemli unsur ‘istikrarlı enerji işbirliği’ görünmektedir. Avrupa’nın sürekli olarak gaz ve enerji imkânlarının genişletilmesiyle Rusya’nın etkisinden uzak enerji hatlarının AB’ye ulaşması aslında stratejik unsurdur. Rusya’nın şirketleri ve çıkarlarına hizmet etmeyecek bir enerji sistemi kurulması AB’nin enerji koridorunun güvenliği açısından önemli görünmektedir.³⁹ Çünkü AB dünyanın en çok gaz ithal eden bölgelerinden birisidir. Gaz ithalatının %82’ini Ukrayna üzerinden Rusya’dan aldığı gaz oluşturmaktadır. 2005 ve 2008 yılında Rusya ile Ukrayna arasındaki krizlerde enerji tedarikinde yaşanan aksamalar nedeniyle, AB’nin enerji güvenliğinin sağlanması stratejik bir sorun haline gelmiştir.⁴⁰ Dolayısıyla AB’nin enerji güvenliğini sağlamak için alternatifler oluşturması gerekmektedir. AB’in Orta Asya’daki büyük oyuna bir oyuncu olarak katılmasının temel nedeni de enerji güvenlik sorununun çözümünün Orta Asya’dan gelecek düzenli enerji tedarikine bağlı olmasıdır. AB’nin enerji güvenliğinin Rusya’yı dışarda bırakan çözümlerin merkezindeki ülke olan Türkiye, enerji transferi konusunda stratejik olarak önemlidir. 1768 km uzunluğundaki Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı, Azeri petrolünü Rusya bağlantısı olmaksızın Akdeniz’e ulaştırarak AB’nin enerji güvenliğine en önemli katkıyı sağlamaktadır. Yine 2002 yılında başlanan Nabucco projesi, Erzurum/Türkiye-Avusturya arasında doğrudan enerji transferini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu projeye, Irak, Mısır, Azerbaycan ve Türkmenistan’ın tedarikçi olarak katılması planlanmaktadır. Bu projeler, katılımcılarının çoğunluğu AB’den olan konsorsiyumlar tarafından yapılmaktadır. Projeler AB enerji güvenliği açısından stratejik önem taşımaktadır. Ayrıca Hazar denizinden çıkan doğal gazın Rusya’nın dışarıda bırakılarak boru hatları ile AB’ye ulaştırılacağı yeni projeler yapılmaktadır. Bu projeler ABD tarafından da desteklenmektedir. AB ülkeleri arasında yer alan İngiltere 2011 yılında Kazakistan’a demir ve madencilik, petrol ürünleri ve temel kimyasalların üretimi konusunda 4 milyar dolar seviyesinde yatırım yapmıştır.⁴¹ Avrupa ülkelerinin İpekyolu’nun Orta Asya bölümündeki dev-

³⁸ Nargis Kassenova, “The New EU Strategy towards Central Asia: A view from the Region”, *CEPS Policy Briefs*, 1-12/2008, pp. 1-8 (www.ceeol.com)

³⁹ Nargis Kassenova, *Ibid*, pp. 1-8.

⁴⁰ Ali Emami Meibodi and Syed Shabber Ali, “Natural Gas Pipelines to Europe”, *International Conference On Applied Economics – ICOAE 2010*, pp. 515-522.

⁴¹ UNCTAD, *World Investment Report 2012*, p. 69.

letlerle olan ticaret ilişkisi yoğundur. Doğrudan yatırımlarda ise İngiltere tarihi avantajları ile öne çıkmaktadır. AB ülkelerinden Ortaasya'ya doğru çok yoğun bir sermaye girişinden bahsetmek zordur.

Dışarıdan bir güç olarak Japonya Orta Asya'daki büyük oyuna diğer güçlerden daha uzak durmaktadır. Japonya özellikle Özbekistan ile çok taraflı bir ticaret anlaşması yapmıştır. Japon firmalar, enerji altyapısı ile ilgili projelerde konsorsiyumun bir parçası olarak katılmaktadır. Örneğin BTC boru hattı projesinde Japon firmalarının ortaklığı da bulunmaktadır. Japonya bu rekabette daha çok ABD ve AB cephesinin yanında bir pozisyon alır görünmektedir.⁴²

Bölgenin siyasi olduğu kadar ekonomi ve enerji politikaları yönünden de en etkili ülkesi Rusya'dır. Rusya'nın bölge açısından ekonomi stratejisi iki alana odaklanmaktadır. İlk stratejisi, Orta Asya'dan aldığı ucuz doğal gazı Avrupa'ya pahalı satarak ticaret avantajını sürdürmektir. İkinci stratejisi ise bölgeden Avrupa'ya doğru akacak enerji ve emtianın aktarıldığı diğer ticaret yollarının Kuzey'den Rusya ve Ukrayna üzerinden geçişini sağlamaktır.⁴³ Dolayısıyla Rusya'nın ekonomik politikasının temelini enerji oluşturmaktadır. Rusya'nın enerjideki gücü hem kendi rezervlerinin yüksekliği hem de Sovyet döneminden bu yana Kazakistan rafinerilerinde işlenen petrol ve çıkarılan doğal gazın Rusya'ya bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlantının devamı için Rusya'nın Kazakistan bağlantısının sürekliliğini koruması gerekmektedir. 2003 yılında Orta Asya ülkelerinin Rusya ile olan hidrokarbon ticareti, toplam ticaret içindeki payı %23 seviyesindeyken, %36'ya çıkmıştır. Rusya bölgeye aynı dönemde 5 milyar dolar seviyesinde enerjiye yönelik yeni yatırımlar yapmıştır. Rusya bölgede etkinliğini artırmak için 2012 yılında 15 milyar dolar seviyesinde yeni enerji yatırımları yapmaya devam etmiştir.⁴⁴

Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerde Rusya açısından iktisadi rekabette en ciddi sorunu Çin ve Hindistan'ın ekonomik refahının artmasına paralel olarak enerji piyasalarındaki etkinliklerinin de artmasıdır. Hindistan ve Çin, Orta Asya devletlerinden güneye doğru enerji akımlarını bağımsız olarak yönlendirebilir. Çin ve Hindistan Orta Asya'nın Rus etkisin-

⁴² Shirin Akiner, *Ibid*, pp. 391-402.

⁴³ Martin C. Spechler and Dina R. Spechler, "Is Russia Succeeding in Central Asia?", 2010, www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0030438710000475

⁴⁴ Emilian Kavalski, *The New Central Asia: The Regional Impact of International Actors*, World Scientific Publishing, Singapore, 2010, pp. 160-161.

den en uzak güney bölgesinden enerji tedarikine ve dış ticareti artırmaya yönelmişlerdir. Bu durum Rusya'nın enerji piyasasındaki etkisini azaltabilir ve enerji hâkimiyetini zorlaştırabilir. Çin'in bölge içi bir güç olması da Rusya açısından önemli bir sorundur. Çin'in, 2008 yılından sonra Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'dan Avrupa fiyatlarından doğal gaz satın almaya başlaması Rusya'nın enerji piyasalarındaki fiyat belirleme gücünü olumsuz etkilemektedir.⁴⁵

Çin ekonomisinin gelişmesi açısından Orta Asya'daki beş ülke, yeni pazar özelliğini gösteren geçiş ekonomisi olması, teröre zemin hazırlanması, Çin için enerji güvenliği ve yeni işbirliği fırsatları sağması yönünden önemlidir.⁴⁶ Çin'in Orta Asya'ya yönelmesinde ticari kaygılardan çok, enerji talebi öne çıkmaktadır. Çin, Orta Asya'daki büyük oyuna eski çağlardaki gibi İpekyolu aracılığıyla Batı'ya mal göndermek için değil, artan enerji ihtiyaçlarını karşılayarak ekonomik büyümesini sürdürmek için katılmaktadır.

Hindistan'ın Orta Asya'daki oyuna katılması, sonradan ve ABD teşvi-kiyle ortaya çıkan bir süreçtir. Aslında Hindistan, eski çağlardan bu yana tarihi İpekyolu'nun tedarikçisi olarak Orta Asya'nın önemli bir partneridir. Fakat Hindistan ekonomisi, deniz ticaretinin yaygınlaşması ile birlikte güneye ve Pasifik merkezli bir ekonomik coğrafyaya yönelmiştir. Hindistan ABD'nin teşvikiyle Orta Asya enerji koridorunun güneye doğru aktarılmasında önemli bir rol oynayabilecek konumdadır.⁴⁷ Bu durum Hindistan'ın Yeni Büyük Oyun'un bir parçası olarak yer almasının temel nedenidir. Hindistan bu oyunda ikinci derece etkili bir oyuncu olarak yer almaktadır.⁴⁸ Hindistan'ın sürekli büyüyen bir ekonomi olması nedeniyle, enerji ihtiyacı da artmaktadır. Hindistan ekonomisinin 2010 yılında enerji ithalatına bağımlılık oranı, %70'dir. Uluslararası Enerji Kurumu'na göre bu rakamın, 2025 yılında %90'a çıkması tahmin edilmektedir. Hindistan ekonomisi, dünyada enerji talebi yönünden dördüncü büyük ekonomidir.⁴⁹ Özellikle artan hidrokarbon ihtiyacını karşılamak için Orta Asya ülkeleri ile başta

⁴⁵ Andrey A. Kazantsev, "Russain Policy in Central Asia in 1991-2010:a Disappearing power", *Robert Schuman Center for advanced studies*, EUI RSCAS, 2010/59, <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/14395>

⁴⁶ Hsiu-Ling Wu and Hien-Hsun Chen, "The prospects for regional economic integration between China and the five Central Asian countries", *Europe-Asia Studies*, 2004, 56:7, pp.1059-1080

⁴⁷ Tridevs Maini, "The 'New Silk Road': India's Pivotal Role", *Strategic Analysis*, 2012, 36:4, pp. 651-656.

⁴⁸ Shirin Akiner, *Ibid*, pp. 391-402.

⁴⁹ Bhupendra K. Singh, "India's Energy Security: Challenges and Opportunities", *Strategic Analysis*, 2010, 34:6, pp. 799-805.

Türkmenistan olmak üzere enerji ticaretini artırmaya çalışmaktadır. TAPI (Türkmenistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan) boru hattı projesi ile Türkmenistan, İran ve Rusya'dan sağladığı doğal gazı Hindistan'ın artan enerji ihtiyacını karşılamak için kullanacaktır. Ayrıca Hindistan İran'dan botu hatları ile petrol ihtiyacını da karşılamaya çalışmaktadır. Bu gelişmeler, Hindistan açısından Orta Asya ekonomilerinin önemini artırmaktadır.⁵⁰

Bölgedeki enerji rekabetini belirleyen ülkelerden birisi de İran'dır. İran ekonomisi, 20. yüzyılda geri kalmış bir ülke konumundan enerji kaynakları ihracatına dayalı bir ekonomi modeli ile bölgesi açısından önemli bir ekonomik güç haline gelmeyi başarmıştır. Bu gelişmede enerji ihracatı hedef pazarının dönüşümü önemlidir. Özellikle 1980'den sonra tedrici olarak batıya dönük pazar, doğuya doğru çevrilmiştir. İran'ın 2005–2006 yıllarında Asya ekonomilerine petrol ihracatı %56,4; petrol dışı ihracatı ise %72,8 seviyesindedir. İran ekonomisi 2000'li yıllardan sonra Çin ve Rusya ile ticari bağlarını kuvvetlendirmiştir.⁵¹

İran'ın Orta Asya devletleri ile ticari ilişkilerinde doğal gaz ticareti belirleyicidir. İran, özellikle Kazakistan ve Türkmenistan ile doğal gaz dağıtım konusunda ticari bağlantılar kurmaktadır. Ayrıca İran, bölgedeki ticaret yollarının altyapısını geliştirmekte ve tamamen kapalı olan bölgenin transit yollarını elde tutmaya çalışmaktadır.⁵²

Kıyası, İpekyolu devletleri arasındaki rekabetin en görünür tarafı enerji transferi konusunda yaşanmaktadır. Özellikle AB ve ABD, enerji lojistiğinin Rusya tarafından yerine getirilmesini önlemek için, ciddi ekonomik bir savaş vermektedir. Bu savaşın en önemli unsurlarından birisi BTC hattı olmuştur. BTC Rusya'nın enerji kaynaklarının dağıtımındaki tekeli ortadan kaldırarak, Rusya'nın ekonomik hâkimiyetini zorlayacak bir unsur olmuştur.⁵³ Boru hatları üzerinden son yıllarda Rusya'yı zora sokacak iki alternatif güzergah daha projelendirilmiş durumdadır. Birincisi, TAPI, ikincisi de Nabucco'dur. TAPI projesi bazı aksak-

⁵⁰ Anjali Sahay and Jalil Roshandel, "The Iran–Pakistan–India Natural Gas Pipeline: Implications and Challenges for Regional Security", *Strategic Analysis*, Vol. 34, Issue 1, 2010, pp. 74-92.

⁵¹ H. Salehi-Esfahani and Hashem Pesaran, "The Iranian Economy in the Twentieth Century: A Global Perspective", *Iranian Studies*, 2009, 42:2, pp. 177-211.

⁵² Farrukh Suvankulov and Yunus Güç, "Who is Trading Well in Central Asia? A Gravity Analysis of Exports from the Regional Powers to the Region", *Eurasian Journal of Business and Economics* 2012, 5 (9), pp. 21-43.

⁵³ Richard Weltz, "Averting a new great game in central Asia", *The Washington Quarterly*, 2006, 29:3, pp. 155-167.

lıklara maruz kalsa da, Türkmen gazının Hindistan'a ulaşması için ABD destekli bir proje olarak hala gündemdedir. Bu projenin gerçekleşmesi durumunda Çin ve Rusya'nın enerji çıkarları olumsuz etkilenecektir.⁵⁴ Nabucco projesi ise, Bakü-Tiflis-Erzurum'un birbirine bağlandığı iki aşamalı bir planı kapsamaktadır. Türkmenistan ve Azerbaycan kaynaklı doğal gaz, planlanan boru hattıyla Avusturya'ya ulaştırılmaya çalışılacaktır. Projenin finansmanında, BP ve Statoil büyük oranda rol almaktadır. Projenin gerçekleşmesi durumunda Avrupa'ya akan doğal gazın kontrolü Rusya'dan çıkmış olacak ve Rusya'nın Orta Asya gazının tek alıcısı (monopson) durumu ortadan kalacaktır. Bu nedenle, Türkiye'nin içinde olduğu bu proje Rus çıkarları açısından olumsuzdur. Aynı projenin en çok kazananı AB olacaktır. AB, en büyük gaz müşterisi olarak enerji güvenliği sorununu çözebilecektir.⁵⁵ Türkiye açısından projenin en önemli sorunu, AB'nin Türkiye'den yararlanmasına rağmen, Türkiye'nin kazancının sınırlı kalma ihtimalidir. Türkiye'ye AB üyeliğinin verilmesi fırsatı, projeden kazancı olarak sunulmaktadır.⁵⁶ Fakat bu durum, Türkiye için gerçek bir ekonomik değer değildir. Aynı zamanda Türkiye, Rusya'ya karşı stratejik bir avantaj elde edebilecektir.

İpekyolu ülkeleri arasındaki rekabeti belirleyecek diğer bir faktör de enerji talebidir. Enerji talebinin artışında ekonomik büyüme hızı ve sanayileşmenin etkisi büyüktür. 2012 yılında yapılan projeksiyonların birisinde, 2025'ten sonra İpekyolu'nda güç çatışmasında bulunan ülkelerin enerji talebi zirveye yaklaşacak ve daha sonra ise bu ülkelerdeki enerji talebi düşüşe geçecektir. Çin ekonomisinin enerji ihtiyacı 2015 yılındaki tahmine göre, %3,3 seviyesinde artacaktır. Hindistan ekonomisinin enerji talebindeki artışın daha yavaş olacağı söylenebilir. İpekyolu'nun dışında olmakla birlikte ABD'nin enerji talebi de enerji piyasasını etkileyecektir. ABD için 2015 yılından sonra enerji talebinde %3,4 seviyesinde azalma meydana gelecektir (Şekil 3).⁵⁷ Bu gelişmelere göre, dünyanın enerji talebi artışının 2025 seviyesinden sonra sınırlı kalacağı tahmin edilebilir

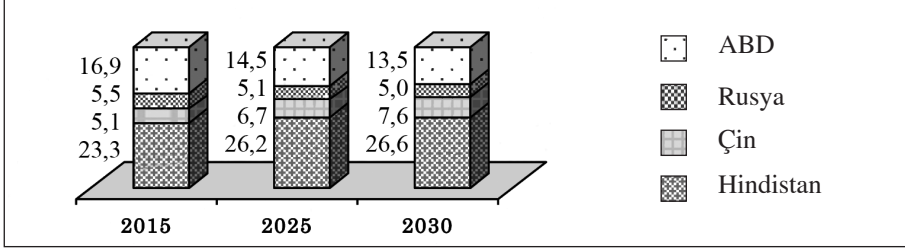
⁵⁴ Shamil M. Yenikeyeff, *Ibid*, pp. 61-78.

⁵⁵ Rafael Fernandez, "Nabucco and the Russian gas strategy vis-a-vis Europe", *Post-Communist Economics*, 2011, 23:01, pp. 69-85.

⁵⁶ Sonja Davidovic, "Turkey Is Key To Europe's Energy Diversification", <http://eurodialogue.org/energy-security/Turkey-Is-Key-To-Europe-s-Energy-Diversification>

⁵⁷ Christof Ruehl, Paul Appleby, Julian Fennema and Alexander Naumov, "Economic Development and the Demand for Energy: A Historical Perspective on the Next 20 Years", 2012, http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/STAGING/global_assets/downloads/R/reports_and_publications_economic_development_demand_for_energy.pdf

Şekil 3: Çin, ABD, Rusya ve Hindistan Enerji Talebi (%)

Kaynak: BP

Küresel ekonominin en önemli alanı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Avrasya ve Pasifik havzasıdır. 1990–2000 arasında bir geçiş ve bocalama dönemi yaşayan eski Sovyet ülkeleri 2000'li yıllardan sonra hammadde, petrol, doğal gaz ve madenlere bağlı doğal kaynak ihracatçısı olarak hızla ekonomik güçlerini artırmışlardır. Rusya'nın doğal kaynak zenginliğinin getirdiği avantajla Avrasya'da büyük ekonomik güç haline gelmesi, tarihi ve siyasi gücüyle enerji sektöründeki gücünün birleşmesi, Rusya'ya küresel piyasalarda stratejik üstünlük sağlamaktadır.⁵⁸ Avrasya'da AB'nin önemli bir güç olarak hala etkisinin devam etmesi ve Avrasya'nın karşı yakasındaki Hindistan ve Çin'in 2008'den 2012'ye kadar hızlı büyümesi ile Avrasya'da veya İpekyolu çevresinde ekonomik güçler arası rekabet yoğunlaşmaktadır.

Orta Asya'da faaliyet gösteren Batılı veya bölgedeki ülkelere ait enerji firmaları dünya ekonomisinin işletme olarak en büyük aktörleridir. 2012 yılı Fortune Global 500 firma sıralamasında dünyanın en büyük iki firması (Shell, Exxonmobil) Orta Asya'da da faaliyet gösteren enerji devleridir. Bu firmaların yıllık gelirleri 450 milyar dolar seviyesinin üzerindedir. Bu firmaların aktif büyüklüğü Orta Asya'daki 6 devletin yıllık millî gelir büyüklüğünden fazladır. Listedeki firmaların çoğunluğu bölgedeki devletleri etkileyebilecek mali güce sahiptir.

Enerji firmaları Orta Asya'daki Büyük Oyun'da devletlerin bir silahı gibi kullanılmaktadır. Her ülke veya ülke grubu enerji tedarikinde avantaj sağlamak için kurulan boru hattı inşaa konsorsiyumlarına katılımcı olarak veya petrol ve doğal gaz arama faaliyetlerinde bulunmak için ya da rafineri işleme amacıyla bu firmaları kullanmaktadır. Örneğin, Rusya'ya alternatif bir enerji akım modeli olan BTC'de BP, Shell, Eni gibi batılı enerji firma-

⁵⁸ George Friedman, *The Next 100 Years: A forecast for the 21st Century*, Anchor Books, Newyork, 2010, pp. 71-73

larının çoğunluğu konsorsiyuma üyedir. İran, Rusya ve Çin, Batılı devletlerden farklı olarak enerji rekabetinde, özel firmalar yerine devlet destekli firmaları kullanmaktadır. Bu ülkelerin enerji firmaları, Orta Asya ülkelerindeki arama, işletme ve boru hattı projelerinde ekonomik bir güç olarak katılmaktadır. Soğuk savaş döneminin yedi kız kardeşi⁵⁹ gibi İpekyolu'ndaki enerji temelli ekonomik mücadelenin silahları olarak enerji şirketleri yine kullanılmaktadır.⁶⁰ Örneğin, İran'ın bölgedeki enerji ilişkilerini yöneten ve stratejik olarak enerji dağıtımını yapan NİOC'dur.⁶¹ Çin artan enerji talebi nedeniyle gelecekte meydana gelebilecek sorunların çözümlenmesi için, Orta Asya devletlerindeki enerji yatırım ve işbirliği projelerini devlet destekli veya özel sermayeli firmalar aracılığıyla yapmaktadır.⁶²

6. İpekyolu Ekonomilerinin Enerjide Dünyaya Açılan Kapısı: Türkiye

Türk ekonomisi 2002–2012 döneminde hızlı bir büyüme trendine girmiştir. Özellikle 2008 yılında ABD ve Avrupa merkezli finans krizini müteakiben Çin'den sonra dünyada en hızlı büyüyen ekonomiler arasındadır. Türk ekonomisine büyümenin getirdiği en büyük ihtiyaç, enerji tedarikidir. Türkiye'nin en hızlı artan enerji talebi, doğal gaz ağırlıklıdır. 2001 yılında 16 bcm'den 2011 yılında 45,7 bcm'ye çıkmıştır. Türkiye'nin özellikle doğal gaz talebindeki artış, dış ticaret açığının artmasına neden olmaktadır. Genellikle Türkiye'nin enerji talebini karşıladığı ülkeler, yakın komşuları ve İpekyolu ekonomileri olan, Rusya, Azerbaycan, İran ve Irak'tır. Türk ekonomisinin enerji ile ilgili genel karakteristikleri, hidrokarbon ağırlıklı bir ithalat bağımlılığı göstermesi ve yakın komşu devletlerden tedarik yapması şeklindedir. Dolayısıyla Türkiye'nin enerji tedariki Rusya ve Orta Asya ülkelerine bağımlıdır.⁶³

Türkiye'nin Orta Asya ve İpekyolu ekonomilerine yönelik siyaset ve ticaret politikasının odağında enerji talebinin karşılanması yer almaktadır. Bu ihtiyaçla birlikte Avrasya'nın Avrupa kanadının enerji talebinin karşı-

⁵⁹ Yedi kız kardeş, batı ülkelerinin 20.yy'ın başlarında petrol mücadelesini yürüten yedi büyük petrol şirketi için, Yunan Mitolojisi'nden alınan bir kavramdır.

⁶⁰ Carola Hoyos, "The new Seven Sisters: oil and gas giants dwarf western rivals", 2007, <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/471ae1b8-d001-11db-94cb-000b5df10621.html>

⁶¹ Antoine Heuty, "Iran's Oil and Gas Management", 2012, http://dev.revenuewatch.org/revenuewatch2/sites/default/files/rwi_bp_iran2.pdf

⁶² Sifrido Burgos Cáceres and Sophal Ear, "The Geopolitics of China's Global Resources Quest", *Geopolitics*, 2012, 17:1, pp. 47-79.

⁶³ Ahmed K. Han, "Turkey's Energy Strategy and the Middle East: Between a Rock and a Hard Place", *Turkish Studies*, 2011, 12:4, pp. 603-617.

lanmasında Türkiye bir aktarım merkezidir. Enerji talebinin artışına yönelik ülkelerin enerji stratejilerini oluşturma çabaları ve enerji lojistiği üzerinden yapılan ekonomik mücadele yeni İpekyolu'nun temel paradigma-sını oluşturmaktadır. Bu mücadelede Türkiye'ye biçilen rol genelde esas oyunculuktan çok, yardımcı oyuncu statüsüdür.⁶⁴ Türkiye'nin, İpekyolu ekonomileri, özellikle Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerinde genelde enerji geçişlerinde kendisine biçilen rolü oynadığı ortaya çıkmaktadır. Bilhassa AB'nin enerji güvenliği politikalarının yardımcıısı şeklinde bir görüntü verdiği de söylenebilir. Bu nedenle, İpekyolu'ndaki büyük oyunda Türkiye'nin rolü ikinci planda kalmaktadır.

Coğrafi olarak Türkiye'nin İpekyolu'nu Avrupa'ya bağlayan enerji ağlarının bağlantı noktasında olması küresel enerji piyasasında önemli bir oyuncu haline gelmesini sağlamaktadır.⁶⁵ Türkiye'nin ekonomik yatırımları ve enerji hatları üzerindeki hâkimiyeti Avrupa'ya uzanan boru hatları ile sınırlıdır. Türkiye'nin içinde yer aldığı küresel ölçekte AB'yi Orta Asya'ya bağlayan enerji hattı olarak BTC vardır. BTC'nin, Rusya'nın enerji oyununun dışında kaldığı en önemli bölgesel projelerden birisi olması nedeniyle, enerji piyasasında önemli olaylardandır. Türkiye'nin de içinde bulunduğu ikinci proje de, yine AB'nin enerji güvenliği açısından önem taşıyan Nabucco'dur. Bu projenin gerçekleşmesiyle Rusya'nın enerji piyasalarındaki stratejik avantajı sona ereceği gibi, Rusya'nın Orta Asya'daki hidrokarbonların tek alıcısı olma özelliğini de kaybetme ihtimali vardır. Nabucco projesi açısından en önemli sorun, Türkmen ve Azeri enerji kaynaklarının projenin tedarik kaynağı olarak içinde yer almasının garanti edilmemesidir. Bu projenin gerçekleşmesi AB açısından enerji piyasalarının tedarik gücünün sağlanması açısından gereklidir.⁶⁶ Türkiye'nin içinde yer aldığı ve Orta Doğu ve Orta Asya'daki ülkelerin enerji piyasalarını birbirine bağlayan BTC, Mavi Akım ve Kerkük-Yumurtalık boru hattı gerçekleşmiştir. Planlanan Nabucco gerçekleştirilirse, Türkiye'den geçen dört büyük boru hattı olacaktır (Tablo 9). Türkiye'nin bu şekilde enerji boru hatlarına sahip olması enerji tedarik piyasasının en önemli oyuncularından birisi olacağını göstermektedir. Türkiye açısından Nabucco projesinin en önemli sorunu, AB'nin Türkiye'den enerji güvenliği konusunda yararlanmasına rağmen, Türkiye'nin yeterince kârlı çıkamama riskidir. Türkiye'nin projeden ka-

⁶⁴ Shirin Akiner, *Ibid*, pp. 391-402.

⁶⁵ Carol R. Siletz, "Tangled Pipelines: Turkey's Role in Energy Export Plans", *Turkish Studies*, 2009, 10:1, pp. 95-108.

⁶⁶ Rafael Fernandez, *Ibid*, pp. 69-85.

zancı olarak AB üyeliği, Türkiye'ye bir fırsat olarak pazarlanmaktadır.⁶⁷ Fakat bu durum, Türkiye için gerçek bir ekonomik değer değildir. Aynı zamanda Türkiye, Rusya'ya karşı stratejik bir avantaj elde edebilecektir.

Tablo 9: Türkiye'den Geçen Boruhatları ve Özellikleri

<i>Boruhatları</i>	<i>Uzunluk (km)</i>	<i>Tamamlanma Yılı</i>	<i>Kapasite</i>
Bakü-Tiflis-Ceyhan	1768	2006	1 milyon varil (Günlük)
Mavi Akım	1213	2005	16 bcm (yıllık)
Kerkük Yumurtalık	970	1970	1,6 milyon varil (Günlük)
Nabucco	3893	Planlanan(2017)	3,1 bcm (yıllık)

Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinin dünyaya açılmasındaki ikinci önemli rolü de Çin ile Avrupa'yı birbirine bağlayacak karayolu ve demiryolu projeleridir. Bu projeler, Kars üzerinden Edirne'ye doğru Türkiye üzerinden gerçekleşmesi durumunda Türk ekonomisinin ve Avrupa'nın Asya'ya doğrudan bağlantısı sağlanmış olacaktır. Yaklaşık 7.077 km uzunluğundaki karayolu ve demiryolu bağlantısının gerçekleşmesi ile Çin-İstanbul-Avrupa bağlantısı karadan sağlanmış olacaktır. Eğer Çin ile Avrupa bağlantısı Türkiye üzerinden yapılırsa, Türkiye'nin turizm yatırımları için cazibesi de yükselebilecektir. Küresel anlamda ticaret ve turizm alanı olarak hızlı bir gelişme sürecinin meydana gelmesi, Türkiye'nin İpekyolu ekonomileri ile olan enerji piyasalarındaki entegrasyonunun bir sonucu olarak yakalanabilir.⁶⁸

7. Sonuç

Sovyetler Birliği'nin dağılması yeni ülkelerin siyasi varlıklarının ortaya çıkmasının yanında, küresel enerji piyasasının bu ülkelerdeki enerji kaynaklarının kullanılmaya başlamasıyla iktisadi rekabeti artırmıştır. Dünya ticaretinde Çin, Hindistan, Rusya ve Türkiye ekonomilerinin ge-

⁶⁷ Sonja Davidovic, "Turkey Is Key To Europe's Energy Diversification", <http://eurodialogue.org/energy-security/Turkey-Is-Key-To-Europe-s-Energy-Diversification>

⁶⁸ S. Frederick Star, *Ibid.*

lişimi ve Kafkasya ile Orta Asya'daki devletlerin enerji piyasasındaki ekonomik yükselişi Yeni İpekyolu fikrini de tetiklemiştir. İpekyolu çevresinde yer alan ekonomiler arasında Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran, 2000'li yıllardan sonra enerji tedarikçisi ve enerji ihracatçısı olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda bölgedeki Hindistan ve Çin'in artan enerji talebi söz konusudur. Bölge dışından Avrupa Birliği ülkelerinin doğal gaz ve petrol talebi de sürekli artmaktadır. Dünya ekonomisinde güvenli enerji talebi de artmaktadır. Bu makale, yaklaşık olarak dünyadaki doğal kaynakların %55'ine ve petrolün %31'ine sahip İpekyolu ekonomilerinin küresel piyasalarda ekonomik büyümenin temel kaynağı olduğunu ve aynı zamanda bu ekonomilerin enerji kaynaklarındaki üstünlüğü nedeniyle, yeni küresel rekabet alanı olarak İpekyolu'nun öne çıktığına dikkat çekmektedir. İpekyolu ekonomilerinin yükselişi Türkiye'nin AB enerji koridorunda yer alması nedeniyle stratejik önemini artırdığı gibi, dünyada enerji boru hatlarının geçişinden sağlanan ekonomik avantajdan yararlanabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin enerji tedariki yönünden İpekyolu ekonomileri ile entegrasyonu zorunlu olarak artmaktadır.

Sonuç olarak, İpekyolu ekonomilerinin yükselişinde enerji kaynaklarına sahip olması ve enerji temelli iktisadi refah artışı bulunmaktadır. İpekyolu ekonomilerinin enerji kaynaklı yükselişi, tarihi 'büyük oyun'un yeniden alevlenmesine sebep olmaktadır. Bu oyunda, ABD'nin rolü, enerji firmalarının İpekyolu'ndaki enerji piyasasındaki rolüyle sınırlıdır. Rusya ise, İpekyolu'nda enerji ekonomisinin tedarikçisi, pazarlamacısı ve belirleyicisi olarak temel oyuncu olarak yer almaktadır. 2008'den sonra Çin ve Hindistan ekonomisinin artan enerji talebi Orta Asya devletlerinin doğrudan bu güçlere enerji bağlantıları yapması durumunda Rusya'nın iktisadi gücünü olumsuz etkileyebilecektir.

Avrasya ekonomisinde veya İpekyolu çevresinde enerji temelli yeni büyük oyun, bütün ekonomik güçlerin tek başına hâkim olamadığı ve birbirine zorunlu olarak bağlı bir güç dengesinin olduğu bir durumu ifade etmektedir. Yeni güç dengesinde stratejik üstünlük elde etmek isteyen ülkenin İpekyolu ekonomisini etkilemesi ve Orta Asya ekonomileri ile bir ağ ekonomisi oluşturması zorunluluktur. İpekyolu'ndaki ağ ekonomisi, enerji kaynakları, turizm yolu, lojistik bağlantıları ve ticaret akımlarından oluşacak sektörel ve ülkeler arası bağlantılarının yüksek olduğu bir yapıyı akla getirebilir. Türkiye, tarihi bağlarının, coğrafi konumunun ve ekonomik gücünün getirdiği avantajla, yeni küresel ağ

ekonomisinin en önemli parçası olacaktır. Özellikle enerji akımları ve enerji güvenliğinin öne çıkardığı, 21. yüzyılın stratejik avantajının olduğu ülkelerinden birisi Türkiye'dir. 2025'lere doğru Avrasya'da ekonomik savaşın daha da kızışacağı göz önüne alınırsa, Türkiye'nin yeni küresel ekonomide bir güç olması İpekyolu'ndaki rekabet gücünün artırılmasına bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Akiner, Shirin. "Silk Roads, Great Games and Central Asia", *Asian Affairs*, 2011, 42:3, pp. 391-402.
- BP, *Statistical Review of World Energy*, June 2012.
- Bremmer, Ian and Robert Johnston. "The rise and fall of Resource Nationalism", *Survival: Global Politics and Strategy*, 2009, 51:2, pp. 149-158.
- Cáceres, Sigfrido Burgos and Sophal Ear. "The Geopolitics of China's Global Resources Quest", *Geopolitics*, 2012, 17:1, pp. 47-79.
- Céline, Carrera and G. Christopher. "Landlockedness, Infrastructure And Trade: New Estimates For Central Asian Countries", 2008, <http://hal-shs.archives-ouvertes.fr/docs/00/55/69/41/PDF/2008.01.pdf>
- Chow, Edward C. and Leigh E. Hendrix. "Central Asia's Pipelines: Field of Dreams and Realty", 2010, http://csis.org/files/publication/1009_EChow_LHendrix_CentralAsia.pdf
- Davidovic, Sonja. "Turkey Is Key To Europe's Energy Diversification", <http://eurodialogue.org/energy-security/Turkey-Is-Key-To-Europe-s-Energy-Diversification>
- Dowling, Malcolm and Ganeshan Wignaraja. "Central Asia's Economy: Mapping Future Prospects to 2015", 2006, *Silk Road Paper*, Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program (www.silkroads-tudies.org)
- EIA. "World oil transit chokepoints", 2012, <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=WOTC&trk=p3>
- Fernandez, Rafael. "Nabucco and the Russian gas strategy vis-a-vis Europe", *Post-Communist Economies*, 2011, 23:01, pp. 69-85.
- Friedman, George. *The Next 100 Years: A forecast for the 21st Century*, Anchor Books, New York, 2010.
- Gurt, Marat. "Turkmen gas field to be world's second-largest", 2011, <http://www.reuters.com/article/2011/10/11/gas-turkmenistan-idUSL5E7LB1VY20111011>
- Han, Ahmed K. "Turkey's Energy Strategy and the Middle East: Between a Rock and a Hard Place", *Turkish Studies*, 2011, 12:4, pp. 603-617.

- Heuty, Antoine. "Iran's Oil and Gas Management", 2012, http://dev.revenuewatch.org/revenuewatch2/sites/default/files/rwi_bp_iran2.pdf
- Hoyos, Carola. "The new Seven Sisters: oil and gas giants dwarf western rivals", 2007, <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/471ae1b8-d001-11db-94cb-000b5df10621.html>
- İsma'il, Muhammad. "Visualizing the Global Shift in Energy Demand and Supply", *International Journal of Energy Economics and Policy*, Vol. 2, No. 3, 2012, pp. 134-146.
- Kassenova, Nargis. "The New EU Strategy towards Central Asia: A view from the Region", *CEPS Policy Briefs*, 1-12/2008, p. 1-8; www.ceeol.com
- Kavalski, Emilian. *The New Central Asia: The Regional Impact of International Actors*, World Scientific Publishing, Singapore, 2010.
- Kazantsev, Andrey A. "Russain Policy in Central Asia in 1991-2010: a Disappearing power", *Robert Schumen Center for advanced studies*, EUI RSCAS; 2010/59 <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/14395>
- Keating, Joshua E. "Who won the recession: These 7 countries", *Foreign Policy*, 2012, http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/10/08/these_7_countries?page=0,6
- Killian, P. M. Erza. "Global Financial Crisis and the Shift of Global Power: Is the East Taking Over the West?", 2010, http://dspace.library.uph.edu:8080/jspui/bitstream/123456789/414/2/vjhi-02-04-2010-global_financial_crisis_and.pdf
- Libman, Alexander and Evgeny Vinokurov. "Is it really different? Patterns of regionalization in post-Soviet Central Asia", *Post-Communist Economies*, 2011, 23:4, pp. 469-492.
- Maini, Tridevs. "The 'New Silk Road': India's Pivotal Role", *Strategic Analysis*, 2012, 36:4, pp. 651-656.
- McColl, R. W. *Encyclopedia of World Geography*, 1st edition, Golson Books Ltd, USA, 2005.
- Meibodi, Ali Emami and Syed Shabber Ali. "Natural Gas Pipelines to Europe", *International Conference On Applied Economics – ICOAE 2010*, pp. 515-522.
- Olcott, Martha Brill. "The Great Powers in Central Asia", 2005, <https://www.carnegieendowment.org/files/CurHistOlcott.pdf>

- Pomfret, Richard. "Central Asia and Global Economic Crisis", *EUCAM EU-Central Asia Monitoring*, No. 7, June 2009, www.fride.org/descarga/EUCAM_PB7_ENG_jun09.pdf
- Pomfret, Richard. "Trade and Transport in Central Asia", *Global Journal of emerging Market Economies*, 2010, 2 (3), pp. 237-256.
- Puffer, Sheila M., Daniel J. McCarthy and Jeanne L. Wilson. "Emerging Capitalism in Russia and China: Implications for Europe", *European J. International Management*, 2007, Vol. 1, No. 1/2, pp.146–165.
- Rühl, Christof, Paul Appleby, Julian Fennema, Naumov Alexander and Mark Schaffer. "Economic Development and the Demand for Energy: A Historical Perspective on the Next 20 Years", 2012, http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/STAGING/global_assets/downloads/R/reports_and_publications_economic_development_demand_for_energy.pdf
- Rywkin, Michael. "What is central Asia to US?", *American Foreign Policy Interests*, Vol. 33, No. 5, 1 September 2011, pp. 222-229.
- Sahay, Anjali and J. Roshandel. "The Iran–Pakistan–India Natural Gas Pipeline: Implications and Challenges for Regional Security", *Strategic Analysis*, Vol. 34, Issue 1, 2010, pp. 74-92.
- Salehi-Esfahani, H. and Hashem Pesaran. "The Iranian Economy in the Twentieth Century: A Global Perspective", *Iranian Studies*, 2009, 42:2, pp. 177-211.
- Siletz, Carol R. "Tangled Pipelines: Turkey's Role in Energy Export Plans", *Turkish Studies*, 2009, 10:1, pp. 95-108.
- Singh, B. Kumar. "India's Energy Security: Challenges and Opportunities", *Strategic Analysis*, 2010, 34:6, pp. 799-805.
- Spechler, Martin C. and Dina R. Spechler. "Is Russia Succeeding in Central Asia?", 2010, www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0030438710000475
- Star, S.Frederick. "The New Silk Roads Transport and Trade in Greater Central Asia", *Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program*, Upsala-İsveç, 2007; <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/publications/GCA/GCAPUB-01.pdf>
- Suvankulov, Farrukh and Yunus Güç. "Who is Trading Well in Central Asia? A Gravity Analysis of Exports from the Regional Powers to the

- Region”, *Eurasian Journal of Business and Economics*, 2012, 5 (9), pp. 21-43.
- UNCTAD. *World Investment Report*, 2012.
- Victor, David G. and Linda Yueh. “The New Energy Order”, 2010, <http://www.foreignaffairs.com/print/658220>
- Weltz, Richard. “Averting a new great game in central Asia”, *The Washington Quarterly*, 2006, 29:3, pp. 155-167.
- WIKIPEDİA <http://en.wikipedia.org>
- WTO. “The Trade Situation in 2008–09”, 2010, www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/wtr09-1a_e.pdf
- Wu, Hsiu-Ling and C. H. Chen. “The prospects for regional economic integration between China and the five Central Asian countries”, *Europe-Asia Studies*, 2004, 56:7, pp. 1059-1080.
- Yenikeyeff, Shamil M. “Energy Interests of the ‘Great Powers’ in Central Asia: Cooperation or Conlift”, *The International Spector: Italian Journal of International Affairs*, 2011, 46:3, pp. 61-78.
- Yıldıran, Mustafa. “Türkiye’nin Hayat Alanındaki Dış Ticaret Stratejisi: Doğudan Yükselen Pazarlar ve Yeni Yönelimlerin İktisadi Politikası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2010a, C. 15, S. 1, s. 313-338.
- Yıldıran, Mustafa. *Küresel Finans Krizinde Gelişen Ülke Ekonomileri: Çözülenler ve Yükselenler*, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Prof. Dr. M. Orhan DİKMEN Araştırma Ödülü, İstanbul, 2010b, s. 76-77.

Klâsik Türk Edebiyatında Menâkıb-nâmeler

Rıdvan CANIM¹

Öz

Menâkıb-nâmeler İslâm edebiyatlarında ilk defa IX. asırdan itibaren yazılmaya başlanan hadis kitaplarında görülür. Sonraki asırlarda tasavvufun yaygınlık kazanmasına bağlı olarak sûfilerin derin manalı sözlerini ve örnek alınması gereken davranışlarını anlatmada kullanılmıştır. Türk edebiyatında menâkıb-nâme yazma geleneğinin XI. yüzyılda başladığı kabul edilir. XV. asırdan itibaren Anadolu sahasında menkıbe kitaplarının sayısı gittikçe artar. Bu artış yalnızca menâkıb-nâmeler için değil bütün Osmanlı edebiyatı ürünleri için yapılabilecek bir genellemedir. XVII ve XVIII. asırlar ise menâkıb-nâme türüne ait örneğin en fazla görüldüğü dönemdir. Menâkıb-nâmeler hem sözlü hem de yazılı edebiyatımızın ürünü olarak ortaya çıkar. Menâkıb-nâmelerin kahramanları hayal ürünü değil, bizzat yaşamış kimselerdir. Bu kimseler dini bakımdan yüksek mertebelere ulaşmış kişilerdir. Menâkıb-nâmelerdeki olayların yeri ve zamanı bellidir. Biçimce gayet kısa ve sade bir anlatım tarzı vardır. Menâkıb-nâmeler, sanat endişesinden uzak eserler olduğu ve sözlü edebiyattan yazılı edebiyata aktarıldıkları için dilleri gayet açık ve anlaşılır edebî metinlerdir. Menâkıb-nâmeleri diğer edebî eserlerden ayıran en büyük özellik içerik ve dil açısından ortaya koyduğu bu farklılıktır. Menkıbe yazma geleneği temel olarak iki farklı isimle anılmaktadır. Bunlardan birincisi Allah yolunda savaşanların hayatlarını, kahramanlıklarını ve güçlerini anlatan Dânişmend-nâmeler ve Battal-nâmeler'dir. İkincisi ise takva sahibi kimselerin, velîlerin anlatıldığı Saltuk-nâme türü kitaplardır. Yazıldıkları dönemlerin sosyal ve kültürel hayatı hakkında zengin bilgileri de aktaran menâkıb-nâmeler, Türk tarihi açısından da önemli birer vesika olma özelliği taşırlar.

Anahtar kelimeler: *Klasik edebiyat, menkıbe, dini tür, dini hikâye, evliya hikâyeleri.*

¹ Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, ridvancanim@mynet.com

Saintly Stories in the Classical Turkish Literature

Abstract

Saintly stories (Menâkıb-nâmeler) first began to appear as a literary form in the Islamic Literature in Hadith books written in the 9th century A.D. In the following centuries, parallel with the spread of Sufism, saintly stories were widely written on the meritorious lives of the Sufi masters and their words of wisdom. In the Turkish literature, this literary form sprouted in the 11th century A.D and proliferated especially in the 15th century Anatolian domain as also did other forms of Ottoman Literature. The majority of Saintly Stories in the Ottoman era were written in the 17th and 18th centuries. Saintly stories have been transmitted to future generations both orally and in a written form. The main characters in these stories are not fictitious but those who actually lived and are regarded as holy. The timing and setting of the events narrated in these stories are known with certainty. Saintly stories are generally concise and written in a plain and unvarnished language, making them easily apprehensible to a large audience. The mystical content, plain language used, and concise writing form are features peculiar to saintly stories distinguishing them from other forms of Ottoman literature. Saintly stories can be classified into two types with respect to the attributes of the persons about whom they were written. The first type of saintly stories, called Dânişmend-nâmeler or Battal- nâmeler, describes the lives of those who have fought in the way of god, their powerful personalities and their heroic deeds. The second type, called Salkuk-nâmeler, is written to describe the pious and meritorious lives of people who are attributed a holy persona. Saintly stories shed light on the social and cultural aspects of the societies and times in which they were written and thus provide important context to events shaping the Turkish history.

Keywords: *Classical literature, saintly story, religious form, religious story, stories of saints*

Menâkıb sözcüğü Arapça *nekabe* (isabet etmek), bir şeyden bahiste bulunmak filinden gelen *menkıbe/menkabe* kelimesinin çoğulu olup sözlükte; “övünülecek güzel iş, hareket, vasıf ve meziyetler”² anlamlarında kullanıldığı gibi; İslâm edebiyatlarında genellikle bir velînin hayatı çevresinde oluşmuş menkıbe yahut kerâmetleri anlatan dinî-tasavvufî eserlerin de genel adı olmuştur.³ Bu tanımlamadan hareketle “menâkıb-nâme” için; “Tarikat kurucularının, mezhep imamlarının, kahramanlık sahibi diğer önemli dinî ve millî şahsiyetlerin hayat hikâyelerini, mücadelelerini, kerâmetlerini, olağanüstü hallerini ortaya koyma amacıyla yazılmış mensur eserler”⁴ yahut “menkıbelerden bahseden eser”⁵ veya “içinde hikâyeler, destanlar, menkıbeler bulunan genellikle mensur eserlerdir”⁶ denilebilir.

Menâkıb-nâmeler İslâm edebiyatlarında ilk defa hicretin III. asrından (m.İX.asır) itibaren yazılmaya başlanan hadis kitaplarında görülür. Hz. Peygamber’in ve ashabının faziletlerini anlatan hadislerin bulunduğu bu bölümlere “*Kitâbü’l-Menâkıb*” denildiği gibi, halifelerle ilgili kitaplara isim olarak da verilmiştir. İbnü’l-Cezerî’nin, ‘*Esne’l-Metâlib fî Menâkıb-i Seyyidinâ Ebî Tâlib*’ adlı eserinde olduğu gibi. Aynı şekilde bir kabile veya soyadına yazılan (İbn Şehrâşûb, *Menâkıbü âl-i Ebî Tâlib*); mezhep imamları için kaleme alınan (*Menâkıbü’l-İmâmi’l-A’zam*) eserlerle, kutsal şehirleri tasvir eden metinlerin (*Menâkıb-i Mekke-i Mükerrreme*, *Menâkıb-i Kudüs-i Şerîf*) adlarında, hadis kitaplarında olduğu gibi kelime ‘fazilet’ mânâsında kullanılmıştır.

Tasavvufun hicrî III. asırdan itibaren İslâm dünyasında yaygınlık kazanmasıyla birlikte menkıbe kelimesi sûfilere hikmetli sözlerini ve örnek alınacak faziletli davranışlarını ifade etmek için kullanılmaya başlanmış, bu alanda hicretin üçüncü asrında kaleme alınan Sülemî’nin, *Tabakâtü’s-Süfîyye*; Hücvirî’nin, *Keşfü’l-Mahcûb*; Kuşeyrî’nin, *er-Risâle* gibi tasavvufî eserlerinde Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Hafis

² Fîrûz-Âbâdî, *Kâmûsü’l-Muhîv ve Okyanûsü’l-Basît (Kamus Tercümesi)*, I, Çev. Ahmed Asım Cenânî Ayntâbî, İstanbul, 1304, s. 513.

³ Ahmet Ateş, “Menâkıb”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul, 1970, s. 701-702; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, L.M. Yayınları, İstanbul, 2002, s. 315; A. Yaşar Ocak, “Menâkıb-nâme”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1986, C. 6, s. 253-258; Haşim Şahin, “Menâkıbnâme”, *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 29, s. 112; Ahmet Mermer ve Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 66.

⁴ Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 121-122.

⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 15. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 1998, s. 613.

⁶ Mehmet Doğan, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, C. 3, s. 1938.

el-Haddad gibi sūfilerin hikmetli sözlerine ve faziletli davranışlarına yer verilmiştir. Ayrıca *Târih-i Bağdad*, *Târih-i Buhâra* gibi bölge ve şehir tarihlerinde buralarda yetişen sūfiler hakkında bilgi verilirken onların menkıbelerine de temas edilmiştir. V. Asırdan (m.xı.yy.) itibaren Kâdiriyye ve Rifâiyye gibi ilk büyük tarikatların ortaya çıkışıyla birlikte menkıbenin muhtevasına ‘kerâmet’ kavramı da eklenmiş, Abdülkâdir Geylânî, Ahmed er-Rıfâî gibi tarikat pîrleri veliler için vefatlarının ardından yazılan eserlerde gösterdikleri kerametlerin anlatılmaya başlanması ile menkıbe kelimesi giderek kerametle aynı anlamda kullanılır olmuş, böylece bir tasavvufî tür olarak menâkıp metinleri yani “menâkıb-nâme” yazma geleneği ortaya çıkmıştır.⁷ Menâkıb-nâmelerin bu isim dışında zaman zaman “tezkire” (Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, *Tezkire-i Satuk Buğra Han*), “reşehât” (Sâfî, *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât*), “makâmât” (*Makâmât-ı Yusuf Hemedânî*), ve “nefehât” (*Abdurrahman Câmî*, *Nefehâtü'l-Üns*), “kerâmât” (*Kerâmât-ı Ahî Evren*), “vilâyet-nâme” (*Vilâyet-nâme-i Hacı Bektaş*) gibi adlar altında benzer konuları işledikleri görülür.

İlk zamanlardan itibaren Menâkıb-nâme yazma geleneğinin başlıca iki alanda yoğunlaşması dikkat çekicidir. İlki; dinî kahramanların, yani din uğrunda savaşanların hayatları, maceraları ve olağanüstü kuvvetlerden söz eden *Battal-nâme* ve *Dânişmend-nâme*, *Saltuk-nâme* gibi destanî mahiyetteki menâkıb-nâmeler; ikincisi de, yaşadıkları devirlerde özellikle zühd ve takvasıyla şöhret bulan velilerden söz eden menâkıb-nâmelerdir. Bunları da kendi içlerinde şu şekilde tasnif etmek mümkündür: 1. Zühd ve takva yolundaki zirve şahsiyetler. (İbrahim Edhem, Bayezid-i Bistâmî gibi.) 2. Bir tarikat kurucusu olanlar. (Hacı Bektaş Velî, Abdülkâdir Geylânî, Ahmed er-Rıfâî ve Mevlânâ gibi.) 3. Zühd ve takva perdesi altında esasen siyâsî bir akımın savunucusu ya da temsilcisi olan şahsiyetler. (Bedreddin Simavî gibi.) Bu tasnifler dışında özellikle Osmanlı asırlarında pek alışık olmadığımız bir biçimde padişah ve sadrazamların, vezirlerin hayatlarına ve kahramanlıklarına dair yazılan eserlerin zaman zaman bu isim altında toplandığı görülür. *Menâkıb-ı Sultan Süleyman*, *Menâkıb-ı Mahmud Paşa-i Velî*, *Mecmua-i Menâkıb-ı Vüzerâ* örneklerinde olduğu gibi.

Menâkıb-nâmeler üzerinde bugüne kadar en geniş çaplı araştırma ve incelemeyi yapan kişi olarak bilinen Ahmet Yaşar Ocak, bilhassa alevî-bektaşî kökenli menâkıb-nâmelerin beslendiği kaynakları şu şekilde tasnif etmektedir: 1) Eski Türk İnançları Kaynaklı Motifler: a- Dağ ve tepe

⁷ Haşim Şahin, “Menâkıbnâme”, *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 29, s. 112.

kültü, b- Taş ve kaya kültürü, c- Ağaç kültürü. 2) Şamanizm Kaynaklı İnanç Motifleri: a- Sihir ve büyü yapmak, b- Hastaları iyileştirmek, c- Gayb ve gelecekte haber vermek, d- Ruhun bedeni geçici olarak terketmesi, e- Göğe yükselip Tanrı ile konuşma, f- Tanrı'nın insan şeklinde görünmesi, g- Tabiat kuvvetlerine hâkim olmak, h- Ateşe hükmetmek, ı- Kemiklerden diriltmek, i- Kadın erkek müşterek ayinler, j- Tahta kılıçla savaşmak. 3) Uzak Doğu ve İran Dinleri Kaynaklı İnanç Motifleri: a- Reenkarnasyon inancı, b- Şekil değiştirme inancı, c- Enkarnasyon inancı, d- Ejderha ile mücadele, e- Havada uçma, f- Dört unsur (Anâsır-ı Erbaa) inancı, g- Ateş kültürü. 4) Kitab-ı Mukaddes Kaynaklı İnanç Motifleri: a- Ölümden önce göğe çekilmek, b- Suyu kana çevirmek, c- Halka felaket musallat etmek, d- Bereket getirmek, e- Az yiyecek çok kişiyi doyurmak, f- Körleri görürmek, g- Ölü insanı veya hayvanı diriltmek, h- Nefes evladı edinmek, ı- Kuru odunu ağaç haline getirmek, i- Yerden veya taştan su fışkırtmak, j- Irmağı veya denizi yarıp geçmek, k- Irmak veya deniz üstünde yürümek.⁸

Asırlar boyunca gerek sözlü ve gerekse yazılı edebiyatımızın en önemli türlerinden biri olarak dikkati çeken menâkıb-nâmelerin genel özelliklerine bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkacaktır: Menâkıb-nâmelerin kahramanları her şeyden önce gerçek ve mukaddes kişilerdir. Olayların belirli yeri ve zamanı vardır. Konu edindikleri veli hayatta iken de, vefatından sonra da yazılmış olabilirler. Anlatılan olayların gerçekliğine inanılır. Yarı mukaddestirler ve kendilerini bir “dogma” gibi kabul ettirirler. Biçim olarak son derece kısa ve sade bir anlatım tarzına sahiptirler.⁹ Diğer taraftan olay ve şahitlikler günü gününe kaydedilmediği için, anlatımlar sözlü gelenekten derlenip yazıya aktarılmışlardır. Bu bakımdan sözlü kültür malzemelerine ait üslûp özelliklerini bünyelerinde barındırırlar. Bu eserlerde sözlü kültürün etkisi açık bir biçimde kendisini hissettirir. ‘Anla’, ‘dinle’ gibi karşılıklı etkileşimin olduğu bir iletişim ortamını çağrıştıran hitapların ve ifadelerin kullanılması bunun en açık delilidir.¹⁰

Menâkıb-nâmelerde genel olarak açık ve anlaşılır bir dilin kullanıldığı görülür. Kuşkusuz bunun en önemli nedeni, söz konusu metinlerin sanat endişesinden uzak oluşu, ağırlıklı olarak tebliğ amacına hizmet

⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri -Bektaşî Menakıb-nâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri-*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

⁹ A. Yaşar Ocak, “Evliya Menkıbeleri”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Haz. Talat Sait Halman vd. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. 1, s. 607, İstanbul, 2007.

¹⁰ Kemâl Üçüncü, “Sözlü Kültür/Tarih Bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Vilâyet-nâmesi”, *Bilig*, S. 28, s. 8, Ankara, 2004.

etmesi, daha ziyade tekke edebiyatı çerçevesinde ortaya çıkararak gelişmesi ve geniş halk kitlelerine hitap etmesi sayılabilir. Menâkıb-nâmelerin diğer edebî metinlerden ayrıldığı taraf da daha çok şekil, muhteva, dil ve üslûp bakımından ortaya koyduğu bu farklılıklardır. Asırlar boyunca halkın muhayyilesinde unutulmaz izler bırakan keramet türünden olağanüstü olayların zaman zaman değişik şahsiyet ve gruplara mâl edilerek yer yer anonim bir kimliğe bürünse de; masal, efsane ve destan gibi olağan dışı olayların anlatıldığı edebi türlere nispetle menâkıb-nâmelerin hemen hemen tamamı tarihî gerçeklere uygunluk gösteren kronolojik eserlerdir. Dolayısıyla konu edindikleri şahsiyetler hakkında en güvenilir kaynaklar olan bu tür eserler, birçok tanınmış tarikat büyüğünün şiirleriyle de zengin ve kıymetli birer kültür hazinesi olarak kabul edilirler.

Menâkıb-nâmelerin bir edebî tür olarak tarihî macerasına gelince; özellikle 9. asırdan itibaren tasavvuf hareketlerinin gelişmesiyle birlikte yaygınlaştığı gözlenen bu tarz eserlerin ilk örneklerine büyük velîlerin yaşadıkları bölgelere ait tarih kitaplarında rastlanır. Tabakât kitaplarının yazılmaya başlandığı 10. asırdan itibaren, Sülemî'nin *Tabakatü's-Sûfiyye* adlı eseri, Kuşeyrî'nin *Risâle fî-İlmi't-Tasavvuf*'u, Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-Evliyâ'sı*, Hucvirî'nin *Keşfü'l-Mahcûb*'u gibi çeşitli tasavvuf eserlerinde menkıbelere geniş yer verilmiştir. Bununla birlikte türün karakteristik örneklerini taşıyan ilk eserlerin ortaya çıkışı 11. asırda gerçekleşir. Arap edebiyatında görülen bu tür kitapların konuları yine büyük velîlerin hayatları etrafında oluşan menkıbelerdir. *Devhatü's-Safâ*, *Esrârü't-Tevhîd fî Makamâti's-Şeyh Ebî Sa'îd* bunların en tanınmış örneklerini oluşturur. Sadece büyük sûfilere özgü bu ilk menâkıb kitaplarından sonra çerçeve genişlemiş ve tarikat içerisinde önemli bir yere sahip bulunan her ermiş hakkında menâkıb-nâmeler yazılır olmuştur.¹¹ Özellikle 13. yüzyıldan sonra hemen hemen bütün İslâm dünyasında güçlü bir menâkıb-nâme yazma geleneği ortaya çıkar. Arapça'nın yanı sıra Farsça ve Türkçe menâkıb-nâmeler kaleme alınır. Farsça menkıbe kitaplarında velîlerin hayat hikâyelerinin kısmen halk arasında oluşan rivayetler, kısmen de yazarların ilaveleriyle zaman içinde geniş hacimli eserler haline geldiği görülür. Yazıldıkları asırların dinî, sosyal, rûhî ve siyâsî panoraması niteliğini taşıyan bu tür eserler, Hristiyan edebiyatlarında da önemli bir yer tutmuş ve bilhassa 19. asırdan itibaren Avrupalı

¹¹ A. Yaşar Ocak. "Evliya Menkıbeleri", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Haz. Talat Sait Halman vd. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. 1, s. 607.

ilim adamları bu tür batılı eserleri dinî, tarihî ve sosyolojik açıdan incelemeye başlamışlardır.¹²

Türk edebiyatında menâkıb-nâme yazma geleneğinin başlangıcını 11. asra kadar götürmenin mümkün olduğunu söylemiştik. Bu alanda Karahanlı Hükümdarı Satuk Buğra Han'ın kişiliği çevresinde oluşturulan *Tezki-re-i Satuk Buğra Han* türün ilk örneği kabul edilebilir. Ahmed Yesevî adına kaleme alınan menâkıb-nâmelerin en eskisi Siğnakî (ö.711/m.1311)'ye aittir. *Menâkıb-ı Ahmed Yesevî* adını taşıyan eserde, Yesevî'nin hayatı, şahsiyeti ve onunla ilgili halk arasında yaşayan rivayetler yer alır. İslâmiyet'i daha çok tasavvuf yoluyla öğrenen ve yaşayan Orta Asya Türkleri arasında Şamanların ve Budist azizlerin gösterdikleri olağanüstü hallerin hâlâ canlı bir biçimde yaşıyor olması, bu türden menkıbe kitaplarının kaleme alınması için yeterli zemini hazırlıyordu. Bu nedenle özellikle Ahmed Yesevî'nin menkıbeleri bütün Orta Asya Türk toplulukları arasında kolayca yayılmıştı. Gerek Selçuklular ve gerekse Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya gelen İran asıllı tasavvuf mensupları arasında zamanla 'sözlü' bir menkıbe anlatma geleneği oluşur. Halk muhayyilesindeki bu edebî metinler 13. asırdan itibaren Anadolu'daki canlı tasavvufî hayatın da etkisiyle yazıya geçirilmeye başlanır. Ne var ki bu dönemde yazılan menâkıb-nâmelerin çoğu Farsça olarak kaleme alınmıştır. Kuşkusuz bunda İran edebiyatının ve bilhassa Selçuklu saraylarında edebiyat dili olarak Farsça'nın tercih edilmesinin etkileri olmuştur. Örneğin Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Sadrettin Konevî, Evhadüddin Kirmânî, Fahreddin Irâkî ve Necmeddin Dâye gibi sûfilerin yaşadığı, önemli tasavvufî eserlerin telif edildiği Anadolu Selçukluları devrinde çok sayıda menâkıb-nâme yazılmıştır. Hatta Anadolu sahasında yazıldığı ileri sürülen en eski Türkçe şiirin (Farsça-Türkçe mülemma bir gazel) bu dönemde (xiii. asır) Gelibolulu Muhyiddin'in Farsça'dan tercüme ettiği; *Tercüme-i Menâkıb-ı Şeyh Evhadüddin-i Kirmânî* adlı eserinde yer almış olması, bu türe çok eskiden beri verilen önemi gösterir.¹³ Bunlar arasında özellikle Sipehsâlâr Mecdüddin Feridun tarafından kaleme alınan ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin menkıbelerini anlatan Farsça, *Menâkıb-ı Sipehsâlâr be Menâkıb-ı Hazret-i Hüdâvendigâr*¹⁴ ve esasen Mevlânâ'nın torunu Ulu Ârif Çelebi'nin müridi olan Ahmed Eflâkî Dede'nin *Menâkıbü'l-Ârifin*¹⁵ adlı eseri en geniş anlamda Mevlânâ ve

¹² Pala, Age, s. 316.

¹³ Mikail Bayram, *Şeyh Evhadüddin-i Kirmânî ve Menâkıb-nâmesi*, Konya, 2005.

¹⁴ Yazma nüshaları için bkz. Millet Ktp. AE. Şer'iyye. No. 1118; Ankara Genel Ktp. No. 104.

¹⁵ Ahmed Eflâkî Dede, *Menâkıbü'l-Ârifin*. 2 Cilt, İstanbul, 1953-54, 1973.

çevresini anlatır. Bilhassa mevlevîlik tarihi açısından son derece önemli olan bu eser de Farsça olup tam otuz altı yılda tamamlanmıştır.¹⁶

13. asırda, Hemedanlı Celaleddin Muhammed'in *Sevâkıbü'l-Menâkıb* adlı eseri Farsça olup Ahmed Eflâkî Dede'nin eserinin özetidir. Anbarcızâde Derviş Ali b. İsmail'in *Esrârü'l-ârifîn ve Sîrâcü't-Tâlibîn*¹⁷ adlı eseri ise Mevlânâ ve silsilesi üzerine kaleme alınmıştır. Aynı şekilde Abdülkerim b. Şeyh Musa'nın Konya ve Akşehir civarında yaşadığı bilinen Seyyid Harun'a dair *Menâkıb-ı Seyyid Hârûn-ı Velî*, Sadreddin Konevî hakkındaki *Menâkıb-ı Sadreddin-i Konevî*; Baba İlyas ve Hacı Bektaş-ı Velî ile görüştüğü bilinen Mahmud-ı Hayrânî'nin menkıbelerinin toplandığı, günümüze ulaşmayan *Menâkıb-ı Seyyid Mahmud Hayrânî* ile Amasya ve Tokat civarında yaşadığı bilinen Seyyid Ahmed-i Küçek Rifâî adına yazılan *Menâkıb-nâme* ve Gülşehrî'nin *Kerâmât-ı Ahî Evran*'ı da bu döneme ait eserlerdir.¹⁸

Beylikler döneminde de Anadolu'da menâkıb-nâme türünde eserler yazma geleneğinin sürdüğünü görüyoruz. Örneğin Elvan Çelebi'nin; Baba İlyas, Dede Garkın ve Aşık Paşa'nın menkıbelerinden bahsettiği önemli eseri *Menâkıbü'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye*, 2084 beyitten ibaret olup mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır.¹⁹ Hafîb-i Fârisî de

¹⁶ Aydın Taneri, "Türkiye Selçuklularının Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Âriflerin Menkıbeleri: Eflâkî ve Eseri Hakkında", *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul, 1971, s. 413-464. *Menâkıbü'l-Ârifîn*, kısa bir "Giriş"ten sonra on bölümden oluşmakta, her bölümde bir kişinin ve etrafındakilerin menkıbelerine yer verilmektedir. Bu şahsiyetler şunlardır: 1) Bahaeddin Veled; 2) Burhaneddin Tirmizî; 3) Mevlana Celaleddin Rûmî; 4) Şems-i Tebrizî; 5) Selahaddin Zerkub; 6) Hüsameddin Çelebi; 7) Sultan Veled; 8) Ulu Ârif Çelebi; 9) Şemseddin Emir Âbidin; 10) Bahâeddin Veled'in evlat ve ahfâdı. Bu eserde anlatılanların önemli bir kısmı Ahmed Eflâkî'nin kendi müşahedelerine dayanmakta olup, bir kısmı da rivayettir. Türünün en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilen *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de verilen bilgilerin tarihi olaylarla zaman zaman çakışmadığı, o devre ait olayların anlatılması esnasında Mevlevîlerin tarafının tutulduğu, yer yer mübalağalı bir anlatım tarzının tercih edildiği söylenegelmiştir. Bununla birlikte 13. ve 14. asır Anadolu kültür tarihinin en önemli kaynaklarından biri olup, sadece Mevlevîlik için değil, aynı zamanda Bektaşîlik için de bulunmaz bir eser olarak değerlendirilmektedir.

¹⁷ Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hekim Ali Paşa Kit. 711.

¹⁸ Haşim Şahin, agm, s. 113.

¹⁹ İsmail E. Erünsal, *Elvan Çelebi Menâkıb-nâmesi*. Ankara 1995. Ayrıca Bkz. Sadettin Buluç, "Elvan Çelebi'nin Menâkıb-nâmesi", *Türkiyat Mecmuası*, C. 19, s. 1-6, İstanbul, 1977-79. Bugün itibarıyla eldeki tek yazma nüshası Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 4937 numarada kayıtlı bulunan *Menâkıb-nâme*'de, Baba İlyas Horasânî ile oğullarının menkabevi hayat hikâyeleri anlatılır. Babailik hakkında önemli bir kaynak sayılan eser Türkçe olup 6 bölümden ibarettir. Eserin birinci bölümünde Dede Garkın, ikinci bölümünde Baba İlyas anlatılır. Üçüncü bölümde Baba İlyas'ın oğullarından bahsedilir. Dördüncü bölüm, Elvan Çelebi'nin dedesi Muhlis Paşa'ya ayrılmıştır. Beşinci bölümde Elvan Çelebi, babası Aşık Paşa'dan bahseder. Eserin son bölümünde ise Baba İlyas Horasânî'nin ve Muhlis Paşa'nın belli başlı halifelerinden, bunların kimlik ve faaliyetlerinden söz edilir. Bunlar arasında Hacı Bektaş-ı Velî ve Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebâlî de vardır.

Kalenderliliğin pîri Cemâleddin-i Sâvî'nin hayatını ve menkıbelerini anlattığı *Menâkıb-ı Cemâleddin-i Sâvî*'yi bu dönemde yazmıştır. 14. asırdan itibaren Anadolu'da ortaya çıkan ve "Abdalân-ı Rûm" adı verilen savaşçı dervişlerin, alperenlerin efsaneleşen hayatları sadece tarikat çevrelerinde değil, halk ve asker arasında da geniş yankılar uyandırır.

15. yüzyıldan itibaren Anadolu'da menkıbe kitaplarının sayısı dikkati çekecek derecede artar. Bu artış asırlar boyunca Osmanlı edebiyatının bütün edebî sahalarında sürüp gidecektir. Bu süreçte Türk edebiyatında yüzün üzerinde menâkıb-nâme yazılmıştır. Bunların çoğu Türk edebiyat tarihi için de 'kaynak' olma özelliği taşır. Ne var ki bu artış tür adına çok sağlıklı bir artış olarak düşünülmemelidir. Zira yukarıda da değindiğimiz gibi, Battal-nâme, Saltuk-nâme ve Danişmend-nâme genel adlarıyla karşımıza çıkan bu kahramanlık hikâyelerinin menâkıb-nâmelerle benzerliği; içinde barındırdığı olağanüstü anlatımlardır. Örneğin Ebulhayr Rûmî, Cem Sultan'ın emriyle 1480'lerde kaleme aldığı *Saltuk-nâme*'de, Sarı Saltuk'un Rumeli fetihlerinde gösterdiği insanüstü mücadelelerini anlatır. Benzer şekilde 'Vilâyet-nâme' adı verilen Bektâşî menâkıb-nâmelerinin ortaya çıkışı da 15. asrın sonlarına doğru başlar. Uzun Firdevsî tarafından yazıldığı tahmin edilen ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin hayatını, devlet adamları ve âlimlerle ilişkilerini ve vefatını anlatan *Vilâyet-nâme-i Hacı Bektâş-ı Velî* adlı eser, türün en tanınmış örnekleri arasında yer alır. Eserin önemi hiç kuşkusuz Bektaşilik tarikatının önderi, tarikatın pîri Hacı Bektaş-ı Velî'nin hayatını esas almış olmasıdır. Menâkıb-nâme türü içerisinde 'Vilâyet-nâme' adı en çok bu eser için kullanılmıştır. Bektaşiliğin yayıldığı geniş bir coğrafyada yani hem Anadolu'da ve hem de Rumeli'nde *Vilâyet-nâme*'nin gerek kütüphanelerde ve gerekse özel şahıslara ait kitaplıklarda sayısız yazma nüshası mevcuttur. *Hacı Bektaş-ı Velî Vilâyet-nâmesi*'nin eldeki nüshalarına bakıldığında manzum, mensur ve karışık olmak üzere üç değişik tarzda düzenlenmiş olduğu görülür.

Hacı Bektaş Vilâyet-nâmesi'nin yazılış tarihi konusunda çeşitli tahminler yürütülmekle birlikte eserin muhtevasına bakıldığı zaman Abdülbâkî Gölpinarlı'nın 1481-1501 arasında yazılmış olabileceği şeklindeki tahmini büyük ölçüde geçerlilik kazanmaktadır. Eser dikkatle incelendiğinde kökü Orta Asya'da Ahmet Yesevî dönemine kadar uzanan şifâhî rivayetlerin yanı sıra çoğu günümüze ulaşmayan *Menâkıb-ı Hâce Ahmed Yesevî*, *Menâkıb-ı Lokmân-ı Perende*, *Menâkıb-ı Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî* gibi bazı menâkıb mecmualarının da kaynak olarak kullanıldığı, yazarın sözü edilen şifâhî menkıbe ve rivayetleri çok iyi tanıyan bir çevreye mensup olduğu anlaşılmaktadır.²⁰

²⁰ A. Yaşar Ocak, "Hacı Bektaş Vilâyet-nâmesi", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV, C. 14, s. 471-72, İstanbul, 1996.

Bu eser dışında yine *Vilâyet-nâme-i Abdal Mûsâ*, *Vilâyet-nâme-i Sultan Şücâeddin*, *Vilâyet-nâme-i Otman Baba*, *Vilâyet-nâme-i Koyun Baba*, *Vilâyet-nâme-i Seyyid Ali Sultan*, söz konusu Bektâşî geleneği içinde ortaya çıkan menâkıb-nâmeler arasındadır. Aynı asırda, Eşrefoğlu Abdullah Rûmî'nin hayatını ve kerâmetlerini anlatan *Eşrefoğlu Menâkıb-nâmesi*, Fatih'in veziri Mahmud Paşa'nın menkabevî hayatını konu edinen *Menâkıb-ı Mahmud Paşa*, Şeyh Bedreddin Simavî'nin torunu Halil bin İsmail'in, *Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin İbn Kâdî İsrâîl* adlı eseri; Halvetî şeyhlerinden Kemâl Ümmî'nin hayatını anlatan ve Âşık Ahmed tarafından kaleme alınan *Menâkıb-ı Kemâl Ümmî*; Emir Sultan Tekkesi post-nişinlerinden Yahya bin Bahşî'nin yazdığı ve *Menâkıb-ı Cevâhir* (li hakkı Emir Sultan) adıyla da bilinen *Menâkıb-ı Emir Sultan*²¹ ve Kemâl Ümmî'nin "*Menâkıb-ı Geylânî*" adlı eseri türün kayda değer diğer örnekleri arasındadır.²²

16. yüzyılda kaleme alınan çok sayıda Menâkıb-nâme arasında bil-hassa Emir Sultan adına yazılmış dört eser dikkat çekicidir. Nimetullah Efendi, Mehmed Şevkî (Şevkî-i Kadîm), Senâî Çelebi ve Zeynelâbidin bin Hacı Kasım tarafından yazılan bu eserlerin dışında; Muhyî-i Gülşenî'nin *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî* adlı eseri; Enîsî'nin *Menâkıb-ı Akşemseddin*'i;²³ anonim *Menâkıb-ı Şeyh Safiyyeddin-i Erdebilî*, *Menâkıb-ı Kaygusuz Baba*; Hoca İbrahim'in *Menâkıb-ı Pîrî Baba* adlı eseri; Vâhidî'nin *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân*'ı; Hâzinî'nin *Cevâhirü'l-Ebrâr*'ı, Lokmânî Dede'nin 4428 beyitten oluşan "*Menâkıb-ı Mevlânâ*"sı bu asırda türün önemli örnekleri arasında yer alırlar. Ayrıca, Eyyûbî'nin 195 beyitten oluşan *Menâkıb-ı Sultan Süleyman* adlı eserinde ise Kânûnî Sultan Süleyman'ın Belgrad, Rodos, Budin gibi seferleri hakkında özlü bilgiler verilmektedir. Aynı şekilde o dönemdeki âdet ve gelenekler, mimaride kullanılan araç ve gereçler, İstanbul'un suya kavuşturulması ve bu esnada yapılan çeşmeler hakkında orijinal bilgiler vermesi bakımından da çok önemli bir eserdir.²⁴ Bu dönemde mensur olarak kaleme alınan menâkıb-nâmeler içinde en önemlileri ise; Abdülkerim bin Şeyh Mûsâ'nın "*Menâkıb-ı Seyyid Harun*", Enîsî'nin "*Menâkıb-ı Akşemseddin*", Lâmiî Çelebi'nin "*Menâkıb-ı Veysel Karânî*", Şevki Mehmed bin Ahmed Efendi'nin "*Menâkıb-ı Emir Sultan*", Âgehî'nin "*Menâkıb-ı İmam Gazâlî*" adını taşıyan eserleri sayılabilir.

²¹ Yazma nüshaları için bkz. Sül. Ktp. Hacı Mahmud 4559, Millet Ktp. A.E.1114, Üsküdar Selimağa, Kemankeş, 410/1.

²² A. Atilla Şentürk ve Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 2007.

²³ Şeyh Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddin*. İstanbul, 1972.

²⁴ Eyyûbî, *Menâkıb-ı Sultan Süleyman*, Hazırlayan: Dr. Mehmet Akkuş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 277.

17. ve 18. asırlar, menâkıb-nâme türünün deyim yerindeyse en bereketli devirleridir. Anonim örneklerden biri olan *Menâkıb-ı Şeyh Üftâde*'den başlayan bu gelenek Diyarbakırlı Ömer Fuâdî Efendi'nin *Menâkıb-ı Şeyh Şaban-ı Velî (Menâkıb-ı Şâbâniyye)*;²⁵ Şeyh Lûtfî'nin Niyazî-i Mısırî için kaleme aldığı *Tuhfetü'l-Asrî Fî-Menâkıbi'l-Mısırî* adlı eseri; Abdürrezzak Efendi'nin *Tuhfetü'l-Ahbâb (Fî-Menâkıb-ı Şeyh Vefâ)*²⁶ adlı eseri ile yine aynı yazarın *Menâkıb-ı Emir Buhârî* adlı kitabı; Hasîb Üsküdârî'nin *Menâkıb-ı Şeyh Mehmed Emin Tokâdî* adlı eseri; İbrahim Has'ın Şeyh Karabaş-ı Velî'nin halifesi Hasan Ünsî'nin menkıbelerini anlatan *Menâkıb-ı Ünsî Hasan Efendi* adlı eseri; Mehmed Dâî'nin Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'ye dair manzum menâkıbı²⁷ bu dönemde yazılan belli başlı menâkıb kitapları arasında yer alır.

Yine aynı yüzyıllarda belirli tarikatlar bünyesinde, tarikatın pîrleri ile ilgili olarak yine tarikatın önderlerinden bazı kimselerin menâkıb-nâmeler yazdıkları görülür. Örneğin Münîrî Belgrâdî tarafından kaleme alınan *Silsiletü'l-Mukarrebîn ve Menâkıbü'l-Müttekîn*;²⁸ Cemaleddin Mahmud Hulvî'nin *Lemezât-ı Hulviyye ez-Leme'ât-ı Ulviyye* adlı eseri; Yusuf Sinan Efendi'nin *Silsile-i Tarikat-ı Sünbülüyye*;²⁹ *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarikat-nâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Âliyye-i Halvetiyye* adlı eserleri; Sâkıp Mustafa Dede (ö.1735)'nin *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyyân* ya da *Sefîne-i Nefîse fî Menâkıbi'l-Mevleviyye*³⁰ adlı eseri; Hüseyin Vâiz Kâşîfî'nin oğlu Safiyüddin Ali'nin Farsça olarak yazılan *Reşehâtü Ayni'l-Hayât*³¹ adlı eseri; Ebû Rıdvân Sadr Vicdânî'nin, *Tomar-ı Turuk-ı Âliye'si*;³² Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in, *Menâkıb-ı İmam-ı A'zam*³³ ve "*Menâkıb-ı Melâmiyye-i Şuttâriyye-i Bayramiyye*"³⁴ adlı eserleri; İsmail Hakkı Bursevî'nin *Silsile-nâme-i Tarik-ı Celvetiyye'si*; Şeyh Mehmed Nazmî'nin *Hediyetü'l-İhvân*³⁵ adlı eseri; Kayyımzâde Mehmed -Kürkçübaşızade

²⁵ Eserde 1620 yılına kadar yaşayan şeyhlerin hâl tercümeleri yer alır. 1877 yılında basılmıştır.

²⁶ Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No: 3622/11.

²⁷ Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4592, 4604.

²⁸ Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2819/3

²⁹ Yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No: 1372; Süleymaniye Ktp. Halet Ef. No: 264/2.

³⁰ Bkz. Sâkıp Mustafa Dede, *Sefîne-i Nefîse fî Menâkıbi'l-Mevleviyye*, 3 Cilt, Mısır, 1866-67.

³¹ Eser, Trabzonlu Mehmet Maruf tarafından Türkçeye çevrilmiş ve ilki 1840 yılında Mısır/Bulak'ta, ikincisi 1862 yılında İstanbul'da olmak üzere iki defa basılmıştır.

³² Bkz. Ebû Rıdvân Sadr Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Âliye*, 3 Cilt. İstanbul, 1920-22.

³³ Yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî. No: 1248; Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa. No: 611/7; Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No: 2420/1.

³⁴ Yazma nüshaları için bkz. Sül.Ktp.Nafiz Paşa 1164; Millet Ktp.A.E. 1051.

³⁵ Yazma nüshaları için bkz. Sül.Ktp.Reşid Ef. 495, Sül.Ktp.Hacı Mahmud 4587, Millet Ktp. A.E. 1128.

Ali'nin manzum *Silsiletü'n-Nûr* adlı eserleri;³⁶ Kânî Ahmed'in Abdullah b. Es'ad Yâfî'den tercüme ettiği *Ravzü'r-Reyâhîn fî Menâkıbı's-Sâlihîn Tercümesi*;³⁷ Sarı Abdullah'ın, önemli sünni tarikatleri konu alan ve 1871 yılında basılan *Semerâtü'l-Fu'âd fi'l-Mebde' ve'l-Me'âd* ile *Cevheretü'l-Bîdâye ve Dürretü'n-Nihâye*³⁸ adlı eserleri; La'lî-zâde Abdülbâkî Efendi'nin *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayramiyye*³⁹ ve *Sergüzeşt-i Melâmiyye*'si; Ali Âlî Efendi'nin *Tuhfetü'l-Mücâhidîn Behçetü'z-Zâkirîn*⁴⁰ adlı eseri; Abdüllatif Fazlî b.Seyyid Mehmed Şâkir'in *Gülşen-i Azîz*⁴¹ adlı eseri; Mehmed b. Şeyh Osman b.Şeyh Ömer'in *Esâmi-i Mesâlik-i Tarikatıyyi'l-Mü'minîn*⁴² adlı eseri; Abdurrahman Nâsır'ın *Kitâbü Tafsîl-i Tarikat-i Mukarrebîn ve Sebîlü'l-Müstakîm* adlı eseri; Mehmed Rüstem Reşid'in *Turûk-ı Âliyye Silsileleri*; Şemseddin Sivâsî'nin manzum *Menâkıb-ı İmam-ı A'zam*⁴³ adlı eseri; Abdullah b. Veliyüddin'in *Menâkıb-ı Eşrefzâde*⁴⁴ adını taşıyan eseri; Abdurrezzak Efendi'nin *Menâkıb-ı Emir Buhârî*;⁴⁵ Cezbî'nin *Vilâyet-nâme-i Seyyid Ali Sultan*;⁴⁶ Gülşehrî'nin *Kerâmât-ı Ahî Evran*⁴⁷ adlı eserleri; Mehmed Mekki Efendi'nin *Menâkıb-ı Şeyh Mahmud Murad Buhârî*⁴⁸ adlı eseri; Vâhidî'nin *Menâkıb-ı Hâce-i Cihan ve Netîce-i Cân*⁴⁹ adlı eseri; Deriş Burhan'ın *Hacım Sultan Velâyet-nâmesi*;⁵⁰ Âgehî Mansur Çelebi'nin *Menâkıb-ı İmam Gazâlî* adlı eseri ile Şeyh Enîsî'nin *Menâkıb-ı Akşem-seddin*⁵¹ adlı eseri bunlardan bazılarıdır. Türün Anadolu sahası dışında, bilhassa İran sahasında daha çok Kadiriyye ve Nakşibendiyye gibi büyük sahalara yayılmış tarikatların önderleri için de Kâşifî'nin *Reşehât*'ı tarzında menâkıb-nâmeler yazılmıştır.

³⁶ Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 153.

³⁷ Bkz. Süleymaniye Ktp.Hacı Mahmud 4534.

³⁸ Bkz. Millet Ktp.A.E. 858.

³⁹ Bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 2471.

⁴⁰ Bkz.Nuruosmaniye Ktp. 2293.

⁴¹ Bkz. Millet Ktp. A.E. 1099.

⁴² Bkz.Sül.Ktp.Hacı Mahmud 4781/3.

⁴³ Bkz. Sül.Ktp.Kılıç Ali Paşa 1032/7.

⁴⁴ Abdullah Uçman ve Önder Akıncı, *Eşrefoğlu Rûmi Hayatı ve Menkıbeleri*, İstanbul,1976.

⁴⁵ Bkz. Sül. Ktp. Es'ad Ef. 3622.

⁴⁶ Bkz.Ankara Cebeci İl Halk Ktp. 1189.

⁴⁷ Bkz. Neşr: F.Teachner, Leipzig, 1930.

⁴⁸ Bkz. Süleymaniye Ktp. Murad Buhârî, 256.

⁴⁹ Bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Ef. 242.

⁵⁰ Bkz. Millet Ktp. A.E. 943.

⁵¹ Bkz. Millet Ktp.A.E.1044, Üsküdar Selim Ağa 1045, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4628/1, 4666, İÜ.TY. 5458, Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa 808.

Türk edebiyatında manzum menâkıb-nâmeler de yazılmıştır. Örneğin Sünbül Sinan ve silsilesi için Muhammed Kayyımzâde ve Ali Kürkçüzâde tarafından kaleme alınan *Silsiletü'n-Nûr*,⁵² Lokmânî Dede'nin, Mevlânâ Celaleddin Rûmî için yazdığı *Menâkıb-ı Mevlânâ*,⁵³ Derviş Ahmed'in, manzum olarak kaleme aldığı *Menâkıbnâme-i Kemâl Ümmî*⁵⁴ adlı eserleri gibi. Bu eserler dışında Türk edebiyatında yazarı bilinmeyen ve anonim olarak kabul gören bazı Menâkıb-nâmeler de vardır. *Menâkıb-ı Abdülkâdir-i Geylânî*,⁵⁵ *Menâkıb-ı Seyyid Ahmed er-Rıfâî*,⁵⁶ *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî* gibi.

Tarihçiler birer bilimsel kaynak olarak pek itibar etmeseler de menâkıb-nâmelerin zaman zaman birtakım tarihî hadiseler için yegâne kaynak olma gibi özellikleri de vardır. Öncülüğünü M. Fuad Köprülü'nün yaptığı bir gelenek çizgisinde sonraları Zeki Velidi Togan, Orhan Köprülü, Abdülbaki Gölpınarlı, Âgâh Sırrı Levend ve Ahmet Yaşar Ocak gibi araştırmacı ve bilim adamları, ait oldukları dönemlerin sosyal ve kültürel birikimine, dinî anlayışlarına ışık tutan menâkıb-nâmelerin sadece kültür tarihimiz için değil; genel Türk tarihi açısından da önemini ortaya koyan çalışmalar yapmışlardır. Örneğin; *Menâkıbü'l-Ârifîn*'den, Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin Selçuklu ve Moğol hükümdarlarıyla münasebetleri, Baycu ve Geyhatu'nun Konya'yı tahrip etmeleri, dervişlerin yaşantıları, Selçuklu-Moğol ilişkileri, Mevlevîliğin Bektaşilik ve diğer tarikatlarla, Mevlânâ'nın torunu Ârif Çelebi'nin Saruhaoğulları ile münasebetleri gibi pek çok konuda bilgi sahibi olmak mümkündür. Yine *Vilâyetnâme-i Koyun Baba*'dan Osmancık merkezli olmak üzere Orta Anadolu'daki halkın sosyal ve ekonomik durumu, inançları, Şeyhin Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid ile olan ilişkileri; *Vilâyet-nâme-i Otman Baba*'dan Balkan fetihleri, *Vilâyet-nâme-i Abdal Mûsâ*'dan Teke yöresindeki Türkmenlerin hayat tarzları, inançları, içlerinde yaşattıkları İslâm öncesi Türk dönemine ait izler, Bektaşî menâkıb-nâmelerinden eski Türk gelenek ve görenekleri, diğer dinlerin Bektaşî menâkıb-nâmeleri üzerindeki etkileri hakkında orijinal bilgiler edinmek mümkündür.

Aşağıya alıntıladığımız Yenişehirli Yahya'dan seçilen metin, menâkıb-nâmeler bahsinde bir fikir vermektedir:

⁵² Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Ef. No:153.

⁵³ Yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Ef. Ek. No: 48; Fatih Millet Ktp. AE. Manzum. No: 1319.

⁵⁴ Yazma nüshası için bkz. Fatih Millet Ktp. AE. Manzum. 1184.

⁵⁵ Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No: 2426.

⁵⁶ Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud. No: 4658.

Menâkıb-ı Emir Sultan'dan

“Niçe müddetden sonra gelüp Belde-i Burûsa’da karâr idüp anlar dahî mezkûr Burûsa’da Gökdere başında bir mağarada mekân dutup karâr idüp nice zaman a’yân-ı nâsdan muhtefî olup yani anları hiç kimesne bilme-yüp ol mağarada ibâdet ü tâat üzre olup halkdan gizlü anda olurlar idi. Ol zamanda İstanbul dâr-ı harb olup taht Burûsa’da olup Yıldırım Bâyezid padişah idi. Bir gün Edirne canibine sefer idüp küffâr asker-i İslâma gâlib olup mü’minler... dönüp girüye kaçup pâdişâh-ı islâm gice ile kaçarken gâibden bir kimesne zâhir olup pâdişâhın sakalına yapışup kanda gidersin gayret İslâmındur girü dön diyü atının başını girüye döndürüp yine gâib olur. Bu kimesnenün sözi ile yine küffara hücum idüp gâlib olup gâret iderler. Ol seferden ne kadar mal ganimet olursa padişah hazretleri muhkem zabt itdürüp ba’de Burûsa’ya tahtına gelicek münâdîler pîşân ider ki şu şekilde ve şu endamda bir kimesne her kim buluvürse sancak vireyüm diyü ahd eyler. Bulmakda cemi’ âlem âciz ü hayrân kalub bilâhere bir oduncu merâkibini sürüb cebele urûc iderken ittifak bir mağara önüne uğrar. İçinde bir kimesne oturur ki dellâl vasf eyledüğü sıfat ve şekilde acele ile gelüb divan kapusunda haber viricek kapucular fi’l-hâl gelüp kimyâ-yı devlet, sultânü’l-İslâm ve’s-sa’âdet hazretlerini kapup pâdişâhun huzuruna getürdüklerinde padişah kendü yirini teklif idüp kendü mukabeleye oturup ol zabt olunan ganimet malını getürüp sizün için getürdük lutf idüp kabul eylen diyü ibrâm eyleyicek Sultan Hazretleri buyurur ki; bunun ehli sizsünüz, biz bunun ehli degülüz. Bî-had ibrâm-ı galiz ve ilhâd-ı şedîd eyledükde Sultan Hazretleri buyurur ki gelün bununla bir mescid-i câmi’ binâ eylen, adı sizün, sevâbı bizüm olsun.”⁵⁷

Sonuç olarak; hicrî 3. asırdan itibaren Arap yarımadasında görülme-ye başlanan ve kaynağını esasen hadis-i şeriflerden alan Menâkıb-nâme yazma geleneği, uzun asırlar boyunca Müslüman Türk toplumunun -belki Kur’an-ı Kerim gibi bir dinin temel kitabından sonra- birbirinden güzel eserler ortaya çıkarmıştır. Bu eserler Orta-asya’dan Anadolu’ya, Arap yarımadası ve Afrika’dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada ilgiyle, merakla ve büyük bir saygıyla, inanarak okunmuş, irfan meclislerinin aranan metinleri olmuşlardır. Bir yandan insanımızın fikir ve düşünce dünyasını şekillendiren Menâkıb-nâmeler, diğer taraftan da asırlarca insanımızın ruh terbiyesini oluşturma gibi bir işlevi yerine getirmişlerdir.

⁵⁷ Necla Pekolcay, *İslami Türk Edebiyatında Şekil ve Nevilere Giriş*, Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 256-57.

KAYNAKÇA

- Aça, Mehmet, v.d. *Başlangıcından Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2009.
- Afyoncu, Erhan. “Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/2, İstanbul, 2003, s. 101-172.
- Ahmed Eflakî. *Ariflerin Menkıbeleri*, I-II, Çev. Tahsin Yazıcı, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- Akalın, Şükrü. *Saltûk-nâme*, I, Ankara, 1988.
- Akkuş, Mehmet. “Mehmed Emin-i Tokadî ve Menâkıb-nâmesi”, *İlim ve Sanat*, C. II, S. 11, Ocak-Şubat 1987, s. 81-83.
- Altınok, Baki Yaşa. “Hacı Bektaş Velî Hakkında Yazılmış Bir Menakıbnâme ve Bu Menakıbnamede Belirtilen Anadolu’daki Alevi Ocakları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Gazi Üniversitesi, S. 27, Güz 2003, s. 177-194.
- Anhegger, Robert. “Eyyûbî’nin Menâkıb-ı Sultan Süleymanı”, *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1949-1950. s.119-138.
- Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara, 2001, s. 156-202.
- Ateş, Ahmed. “Menâkıp”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, s. 701-702, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1970.
- Bayram, Mikâil. *Şeyh Evhadüddin-i Kirmânî ve Menâkıb-nâmesi*, Konya, 2005.
- Biçer, Bekir. “Velâyet-nâme-i Hacı Bektaş Velî’ye Göre Anadolu’nun Fethi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 38, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006.
- Buluç, Sadettin. “Elvan Çelebi Menâkıb-nâmesi”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, S. XIX, İstanbul, 1980, s. 1-6.
- Coşan, Esat. *Makâlât-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, Sad. Hüseyin Özbay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- Duran, Hamiye. *Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), GÜSBE, Ankara, 1996.
- Duran, Hamiye. *Hacı Bektaş Veli’nin Makalatında Din ve Tasavvuf*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1988.

- Elvan Çelebi. *El-Menâkıbu'l-Kudsiyye fî-Menâsıbi'l-Ünsiyye*, Haz. İ. E. Erünsal ve A. Y. Ocak, Ankara, 1995.
- Ersoylu, Halil. *Lokmânî Dede – Menâkıb-ı Mevlânâ*, Ankara, 2001.
- Erünsal, İsmail E. “Menâkıbü'l-Kudsiyye (Elvan Çelebi)”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, C. 29, s. 115-116.
- Erünsal, İsmail E. ve A. Yaşar Ocak. *Elvan Çelebi, Menâkıbü'l-Kudsiyye*, İstanbul, 1984.
- Eyyûbî. *Menâkıb-ı Sultan Süleyman*, Haz. Dr. Mehmet Akkuş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- Ferîdûn Ahmed Bey. *Münşeâtü's-Selâtîn*, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1275.
- Fidancı, Mahmut. *Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi* (İnceleme-Metin-Sözlük), Doktora Tezi, 1994.
- Fîrûz-Âbâdî. *Kâmûs 'ül-Muhît ve Okyanus 'ul-Basît (Kamus Tercümesi)*, I, Çev. Ahmed Âsim Cenânî Ayntâbî, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1304.
- Gavsî, Mehmet. *Menâkıb-ı Çeharyâr-ı Güzîn*, İstanbul, 1972.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. “Menâkıb-ı Hâce-i Cihân”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C. III, s. 129-132, İstanbul, 1935.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983.
- Grenard, M. F. “Satuk Bugra Han Menkıbesi ve Tarih”, Çev. Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998s. 145-187.
- Güngör, Harun. “Seyyid Lokman ve Oğuz-nâmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 44'ten ayrı basım, Türk Dünyası Vakfı Yayını, İstanbul, s. 91-103.
- Güzel, Abdurrahman. *Abdal Musa Velayetnamesi*, Ankara, 1999.
- Güzel, Abdurrahman. *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006
- Güzel, Abdurrahman. *Hacı Bektaş-ı Velî*, Ankara, 1998.
- Güzel, Abdurrahman. *Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi*, Ankara, 1999.
- İz, Fâhir. *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İstanbul, 1964.

- Jacob, George and Rudolf Tschudi. *Velayetname-i Hacım Sultan*, Berlin, 1908.
- Karakaşzâde Ömer Bin Muhammed. *Nûrû'l-Hüdâ li-meni'htedâ*, İstanbul, 1286.
- Karamustafa, Ahmet T. "Kalenders, Abdâls, Haydarîs: The Formation of the Bektaşîye in the Sixteenth Century", *Suleymân the Second and his Time*, (Haz. Halil İnalçık ve Cemal Kafadar), İstanbul, 1993, s.121-129.
- Karamustafa, Ahmet T. "Menâkıb-ı Hoca-i Cihan", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 108-110.
- Karamustafa, Ahmet T. *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200-1550*, Salt Lake City, 1994.
- Karamustafa, Ahmet T. *Vâhidî, Menâkıb-ı Hâce-i Cihan ve Netîce-i Cân*, Cambridge, 1993.
- Koçak, Aynur. "Zengi Ata'nın Menkabeleri, Türbesi ve Bayramı Üzerine", *Hacı Bektaş Dergisi*, Bahar 2003, S. 26, s. 223-231.
- Köksal, Hasan. *Battal-nâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Ankara, 1984.
- Köprülü, Fuat. "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", *TTK Belle-ten*, VII/27, Ankara, 1943, s. 379-522.
- Köprülü, Fuat. *İlk Mutasavvıflar*, İstanbul, 1919; Ankara, 1993.
- Köprülü, Fuat. *Tarihî Kaynak Olarak XIV. ve XV. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıb-nâmeleri*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul, 1951.
- Kut, Günay. "British Museum'daki Bazı Önemli Yazmalar ve Tevâif-i Aşereden Tâife-i Bektaşiyân", *TDAY Belleten*, Ankara, 1971, s. 209-246.
- Kutlu, Mustafa. "Menâkıb-nâme", (Menâkıb Kitapları), *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1986, C. 6, s. 255-257.
- Levend, A. Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1984.
- Lokmânî Dede. *Menâkıb-ı Mevlana*, Konya Mevlana Müzesi, İhtisas Kitaplığı, No. 2179.
- Mercan, İ. Hakkı. "Türk Tarihinin Kaynaklarından Olan Menakıb-name ve Gazavat-nameler Hakkında", *SBE Dergisi*, C. 6, S. 10, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, 2003, s. 107-130.

- Mercan, İ. Hakkı. *Menâkıb-Nâme-i Şeyh Evhadeddin Kirmânî*, Yüksek Lisans Tezi, EÜSBE, Kayseri, 1990.
- Mercan, İ. Hakkı. *Şeyh Alâeddin Ali b. Yahya es-Semerkindî ve Menâkıbnâmesi'nin Transkribe, Tahlil ve Tenkidi*, Doktora Tezi, EÜSBE, Kayseri, 1996.
- Mermer, Ahmet ve Neslihan Koç Keskin. *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Noyan, Bedri. *Hacı Bektaş Velî Velayetnamesi*, Aydın, 1986.
- Noyan, Bedri. *Otman Baba Velayetnamesi*, İstanbul, 1994.
- Noyan, Bedri. *Seyit Ali Sultan Velayetnamesi*, Ankara, 1994.
- Noyan, Bedri. *Velî Baba Velayetnamesi*, Ankara, 1994.
- Ocak, A. Yaşar. "Babaîlik", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 4, s. 373-374, İstanbul, 1991.
- Ocak, A. Yaşar. "Battal-nâme", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 5, s. 206-208, İstanbul, 1992.
- Ocak, A. Yaşar. "Dânişmend-nâme", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 8, s. 478-480, İstanbul, 1993.
- Ocak, A. Yaşar. "Elvan Çelebi", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 11, s. 63-64, İstanbul, 1995.
- Ocak, A. Yaşar. "Evliya Menkıbeleri", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Haz. Talat Sait Halman vd, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. 1, s. 606, İstanbul, 2007.
- Ocak, A. Yaşar. "Hacı Bektaş Vilâyet-nâmesi", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 14, s. 471-72, İstanbul, 1996.
- Ocak, A. Yaşar. "Menâkıb-nâme", *Türk Dili ve Edebiyatı Anskiklopedisi*, Dergâh Yayınları, C. 6, s. 253-255, İstanbul, 1986.
- Ocak, A. Yaşar. "XIII ve XIV. Yüzyıllar Anadolu Türk Tarihi Bakımından Önemli Bir Kaynak: Menâkıb'ul-Kudsiya fî Menâsıb'ıl-Unsiya", *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1979, S. 32, s. 89-102.
- Ocak, A. Yaşar. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Ocak, A. Yaşar. *Bektaşî Menakıb-namelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Ankara, 1983.

- Ocak, A. Yaşar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler*, TTK Yayınları, Ankara, 1992.
- Ocak, A. Yaşar. *Selçukluların Dinî Siyaseti: 1040-1092*, İstanbul, 2002, s. 120-154.
- Ocak, A. Yaşar. *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.
- Ocak, A. Yaşar. *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Baba Rasül (Babaîler) İsyanı ve Anadolu'nun İslâmlaşması Tarihindeki Yeri*, İstanbul, 1980.
- Ortaylı, İlber. "Osmanlı Toplumunda Yönetici Sınıf Hakkında Kamu Oyununun Oluşumuna Bir Örnek: Menâkıb-i Mahmud Paşa-i Velî", *Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta'ya Armağan*. Ankara, 1974, s. 459-481.
- Önder, Mehmet. "Elvan Çelebi'nin Menâkıb-nâmesi Nasıl Bulundu", *Türk Kültürü*, Ankara, 1985, S. 296, s. 49-52.
- Öngören, Reşat. "Osmanlılarda Devlet Ricâli-Meşâyih Münasebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak: Âlî'nin Şeyh Mehmed-i Dâğî İle Alâkalı Menâkıbı", *İslâm Araştırmaları*, S. 1, s. 107-113, İstanbul, 1997.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul, 2000.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, L.M. Yayınları, İstanbul, 2002.
- Pekolcay, Necla. *İslami Türk Edebiyatında Şekil ve Nevilere Giriş*, Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Sezen, Lütfi. *Halk Edebiyatında Hamza-nâmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- Şahin, Haşim. "Menâkıb-nâme", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 29, s. 112-114, Ankara, 2004.
- Taneri, Aydın. "Türkiye Selçuklularının Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Âriflerin Menkıbeleri: Eflâki ve Eseri Hakkında", *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul, 1971, s. 413-464.
- Tekin, Arslan. *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler Sözlüğü*, Ötüken, İstanbul, 1995.
- Togan, Zeki Velidi. *Târihte Usûl*, İstanbul, 1950, 1985.

- Tokatlı, Ümit, “Elvan Çelebi’nin Eseri, (el)Menâkıbü’l-Kudsiyye fi’(l) Menâsibi’l-Ünsiyye”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, s. 165-171, Kayseri, 1987; S. 2, s. 259-268, Kayseri, 1988.
- Tokatlı, Ümit. *Elvan Çelebi’nin Menâkıb-nâme’si* (Metin-İndeks-Gramer), Doktora Tezi, 1984.
- Tosun, Necdet. “Ahmet Yesevî’nin Menâkıbı”, *İLAM Araştırma Dergisi*, III/1, İstanbul, 1988, s. 73-81.
- Üçüncü, Kemâl. “Sözlü Kültür/Tarih Bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Vilâyet-nâmesi”, *Bilig*, S. 28, s. 1-30, Ankara, 2004.
- Yardım, Emine Seval. *Menkıbe ve Menâkıb-nâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.
- Yazıcı, Tahsin. *Menâkıb-ı İbrahim-i Gülşenî*. TTK. Yayınları, Ankara, 1982.
- Yazıcı, Tahsin. “Menâkıb’ül-Ârifin’in Sanat Tarihi Bakımından Değeri”, *TTK Belleten*, XXXVI/143, Ankara, 1972, s. 385-387.
- Yazıcı, Tahsin. “Menâkıbü’l-Ârifin”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, C. 29, s. 114-115.
- Yüce, Kemal. *Saltûk-nâme’de Tarihî, Dinî ve Efsânevî Unsurlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Zavotçu, Gencay. “Tasavvufî Bir Eser: Menâkıb-ı Sünbül Efendi ya da Sünbülüyye”, *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, (15-16 Mayıs 2009), Ankara, 2010, s. 655-663.

Nevai ve ‘Roman’

Mehmet KAHRAMAN¹

Öz

Ali Şir Nevai, Türk edebiyatında ‘hamse sahibi’ olarak tanınmaktadır. Romanın özellikle postmodern açılımları, Türk edebiyatında önemli bir yer tutan mesnevi geleneğinin de yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü anlatı türündeki mesneviler, tıpkı romanın ilk ortaya çıkışında olduğu gibi, halk arasında yaşamakta olan anlatıların sanatçılar tarafından yeniden yorumlanarak kaleme alınması sonucu oluşmuşlardır. İçerik bakımından da mesnevilerde, romanlardaki gibi, birçok kişi ve birbirine bağlı birçok olay ustaca anlatılmaktadır. Kendi çevriminde ‘mesnevi’ olarak adlandırılan bu eserler, dünya ölçeğinde düşünmek ve değerlendirmek durumunda olduğumuz günümüz şartlarında ‘roman’ olarak adlandırılmayı hak etmektedir. Nevai’nin Hamse’sinde yar alan mesneviler, olay örgüleri, kurguları, kişileri ve anlatım teknikleri bakımından ele alındığında daha çok postmodern roman nitelikleriyle örtüşmektedir: Olay anlatımı dışında mesnevilerin başında ve sonunda yer alana tevhid, münacat, medhiye ve dua gibi bölümler de postmodern roman yöntemlerinden kolaj tekniği ile açıklanabilecek metinlerdir. Hemen hemen her mesnevinin başında usta sanatçıların daha önce kaleme aldığı konuların kendisi tarafından da yeniden kaleme alınması gerektiği dile getirilmiş, Nevai de bunu bir görev bilerek mesnevilerini yazmıştır. Bu, postmodern romanların en önemli niteliği sayılan ‘üstkurmaca’ tekniğinin bir yansıma biçimidir. Ayrıca, aynı olayların yeniden kaleme alınması şeklinde yazılması konusu da postmodern roman anlayışındaki ‘metinlerarasılık’ yöntemiyle doğrudan ilişkilidir.

Anahtar kelimeler: *Nevai, mesnevi, Hamse, Seb’a-yı Seyyar, post-modern.*

¹ Dr. TİKA, Avrasya Etüdleri dergisi editörü, m.kahraman@tika.gov.tr

Navâî and Novel

Abstract

Ali Shir Navâî known as ‘hamse sahibi’ in Turkish literature. Postmodernist development of the novel necessitates the reconsideration of masnawi tradition which holds an important place in Turkish literature. This is because narrative style masnawi, just like novels, originated from the contemporary oral narratives of the folk that are reviewed and written by writers. The content of masnawis is also similar to the content of novels. Masnawis narrate many individual and interconnected events skilfully. These types of literary works that are renowned and translated as masnawi deserve to be categorised as novels under contemporary standards that we have to think of and evaluate on a global scale. The masnawis in Navâî’s Hamse overlaps with postmodern novel qualities in terms of plots, fiction, characters and narrative techniques. At the beginning of almost all his masnawis, he mentioned that the subjects which had already been written by skilled authors should be rewritten and he wrote his masnawis accordingly. This is a reflection of ‘metafiction’ technique, in other words, it is the most important feature of the postmodern novel. Furthermore, besides, rewriting the same events in a different way is directly connected with ‘intertextuality’ method in postmodern novel. Navâî also expresses his faithfulness and express his gratitude to the masters of these matters by remembering and even writing ‘medhiyes’ for them. Apart from contextualisation of events ‘tevhid’ which can be found at the beginning and end of masnawis, ‘munâcât’, ‘medhiye’ and prayer are also sections that can be explained in terms of ‘collage’, which is a postmodern novel method.

Keyword: *Navâî, masnawi, Hamse, Seb’a-yı Seyyar, post-modern.*

1. Giriş

Ali Şir Nevai, Türk edebiyatı sahasında ‘hamse sahibi’ olarak tanınan ilk şahsiyettir. Kendisinden önce mesnevi yazan Türk sanatçıları olmakla birlikte, mesnevi konusunda geleneğe tam uyum sağlamak için beş mesnevi yazan ilk sanatçı, Nevai’dir.

Mesnevi aslında klasik Doğu edebiyatlarında kafiyeleme tekniklerinden birinin adıdır. Her beyti sadece kendi içinde kafiyelendirerek çok uzun metinlerin yazılmasına imkân sağlayan mesnevi tarzı, manzum olarak kaleme alınmış hacimli metinlerde her zaman tercih edilmiştir.

Mevlana’nın *Mesnevi*’si üzerine önemli bir araştırması bulunan Amerikalı araştırmacı Holbrook “*Mesnevi bir nazım türünün adıdır: Her iki dizesi kendi içinde kafiyeli beyitlerle yazılan anlatsal şiir*”² tanımlamasını yaptıktan sonra şu ifadelerle yer vermektedir: “*Mesnevi nazım türü, tarih boyunca kuramsal sergileme ya da kurmaca anlatı ve bu ikisinin çeşitli biçimleri için bir alan olmuştur. Kafiyeli beyitler, içeriklerine göre sınıflanan çeşitli anlatı türlerinde kullanıldı; mesnevi nazım türü bir açıdan bir olasılıklar cetvelidir. Epik, tarihsel anlatı, risale, kişisel anlatı ve romans biçimlerinde mesneviler vardı.*”³

Nihat Sami Banarlı da mesnevi adının, bir şekil adı olmakla birlikte asıl ‘manzum roman tarzı’ olduğuna dikkatimizi çekmektedir: “*Fakat mesnevî, Şarkın dînî, tasavvufî veya dindışı aşk ve mâcerâ romanlarında yani Yusuf u Zeliha, Leyla vü Mecnun, Hüsrev ü Şîrîn gibi eserlerin telifinde kullanılan klasik şekil olduğundan, İslâmî Şark edebiyatında mesnevî denilince daha çok bu çeşit eserler hatırlanır.*”⁴

İlk kez Fransız edebiyatında kullanılmaya başlanan ve köken olarak da Latince olmakla birlikte Fransızcada yerini bulan ‘roman’ kavramı,⁵ halk arasında yaşatılmakta olan sözlü gelenek metinlerinden yola çıkarak sanatçıları tarafından kaleme alınan metinler için ad olmuştur. Mustafa Nihat Özön *Türkçede Roman* adlı çalışmasında bu konuda Rabelais’yi örnek gösterir: “*Bu yüzyılda Fransızlardan François Rabelais (1490-1553) yeni*

² Victoria R. Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 22.

³ *Age*, s. 23.

⁴ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, MEB Yayınları, İstanbul, 1987, s. 196.

⁵ “*Roman (sıfat olarak) dilbilgisinde, Latince’den üretilmiş olan diller ve (isim olarak da) bilgilerin kullandığı dil dışında kalan ve herkesin konuştuğu halk dili anlamına gelirken (eski edebiyatta), roman -yani, aşağı yukarı halk- dilinde yazılmış, nesir veya nazım, gerçek ya da uydurma menkıbe (récits) anlamını almıştır.*” (Mustafa Nihat Özön, *Türkçe’de Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 17)

bir realizme doğru gider. Eski halk hikâyelerinden aldığı bir temaya kendi yaşadığı sürece gördüklerini ekleyerek herkes tarafından beğenilecek eserler yazmıştır. Gargantua ve Pantagruel adlı bu eserlerde, hayat sevgisinden doğan bir neşeyle, iyi ve kötü ayırt etmeden, halk hikâyelerinden geniş ölçüde yararlanarak kendi papazlık, öğrencilik, kâtiplik, hekimlik hayatında rastladıklarından canlı papaz, öğrenci, hekim, ilahiyatçı tipleri tasvir etmiştir.”⁶

2. ‘Roman’da ve ‘Mesnevi’de Paralel Gelişmeler

Edebiyat tarihçileri roman türünün Batıda oluşum sürecinin Cervantes’in *Don Quichotte*’u ile tamamlandığını kabul ederler.⁷ Bundan sonra ‘roman’, Batı edebiyatında yazılı edebiyatın en önemli anlatı türünün adı olagelmıştır. Batı’da olduğu gibi başka coğrafyalarda da Batı edebiyatı etkisiyle üretilen anlatı metinleri genellikle ‘roman’ olarak adlandırılmıştır.

Roman, yüzyıllar içinde (15. yy ile 19. yy arasında) gerçekçilik ve özgünlük noktalarında yoğunlaşarak gelişimini sürdürür. Bu dönemde sırasıyla romantik, realist ve natüralist nitelikleriyle karşımıza çıkar. Bu klasik sürecin sonunda ulaşılan deneysel roman diyebileceğimiz ‘natüralist roman’ ile Batı biliminin en karakteristik özelliği kabul edilen ‘deneysel bilgi’ tam bir mutabakat halinde birbirini tamamlamaktadır. Yani natüralizm, gerçekçilik hedefinde ulaşılabilecek son noktadır. Bazı edebiyat tarihçileri romanda yaşanan bu süreci ‘klasik gerçekçi dönem’ veya ‘geleceksel roman’⁸ olarak adlandırmaktadırlar. Tabiidir ki bu noktadan sonra romanda başka bir yöneliş başlar. Bu modern zamanlar romanındaki yeni

⁶ *Age*, s. 20.

⁷ Batıda romanın oluşumunda dikkatimizi çeken iki isim Rabelais (1490–1553) ve Cervantes (1547–1616), 16. yy’da yaşamışlardır. Doğuda mesnevi geleneğinin önemli isimleri sayılan Farsça sahasından Nizami-i Gencevi (1141-1209), Çağatay sahasından Ali Şir Nevai (1441-1501) ve Fuzuli (1483-1556) ise onlardan epey önce, 12. yy ile 16. yy arasında yaşamışlardır. Bu, Batıda romanın yeni gündeme geldiği bir dönemde mesnevi geleneğinin neredeyse en olgun dönemini yaşadığını göstermekte ve Namık Kemal’in *İntibah* için yazdığı önsözde belirttiği ‘Batının anlatı türünü Doğudan alarak geliştirdiği’ fikrini de desteklemektedir. Eğer halk arasında yaşamakta olan sözlü gelenek metinlerinden yola çıkarak oluşturulmuş bir yazılı anlatı türü tarihinden bahsedebiliysek ve bunun günümüz edebiyat bilimindeki adının da ‘roman’ olduğu biliniyorsa, ‘roman tarihi’ açısından Doğu edebiyatı sahasının, bunu, 12. yy’da başlattığını da kabul etmemiz gerekecektir.

⁸ Bir ara Kolonya Üniversitesinde de çalışan Köln Üniversitesi Modern Alman Filolojisi Profesörü Wilhelm Emrich (1909-1998), bir makalesinde ‘geleneksel roman’ı ve döneminin bilgi kuramına sıkı sıkıya bağlı temel niteliğini şöyle ifade ediyor: “Böylece geleneksel romanın koşulları bırakılmış oluyor. Çünkü olayların zaman ve yer bakımından, sınırlı olarak akışı, ya da romanda özel karakterlerin kesin çizgilerle belirtilmesi, ancak, tek bir dünya yaratmaya yarayan ve her kişiye, bozulmayan nedenleri kavratan varoluş ve bilgi kuramları kabul edildiği sürece mümkündür.” (Wilhelm Emrich, “Çağımız Romanında Öz ve Biçim”, Çev. E. Mahir Yalnız, *Türk Dili Roman Özel Sayısı*, S. 159, Aralık 1964, s. 172.)

gelişmeler için önce ‘modern’ daha sonra da ‘postmodern’ nitelermeleri kullanılmaktadır.

Roman türünün özellikle postmodern açılımları, Doğu edebiyatında önemli bir yer tutan mesnevi geleneği çerçevesinde üretilen eserlerin de yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü Doğu edebiyatlarında anlatı türünün en önemli örneği mesnevilerdir. Mesneviler de, tıpkı romanın ilk ortaya çıkışındaki Rabelais örneğinde olduğu gibi, halk arasında yaşamakta olan anlatıların sanatçılar tarafından yeniden yorumlanarak kaleme alınması sonucu oluşmuşlardır.

Mine Mengi'nin, Fuzuli'nin *Leyla ile Mecnun*'u konusunda verdiği bilgiler bunu desteklemektedir:

“Leyla vü Mecnun aslında bir Arap hikâyesidir. Bu hikâyenin, Mecnun mahlasını kullanan Kays bin Mülevvah adlı bir Arap şâirinin aşk mâcerâsının halk hikâyesi şeklini almasıyla ortaya çıktığı sanılmaktadır. Bu halk hikâyesi Fuzuli'nin hayatının büyük bir kısmını geçirdiği sanılan Hille`de çok yaygın olarak bilinmektedir. Kısacası, eser, aslını bu yöredeki halk hikâyesinden alır.”⁹

Mine Mengi'nin verdiği bilgilere göre, Fuzuli, *Leyla ve Mecnun*'u yazarken daha önce yazılmış metinleri de görmüş, eserini, kendinden önceki şairlerin metinlerinden ve sözlü gelenekten yararlanarak oluşturmuştur.

Bu noktada Ali Şir Nevai'nin de aynı yolu izlediği görülmektedir:

Leyli vü Mecnun'un baş taraflarında beş gizli hazineyi açığa çıkaran, yani birer söz ustası sanatkâr olarak beşer mesnevi ortaya koyan Nizami, Hüsrev, Eşref ve Câmî'ye övgüler yazarak kendilerine dikkatimizi çeken Nevai'nin hayalinin atı, Arap ülkesini dolaşmaya çıkar. Öyle bir yere gelirler ki, her yer kanlı ve korkunçtur. Binici ise şaşkınlık içindedir. Bir hâtif¹⁰ kendisine şöyle seslenir:

⁹ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1994, s. 141.

¹⁰ ‘Hatif’ kelimesi, ‘kendisi gözükmediği halde sesi duyulan’ anlamına gelmektedir. (hatif: 1. Sesi işitilen fakat kendisi görülmeyen; 2. Gaipten işitilen ses; 3. Gaipten seslenir gibi haber veren melek; 4. Sesi işitilip kendisi görülmeyen kimse; 5. Çağırın, seslenen; <http://www.nedirnedemek.com/hatif-nedir-hatif-ne-demek>) Bu bakımdan ‘hatif’, modern Arapçada ‘telefon’ anlamında kullanılmıştır. Roman tekniğinde olayları anlatan kişiler de ‘anlatıcı’ olarak adlandırılırlar. ‘Anlatıcı’, halk edebiyatında da yaygın olarak kullanılmaktadır: ‘Anlatıcı’lar, olaylara dayalı eserleri yeri geldikçe anlatan, dolayısıyla sözlü olarak yaşatılmasını da sağlayan kişilerdir. Ali Şir Nevai'nin *Leyli vü Mecnun*'unda geçen ‘hatif’ de, bir efsaneyi Nevai'ye anlattığı için ‘anlatıcı’ olarak anlaşılmalıdır.

“Kim kildi bu deşt ışk deşti
 Cân âfeti kildi sergüzeşti
 Her berk ki kördüing âzer-i ışk
 Her lem’ası berk-i hançer-i ışk”

Hâtif, içinde buldukları Arap beldesi ile ilgili verdiği dehşet dolu bilgilerden sonra sözü, buralarda yaşanmış bir efsaneye getirir. Bu efsaneyi, daha önce Hüsrev’in, Nizami’nin, Süheylî’nin açığa çıkardığını ve hepsinin de ayrı ayrı ustaca nazma çektiğini söyler:

“Çün sürmüş kıl-k-i dür-feşânı
 Tahrir etmiş bu dâstânı
 Maksûd ki beyle turfa maksûd
 Yok dehr sahifeside mevcûd
 Bu hayl ki bu dem oldı ma’lûm
 Kim eylediler bu kıssa manzûm”

Sözünün sonunda hâtif, şaire buralarda fazla dolaşmamasını salık verir. Ama buralarda yaşamış Mecnun adlı bu çöl kahramanının kıssasını, diğer usta yazarlar gibi kendisinin de nazma çekmesini tavsiye etmekten de geri durmaz. Sözünü ettiği efsane de esasen budur.

Demek oluyor ki Nevai de Fuzuli gibi bir ‘hâtif’ten yani bir ‘anlatıcı’dan efsaneyi dinledikten sonra onun tavsiyesi üzerine yazmaya karar vermiştir.¹¹

Fuzuli ve Ali Şir Nevai’nin *Leyla ve Mecnun* mesnevilerini yazma maceraları gösteriyor ki mesnevi yazarları ile Batıda roman yazan ilk örnekler, metinlerini oluştururken yaklaşık olarak aynı yazma süreçlerini izlemişlerdir.

Ne var ki insana ve hayata bakış tarzları farklı olduğu için, sonraki çağlarda mesnevi yazan Doğulu sanatkarlar, Batılı sanatkarların yaptığı tarzda özgün eserler ortaya koymak gibi bir nitelik göstermedikleri gibi, Batılı romancıların izlediği realizme doğru giden yolu da izlememişlerdir. Tam tersi mesnevi tarihi boyunca daima daha girift ve alegorik, insan hayalinin ulaşabileceği en derin ve en yüce noktalarda gezinmekten zevk almışlardır.

Sözgelimi Honoré de Balzac (1799-1850) nasıl realist bir yazar olarak *Vadideki Zambak* ile klasik - gerçekçi Batı romanının önemli zirvelerinden

¹¹ Ali Şir Nevai, *Leyla ve Mecnun, Hamse*, C. 3, TDK Yayınları, Ankara, 1967, s. 217-219.

birini temsil etmekteyse onun doğduğu 1799 yılında hayata gözlerini yuman Şeyh Galib (1757-1799) de *Hüsn ü Aşk'ı* ile mesnevi dünyasının zirvesindedir. Farklı kültür dünyalarında yaşadıkları için farklı noktalara ulaşmış olmaları normal karşılanmalıdır. Özet olarak ifade etmek gerekirse yazdığı eserlerle, Balzac, eşyanın ayrıntısına ışık tutarken Şeyh Galib eşyanın derinliğini ve verâmını algılamamızı hedeflemiştir.

Ancak Batıda gelişip serpilerek romanın klasik gerçekçi dönem sonrası süreçte kazandığı son dönem niteliklerine baktığımızda mesnevi geleneğinin vakti zamanında ulaştığı noktalara birçok benzerlikler göstermeğe başladığına şahit oluyoruz. Eserlerde kullanılan teknikleri dikkate alarak ulaştığımız bu gerçekliği detaylandırmaya geçmeden önce ‘adlandırma’ konusuna değinmek gerekmektedir.

3. Adlandırma

Türkçe sahasında elimize geçen en erken yazılı anlatı metni *Dede Korkut*'tur. *Dede Korkut* metinlerinin başlıklarında kullanılan ‘boy’ ve Arapçadan alınarak kullanılan ‘hikâye’¹² ile özellikle mesneviler için kullandığımız Farsça kökenli ‘dâstân’¹³ kelimeleri, ‘mesnevi’ ile ‘roman’ kavramlarını birbirine oldukça yaklaştırmaktadır. Bu ilişkiyi şöyle açıklayabiliyoruz:

‘Boy’un, tarihi gerçekliklere ışık tutan metinler için kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁴ Bu kelimenin kullanıldığı *Dede Korkut* metinlerinin adlandırılmasında elimizde bulunan bir nüshada ‘boy’ diğer

¹² ‘Boy’ ve ‘hikâye’ kelimeleri *Dede Korkut* metinlerinin adlarında beraber kullanılmaktadır. Elimizde iki nüshası bulunan *Dede Korkut*’un Dresten nüshasında ‘boy’, Vatikan nüshasında ise ‘hikâye’ tercih edilmiştir. Sözelimi Boğaç Han ile ilgili olan ilk metnin başlığı Dresten nüshasında “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyını Beyan İder Hanum Hey”, Vatikan nüshasında ise “Hikâyet-i Han Oğlu Boğaç Han” şeklinde geçmektedir.

¹³ Fuzuli, *Dâstân-ı Leylî vü Mecnûn*.

¹⁴ ‘Boy’ kelimesi bir kaynağa göre ‘gerçek hayat hikâyesi’ anlamına gelmektedir. Dede Tanrıyar’a ait bir ‘boy’ anlatan Yetim Askar “*Ey oğul, istiyorsan sana bir olay nakledeyim; ama bu anlattığım ne masaldır, ne destandır, ne de efsanedir... Ne olduğunu doğrusu ben de bilmiyorum.*” şeklinde bir açıklama yapar. (Tacir Samimi, “Dede Tanrıyar’ın Boyları”, *Dede Korkud*, Toplu Azerbaycan Milli İlimler Akademisi yayını, Bakü, 2001/1) Bu sözlerden, ‘boy’ olarak adlandırılan olayın, bildiğimiz edebi türlerden masal, destan ve efsane gibi türlere benzemediği için, ‘kendine özgü’ bir metin olduğunu çıkarabiliriz. Yetim Askar, onun, büyük bir ihtimalle, gerçek olaylara dayandığını anlatmaya çalışmaktadır. Çünkü söz konusu metnin ne olmadığını anlatmak için kullanılan ‘masal’, ‘destan’ ve ‘efsane’nin ortak özelliği, çıkış noktaları bakımından değilse bile şahıslar ve olaylar bakımından ‘gerçek’ten çok uzak olmalarıdır; onlar birçok bakımdan olağanüstü metinlerdir. Anlatıcı, ‘boy’un, edebi bir tür adı olabileceği ihtimalini de düşünemeyeceği için, onu, metinlerin adında kullanmaktan başka bir şey yapamaz. Bu bilgilere dayanarak Dede Tanrıyar’ın ‘boy’larına gerçek olaylara dayanan bir ‘hikâye’ demek daha doğru olacaktır.

nüshada ise ‘hikâye’ kelimeleri tercih edilmiştir. Buradan bu iki kelimenin birbirinin yerine kullanılabileceği kelimeler olduğunu söylememizde bir beis yoktur.

Daha çok Fransız edebiyatından etkilenecek onların romanlarına benzer metinler üretmeye başladığımız dönemlerde ise ‘roman’ kavramının yerini tutmak üzere yine ‘hikâye’ kelimesini kullanmışız: Sefiller romanının ilk tercümesinin adı *Hikâye-i Mağdûrîn*’dir.¹⁵ Halid Ziya’nın ‘roman’ üstüne yazdığı ünlü kitabının adı da *Hikâye*’dir.¹⁶ Ama zamanla ‘hikâye’ yerine ‘roman’ı tercih etmeye başlamışız. Yani farklı zamanlarda ‘boy’ yerine ‘hikâye’, ‘hikâye’ yerine de ‘roman’ kelimesi kullanılmıştır. Mesnevilerdeki anlatılar için bizzat yazarları tarafından kullanılmakta olan ‘dâstân’ kelimesi de modern Farsçada hâlen ‘roman’ anlamında kullanılmaktadır.

Bu demektir ki Türkçe sahasında ‘roman’ kavramı gündeme gelmeden önce ‘boy’, ‘hikâye’, ‘mesnevi’ ve ‘dâstân’ kavramları yaklaşık olarak aynı olguyu ifade etmişlerdir. Yani Bizim dünyamızda ‘roman’ kelimesi yoktur ama, bu kelimenin ifade ettiği kavramın kendisi vardır.¹⁷ Buna da ‘boy’, ‘hikâye’, ‘mesnevi’, ‘dâstân’ gibi farklı zamanlarda farklı isimler vermişlerdir.

İçerik bakımından ele aldığımızda, mesnevilerde de, romanlardaki gibi, birçok kişi ve birbirine bağlı birçok olay ustaca anlatılmaktadır. Bu genel çerçevede ifade edişin manzum veya mensur olması dışında başka bir farklılık göze çarpmamaktadır. Kendi çevriminde ‘mesnevi’ olarak adlandırılan bu eserler, esasen kendi zamanlarında ‘roman ihtiyacı’ nı giden metinler oldukları¹⁸ için dünya ölçeğinde düşünmek ve değerlendirmek durumunda olduğumuz günümüz şartlarında ‘roman’ olarak adlandırılmayı da hak etmektedirler.

¹⁵ 1862 yılında Victor Hugo’nun *Sefiller*’inin Paris’te yayınlanışından sadece iki ay sonra Münif Paşa bu eseri *Hikâye-i Mağdûrîn* (Mağdurin Hikayesi) adı altında *Ruzname-i Ceride-i Havadis*’te tefrika ediyor.

¹⁶ Halit Ziya (Uşaklıgil), *Hikâye*, (Hazırlayan: Nur Gürani Aslan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

¹⁷ “Eskiden bizde roman yoktu amma hikâye vardı.” (İsmail Habib, “Romandan Önce” *Tanzimattanberi I Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1942, s. 152.)

¹⁸ “Klasik divan edebiyatında hikâye ihtiyacı manzum ve mensur Hamaselerle temin edilirdi. Mesnevi tarzında yazılan manzum hamaseler içinde adeta bir polis ve macera romanı denecek derecede vak’alılar eser Nâbi’nin ‘Hayrâbâd’ıdır... (roman) esas itibarıyla bir vak’anın hikâyesine denir... Eskiden bizde roman yoktu amma hikâye vardı.” (age, s. 152.)

4. Ali Şir Nevai'nin Mesnevileri ve Kullandığı Teknikler

Roman, daha geniş anlamda, bir 'anlatı' metni olarak ele alındığında, onun kendine özgü anlatma teknikleriyle oluşturulduğunu görürüz. Ancak 'anlatı' anlatma tekniklerinin her dönemde aynı özellikleri göstermediği de bir başka gerçekliktir. Bu değişimin en genel ve çarpıcı ifadesini Horst Rüdiger'de buluyoruz: "XIX. Yüzyılın büyük, ama ezici mirası olan gerçeğin kopyacılığından gerçeğin sembolleştirilmesine doğru ilerlemek."¹⁹ Bu tespitle klasik gerçekçi romandan günümüzdeki postmodern romana, anlatma tekniklerindeki farklılaşmanın çok temel bir noktasıyla karşılaşılıyor: Gerçek bir olayı gerçekçi bir anlatımla anlatmaktan, gerçeğin sembollerle anlatılmasına doğru seyreden bir anlatma süreci. Bu süreçte olay örgüleri, kurgulamalar, kişiler, dil, bütünlük fikri gibi birçok kavram değişimden nasibini almaktadır.

Nevai'nin *Hamse*'sinde yar alan mesneviler, olay örgüleri, kurguları, kişileri ve anlatım teknikleri bakımından ele alındığında, onların, söz konusu sürecin, yaşandığı kadarıyla, son ucunda yer alan postmodern roman nitelikleriyle örtüşmekte oldukları görülür:

Hemen hemen her mesnevinin başında usta sanatçıların daha önce kaleme aldığı konuların kendisi tarafından da yeniden kaleme alınması gerektiği dile getirilmiş, Nevai de bunu bir görev bilerek mesnevilerini yazmıştır. Bu, postmodern romanların en önemli niteliği sayılan 'üstkurmaca' tekniğinin bir yansıma biçimidir.

*"Romadaki postmodern tavrın bir başka yansıması da, olay örgüsü bakımından üstkurmaya başvurulmasıdır. Bu yolla, romanın kurgusu bir tür oyuna dönüşür. Klasik romanda olayların gerçek olduğunu kanıtlamak için yazarların büyük çabalar harcamalarına mukabil, bu tür romanlarda yazarın böyle bir kaygısı yoktur. Tersine kurgunun nasıl yapıldığının öyküsü de anlatılmak suretiyle okuyucunun, bir kurguyla karşı karşıya bulunduğu konusunda bir tereddüdü kalmamış olur. Hatta bu kurgunun nasıl yapıldığı veya yapılması gerektiği gibi konular, roman içinde tartışmaya açılır."*²⁰

Nevai'nin eserlerinde karşımıza çıkan üstkumaca tekniği için *Seb'a-i Seyyar*' örneği üzerinde durabiliriz:

¹⁹ Horst Rüdiger, "Geleneksizlik", Çev. Gürsel Aytac, *Türk Dili Roman Özel Sayısı*, S. 159, Aralık 1964, s. 146.

²⁰ Mehmet Kahraman, *Leyla ve Mecnun Romanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 199.

Seb'a-i Seyyar, mesnevi geleneğine uygun olarak 1 'tevhid', 1 'münacaat', 1 'na't', 1 'miracname', 'söz' üzerine bir bölüm gibi farklı metinlerden oluşan, geleneksel bir 'mukaddime'den sonra mesnevi ustalarına saygı metinleriyle devam eder. Nevai, ustalara kıyasla kendisini güçsüz ve çaresiz biri olarak kabul etmektedir.²¹ Nizami ile Hüsrev'i çeşitli hasletleri ile andıktan sonra, bu iki isme Eşref'i de ekler ve ustalardan Cami'ye hâsseten bir medhiye kaleme alır.²² Onun eserlerini birer birer gündeme getirerek bütün dallardaki başarısını en ince detaylarına kadar anlatır ve arkasından derin bir uykuya dalar. Düşünde kendini tuhaf bir yerde, uzayda görür. Bu geniş uzayda yedi kümbet vardır. İçlerinde birer makam vardır ve hepsi de dönmektedir. Her biri farklı renkte ve farklı niteliktedir. Kiminde korku, kiminde ümit hâkimdir. Şair buralarda yedi gün dolaşır, garip efsaneler işitir. Orada kendisine yaklaşan, Hızır'a benzer bir ihtiyar, "Bu yedi yeri gördün, yedi efsaneyi dinleyip not ettin. Acaba bu işin gerçeğini anladın mı?" diye sorar. Şair anlamadığını söyleyince, ihtiyar ekler: "Bunları Nizami ile Hüsrev yazdı; sen de iki yıl eziyet çekip üç hazine meydana getirdin. Şimdi bu dördüncüyü de yaz. Gördüklerini bir bir anlat." Şair uyanınca gördüklerini bir 'kâmil-i âfâk'a anlatır. O da üçünü daha önce yazdığı mesnevilerin dördüncüsünü yazmanın ona nasip olacağı yorumunu yapar. *Seb'a-i Seyyar*, böylece yazılmaya başlanır ve bitirilir.²³

Bu bilgiler, *Seb'a-i Seyyar*'daki kişi ve olayların 'gerçek' değil, birer efsane olduğu konusuna vurgu yapmaktadır. Şair Nevai, düşünde karşılaştığı birilerinden dinlediği efsaneleri, efsane olduklarının farkında olarak ve zaten başka sanatçıların da daha önce kendi sanat güçlerine göre kaleme aldıkları olayları bir kere de kendisi anlatmaktadır. Ama anlatmaya başlamadan önce, onları düşünde gördüğü bir ihtiyardan dinlediğini açıklamakla, bir 'üstkurmaca' tekniğine başvurmuş olmaktadır. Çünkü bu yolla biz okuyucular anlatılanların bir gerçeğe değil, bir kurmacaya dayandığı gerçekliği ile karşı karşıya olduğumuzu fark ediyoruz.

²¹ "Min-i dîvâne-sâz-ı bîçare

Özüm öz cânıma sitem-kâre
Katre içkünce dest-res manga yok
Gayr deryâ çiker heves manga yok
Yok ilikimde bir avuç tofrak
Yasamak kâm-ı günbed-i nüih-tâk
Hâme nâliçe tâb u renc manga
Ejehâ dik hayâl-i genc manga" Nevai, *Seb'a-i Seyyar*, Hamse, C. 3, s. 299.

²² "Cenâb-ı Sıphır-mekân Hıdmet-kârlığı ve Sehâb-ı Gevher-efşân Hevâ-dârlığı ya'ni Hazret-i Şeyh'ul-İslâm Mevlânâ Nûru'd-din Abdu'r-Rahmân Câmî Medde Zilluhu'l-Âlî Medhide", age, s. 301

²³ Age, s. 303.

Mesneviler hemen bütün dönemlerde genellikle ‘âğâz-ı dâstân’ veya buna benzer ifadelerle asıl olayların anlatılmasına başlanmaktadır.²⁴ Bu bölümden önce ‘giriş’ kabul edilebilecek farklı metinler yer almaktadır. Bu demektir ki asıl ‘dâstân’ yani ‘roman’ sayılan kısım bu noktadan sonrakilerdir. Başka bir ifadeyle de bu noktadan sonrası ‘kurmaca’, öncesi ise ‘üstkurmaca’dır.

Üstkurmacanın bir yansıması, kurmacanın bir oyuna dönüşmesi ise bir başka yansıması da kurmacanın metin içinde tartışmaya açılmasıdır. *Seb’a-i Seyyar*’ın baş tarafındaki sözünü ettiğimiz kurgulama ‘oyun’ mantığıyla yapılmıştır. Yani metin, bir kurgulama oyunu ile başlamaktadır. Şairin gördüğü rüyanın metin içinde anlam kazandığı yer, bu noktadır.

Metnin son taraflarındaki
 “*Feyz-i kudsîdin ihtimâm oldı*
Ki bu defterga ihtimâm oldu”²⁵

beyti mesnevinin yazıldığı bir defterin varlığına işaret etmektedir. Bu defter, ilahi bir feyizle tamamlanmıştır. Yani işin anlatı kısmı bitmiştir ama mesnevi metni devam etmektedir. Şair sözkonusu anlatı defterinin ilahi bir feyizle sona ermesinden dolayı eserini beğenmektedir. Ancak okuyucunun beğenip beğenmeyeceği konusunda tereddütleri vardır. Kendisi bu türlü düşüncelere dalmışken ‘ikbal’ çıkagelir ve ne düşündüğünü ihsas ettirecek tarzda gülümsemektedir:

“*Didi k’ey dür-feşân-ı gevher-pâş*
Dür ü güher gibi nidür sanga yaş
Bu cevâhir sözüng ara besdür
Köz ara ihtiyâr irmesdür
Sanga bu hâl kim irür hâdis
Manga di kim nidür sanga bâ’is”²⁶

Şair de ‘ikbal’in bu teveccühünden memnun kalır. Sevinçle eserini nasıl yazdığını, ne kadar zamanda yazdığını, adını niçin *Seb’a-i Seyyar* koyduğunu anlatır. Verdiğimiz bu son bilgiler *Seb’a-i Seyyar* kurgusunun başında olduğu gibi sonunda da var olan bir takım üstkurmatalara işaret etmektedir.

²⁴ *Seb’a-i Seyyar*’da bu başlangıç ifadesi şöyledir: “*Dâstân Âğâzı ve Şâh Behrâm’ning Saydga Pervâzi ve Mânî-i Süret-ger Dik Garib Kuşnu Sayd Kılğanı Belki Anga Sayd Bolğanı*”, *age*, s. 312. Nevai, ayrıca bu başlangıçtan önce kendisiyle ilgili olayları anlatacağı Behram’la ilgili betimlemeler de yapar. Başlangıç öncesi metinlerin tamamı, elimdeki baskıya göre 20 sayfa kadardır.

²⁵ *Age*, s. 404.

²⁶ *Age*, s. 404.

Seb'a-i Seyyar'daki kurmacanın sadece sonunda değil, 'anlatı' bölümü içinde de 'oyuna dönüştürme' ve 'metinlerin değerlendirilmesi' gibi tekniklerin kullanıldığını görüyoruz:

Seb'a-i Seyyar'ın 'anlatı' kısmının sonlarına doğru şair Nevai dinlenme ihtiyacı ile bir yer aranırken köhne bir yere rastlar ve bir taş başını koyup uzanır. Uyku ile uyanıklık arasındayken kendisini bir sarayda bulur. Burası olay kişilerinden Behram'ın sarayıdır. Utangaç bir halde huzura çıkan şairi Behram kolundan tutup teskin eder ve bir yere oturtur. Kendisi ve eseri ile ilgili birkaç sayfa süren uzunca bir değerlendirmede bulunur.²⁷ Yazar Nevai'nin böylece olayın içine dâhil olması ile, Orhan Pamuk'un özellikle *Kar* romanında yazar Orhan Pamuk olarak olayların içinde yer alması önemli bir paralellik göstermektedir. Postmodern romanlarda da bu türlü, eserin bazı yönlerinin ele alınarak masaya yatırıldığına şahit oluruz.

Ayrıca, aynı olayların başka sanatkarlar tarafından daha önceden kaleme alınmışken Nevai tarafından yeniden yazılması konusu da postmodern roman anlayışındaki 'metinlerarasılık' yöntemiyle doğrudan ilişkilidir. Nevai, mesnevilerinin başında bu konuları daha önce kaleme alan üstatları anarak ve hatta bazılarını medhiyeler yazarak onlara vefa göstermektedir. Söz gelimi *Seb'a-i Seyyar*'da anlatılan olaylar, yaklaşık olarak Nizami'nin *Heft Peyker*'de anlattığı Şah Behram'ın hayat hikâyesinin bir benzeridir.

Klasik Doğu edebiyatında bu bir gelenektir; çerçeve olaylar genellikle aynıdır. Ama çerçevenin içeriğini her sanatkar kendine göre doldurur. Yani bir

²⁷ Behram, bu karşılaşmada şaire ve eserlerine iltifatlar eder. Nevai'nin nazım ülkesinin fatihi ve sahibi olduğunu, tarihin doğrularını gösterdiğini örneklerle uzun uzun anlatır. Kendisinden önceki yazarların Farsça yazdıklarını, kendisininse Türklerin de anlayabileceği bir dille yazdığını, böylece Türkleri sevindirdiğini dile getirir. Tamamı 85 beyit olan bölümden bazı beyitler:

"Nazm kişver-sitânu hem sinsin / Belki sâhib-kırânu hem sinsin
Bu ki târihimiz beyân kılding / İlge ahvâlimiz iyân kılding
Özgeler hem yonup bu işke kalem / Eylediler bu dâstânu rakam
Çin ü yalgannı kıldılar malûm / Nâme zmnıda kıldılar manzûm
Sıdk u kizbide anca kim maktûr / Sa'y itip nâme eyleding mastûr
Yana bu kim alar yazarda varak / Birdüler çün rakam işiğe nesak
Sin bu işning peyiğa çün barding / İski defter besi köp aktarding
Lâcerem köp garâyib oldı iyân / Ki bu efsâne içre taptı beyân
Yana bu kim alar kılurda rakam / Fârisî meğerki irdi kalem
Ki ni kim kilik savtı saldı sadâ / Fârsî lafz birle taptı edâ
Fârsî bilgen eyledi idrâk / Lik mahrûm kaldılar Etrâk
Sin çü nazmunı türk-tâz itting / Fârsî tildin ihtirâz itting
Hâliya çün zamânda sultânlar / Köregi kildi tuhmei hânlar
Dehr ara Şeh çü Türk vâki'dür / İl ara Türk lafzı şâyi'dür
Çün bu ma'nini eyleding melhuz / Türk ulus dağı boldular mahzûz
Aytting munça dâstân mindin / Salding il içre köp nişân mindin." (Age, s. 397-398)

sanatkârın elinden çıkmış olmak bakımından her metin özgündür. Çerçeveseler aynı olduğu için yanıltıcı bir benzerlikle karşı karşıya olduğumuzu düşünebiliriz. Sadece olayların akışına dikkat edilince aynı şeylerin anlatıldığı düşüncesine kapılmak mümkündür. Halbuki kurgulama, anlatım, ifade ediş, tamamen yazara özgüdür.²⁸ Postmodern edebiyatta bu, metnin, daha önce oluşturulmuş metinlere yaslanma durumu ‘metinlerarasılık’ olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan postmodern yazarlar, ilk defa kendileri değil, başkalarının daha önce yazdığı bazı konuları tekrar yazmaya giriştiklerini açıkça ifade ederler.²⁹ Nevai’nin *Seb’a-i Seyyar*’da anlattıkları da postmodern romancıların söylediklerinden çok farklı değildir.

Olay anlatımı dışında mesnevilerin başında ve sonunda yer alan ‘tevhid’, ‘münâcât’, ‘medhiye’ ve ‘dua’ gibi bölümler de postmodern roman yöntemlerinden ‘kolaj’ tekniği ile açıklanabilecek metinlerdir. Berna Moran Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanındaki kolaj tekniği konusunda şu tespitleri yapıyor: “*Tutunamayanlar`ı öbür Türk romanlarından ayıran (ama James Joyce’un Ulysses`iyle birleştiren) bir özelliği de çeşitli üsluplara (Osmanlıca, Türkçe, öztürkçe) ve biyografi, ansiklopedi, günlük, şiir, tiyatro, mektup gibi çeşitli söylemlere yer vermesidir.*”³⁰

Ali Şir Nevai’nin *Hamse*’sinde de metin başlarında tevhid, münâcât, medhiye ve bunlara benzer metinlerle metin sonlarında dua içerikli parça-

²⁸ Bu farklılığa vurgu yapan Agah Sırrı Levend, Nevai’nin *Hamse*’sine yazdığı önsözde şu değerlendirmede bulunuyor: “*Gerçi. Mahzenü’l-Esrar’a nazire yazan bütün şairler de, yalnız vezni ve şekli almakla kalmayarak, makalelerle hikâyelerin konularını değiştirmişlerdir. Fakat Nevai, bütün mesnevilerinde konuları oldukça değiştirmiş, hele bazılarında büsbütün tanınmaz hale getirmiştir. Örneğin, Nevai’nin Ferhad ü Şirin’i, Nizami’nin Ferhad ü Şirin’ine benzemez. Eserin başlıca dört kahramanı olan Hüsrev, Şirin, Ferhad ve Şapur’dan hiçbirinin, Nizami’nin kahramanlarıyla ilişkisi yoktur. Nevai esası değiştirmiş, hikâyenin ağırlık merkezini Hüsrev’den alarak Ferhat’a vermiştir.*” (Age, s. 1)

²⁹ Borges metinlerarasılık konusunda şu bilgileri vermektedir: “*Özgünlük denen şeyin olanak dışı olduğunu düşünüyorum. Geçmiş belli belirsiz çeşitleyebilirsiniz ancak. Her yazar yeni bir tonlamaya, yeni bir nüansa sahip olabilir, ama hepsi bundan ibarettir. Belki her kuşak aynı şiiri yazıyor; aynı öyküyü yineliyor; ama küçük, benzeri olmayan bir tonlama, bir ses farkıyla yazıyor ve yineliyor. Bu da yeterli.*” (“Susan Sontag, Borges’le Konuşuyor”, Çev: Yavuz Baydar, *Çerçeve* dergisi, Haziran 1989, s. 16) Orhan Pamuk da *Kara Kitap*’ının son cümlelerinde, aynı konuya açıklık getiren ifadeler kullanmaktadır: “*Eski, çok eski, çok çok eski hikâyeleri yeniden kaleme almaktan ibaret yeni işime daha bir şevkle sarılıp kara kitabımın sonuna geliyorum.*” Orhan Pamuk, bir Türk edebiyatı romancısı olduğu için, onun sözleri, söz konusu olayı daha doğrudan ve Türk edebiyatı ile de ilişki içinde değerlendirmektedir. Berna Moran da buna yakın bir gerçekliğe dikkatimizi çekmektedir: “*Ne ki yapısalılık sonrasında, yapıtların, daha önce yazılmış yapıtlardan bağımsız, tek ve özgün olamayacağı, her metnin, kendinden önce gelen metinlerle ilişkili olduğu (intertextuality) ortaya konuldu. Bir anlamda, metinleri meydana getiren, daha önceki metinlerdir deniyordu.*” (Berna Moran, “Üstkurmaca Olarak Kara Kitap”, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, C. 3, s. 98)

³⁰ Berna Moran, *age*, C. 2, s. 203.

lar kullanılmaktadır.³¹ ‘Anlatı’ nın dışında yer verilen bu çerçeve metinler, bir yandan üstkurmaca oluşu sağlamakta, bir yandan da yeğpare bir üslubun dışına çıkıp, okuyucunun, okumakta olduklarının gerçek olmadığının farkındalığına destek vermektedir.

Aslında bu, anlatı dışında yer alan çerçeve metinler mesnevi geleneğinde sanatkârın uymak zorunda olduğu bazı kurallar gereğidir. Bu türlü metinlerin gelenekte yer bulmasında sanatkârın içinde bulunduğu kültürel ortamın ve medeniyetin de şüphesiz önemli bir katkısı vardır. Çünkü her işin başında Allah’ın anılması ve Hz. Peygamber’e salât u selâm getirilmesi ile her işin sonunda dua edilmesi bu medeniyetin bir uygulamasıdır.³²

Ama bu doğru olmakla birlikte geleneksel olan ile postmodern olanın sonunda aynı noktada buluşmuş olması biz edebiyat tarihçileri için önem arz etmektedir. Fuzuli’nin *Leyla ve Mecnun*’u üzerine yaptığımız bir araştırmanın ‘sonuç’ bölümünde bu konuya şöyle değinilmiştir: “*Asıl ilginç olan, ‘roman’ın kendi içindeki değişimi ve dönüşümü sonucunda ulaşılan nokta ile, Leyla ve Mecnun türündeki eserlerin kendi içlerinde gerçekleştirdikleri uygulamalar sonunda elde edilen orijinal yapının, yaklaşık olarak aynı estetik değerleri taşımaya başlamasıdır.*”³³

Klasik gerçekçi roman anlayışının bir kalıntısı olan olayların ve kişilerin gerçekliği konusu, mesneviler için hep önemli bir eleştiri konusu olmuştur. Hâlbuki modern ve postmodern romanların gündeme girmesi ile birlikte bu konu zaten gündemimizden de çıkmıştır.³⁴ Dolayısıyla Nevai’nin mesnevilerinde karşımıza çıkan gerçekdışı olaylar ve kişilerle postmodern romanlarda karşımıza çıkan olaylar ve kişiler gerçeklik bakımından benzer nitelikler taşımaktadırlar. Elbette Ali Şir Nevai’ni yaşadığı 15. yüz yıldaki fantezi ile günümüzdeki fanteziler birbirinin aynı olmayacaktır. Çünkü günümüzde bütün teknik imkânlar kullanılarak oluşturulan

³¹ *Seb’a-i Seyyar*’ın başında birer tevhid, münâcât, na’t, mirac-nâme, ‘söz’ ile ilgili bir metin, yazarın kendi kendisine dua ettiği bir metin ve bu vadideki söz ustalarına medhiyeler ile zamanının sultanına bir medhiye yer almaktadır. Metnin sonunda da yazılan metnin güzel olup olmadığı konusunda bir ‘muhasebe’ bölümü ve uzunca bir dua bölümü yer alıyor.

³² “Allah adın zikredelim evvela / Vacib oldur cümle işte her kula” (Süleyman Çelebi, *Mevlid*, ilk beyit.)

³³ Mehmet Kahraman, *Leyla ve Mecnun Romanı*, s. 301.

³⁴ “1980’lerden bu yana gittikçe belirginleşen bir olgu var: Gerçekçilikten uzaklaşma ve fantastiğe yönelme. Nazlı Eray’da, Latife Tekin’de, Mehmet Eroğlu’nda, Bilge Karasu’da, Orhan Pamuk’ta ortak bir özelliktir bu. O halde bir genellemeye girilerek aşağıdaki saptamayı yapmamız belki yanlış olmaz: Başlangıçta Türk romanı fantastikten kurtulmak ve ‘olabilir olan’ı yansıtmak anlamında gerçekçi olmak istiyordu, ama 1980’lerden bu yana gerçekçilikten kaçıp fantastiği yakalamak istiyor.” (Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, C. 3, s. 74)

birbirinden çok farklı fantezi dünyaları oluşturulabilmektedir. Bu unsurlar ‘bilimkurgu’, ‘fantezi’, ‘hayal gücü’, ‘gerçeküstü’, ‘sanal’ gibi ifadelerle anılan, dolayısıyla sonuçta gerçekliği problem edinmeyen, özgür bir dünya oluşturmaktadır. Nevai’nin metinlerindeki dünya ise o günün şartlarında daha çok masal ve efsane unsurları ile kurulmuştur. Günümüz fantezilerini çeşitli sanat dalları ve teknikbilimsel imkânlar, Nevai’nin fantezilerini ise mitoloji ve dini imkanlar beslemektedir. Ama sonuçta ikisi de Batının klasik anlamda çerçevelediği gerçekliği dikkate almayan, alabildiğine özgür bir dünyayı kullanmaktadırlar. Hatta bazı postmodern uygulamaların eskilerin masal ve efsane dünyasından önemli ölçüde yararlanılarak oluşturulduğu da bilinmektedir.

5. Sonuç

Halk edebiyatı ile ilgili olanlar dışarda tutulursa, Türk edebiyat tarihi akademik olarak ‘Eski Türk Edebiyatı’ ve ‘Yeni Türk Edebiyatı’ şeklinde farklı iki anabilim dalına bölündüğü için, bu alanlarda akademik araştırma çalışmaları yapanlar da tabii olarak kendilerine ayrılan alanlarda ihtisas yapmışlardır. Bu iki alanın sınır çizgisi kabul edilen Tanzimat’ın öncesinde kalan ‘anlatı’ metinleri ile sonrasında yer alan ‘anlatı’ metinleri, birbirinden bağımsız akademik birimlerin konusu olagelmıştır. Dolayısıyla Türk edebiyatında mesneviler ve romanlar edebiyat tarihçiliğinin farklı disiplinleri içinde yer alıyor olması nedeniyle gerek teknik açıdan gerekse içerik açısından, bazı ufak tefek değinmeler dışında, birlikte düşünülmemekte ve tabii olarak da karşılaştırılmamaktadır. Hâlbuki sözkonusu metinler, açıklanmaya çalışılan teknik benzerlikler ve içerik bakımından birer ‘anlatı’ metni olmaları nedeniyle birlikte düşünülmeyi ve karşılaştırmayı hak etmektedirler. Bu alanda Fuzuli’nin *Dâstân-ı Leylî vü Mecnun*’u üzerine ‘anlatı’ teknikleri çerçevesinde ayrıntılı bir araştırma yapılmış ve sonuçları *Leyla ve Mecnun Romanı*³⁵ adlı bir eserle bilim dünyasının hizmetine sunulmuştur.

Ali Şir Nevai’nin daha çok *Seb’a-i Seyyar*’ını merkez alan bu araştırma, onun kullandığı anlatma tekniklerinin ‘roman’da postmodern açılım veya değişim sonrası uygulanmaya başlanan anlatma teknikleriyle büyük oranda örtüştüğüne dikkatimizi çekmektedir. Burada yaklaşık benzerlikler değil neredeyse birebir örtüşmeler söz konusudur. Metinlerde karşılaştığımız anlatma teknikleri, alışlagelmiş biçimde kendi dönemlerinin kav-

35 Mehmet Kahraman, *Leyla ve Mecnun Romanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000; 2. baskı: Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.

ramları ile zaten ifade ediliyor olmakla birlikte, bütün zamanları içine alan daha bütün bir ‘anlatı’ tarihini oluşturabilmek için farklı dönemlerdeki kavramları da dikkate alan bir değerlendirme biçimi, daha doğru kararlar vermeye imkân sağlayacaktır.

Bu çerçevede ‘roman’ tekniklerini değil ‘mesnevi’ tekniklerini merkeze alan çalışmalar da pekâlâ yapılabilir. Ama konu ‘sanat’ olunca ‘tekâmül’ sürecinin gelinen noktasından hareketle çözümlenmeler yapmak akla daha yatkındır. Çünkü sürecin başında her şey daha basittir; karmaşık yapıları ifade etmede yetersizlikler ortaya çıkabilir. Burada ‘anlaşılabilirlik’ da başka bir ölçüt olarak dikkate alınmalıdır.

Her ne şekilde olursa olsun, bütün dönemleri içine alacak kapsamlı bir ‘anlatı’ tarihine ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla daha doğru sonuçlara ulaşabilmemiz için bu konuda yapılacak her türlü açılım, çözümlenme, karşılaştırma ve yorumlama ayrı bir değer taşıyacaktır.

Bu meyanda mesnevi geleneği ustalarından Ali Şir Nevai’nin metinleri de ‘roman’ sanatının önemli öğeleri kabul edilen üslup, kişiler, olaylar, anlatıcı, zaman, mekân, bakış açısı gibi kavramlar açısından daha ayrıntılı bir şekilde ele alınıp incelenmelidir. Bu türlü çalışmalar sonunda belki de çok daha ilginç ve önemli sonuçlara ulaşılacaktır. Böyle bir çalışma, edebiyat tarihçilerinin yanı sıra bu coğrafyanın sanatçıları için de ufuk açıcı olacaktır. Bir başka açıdan da adları ne olursa olsun, edebi türlerin tarih içindeki gelişim süreçleri daha kolay izlenebilecektir.

KAYNAKÇA

- Banarlı, Nihat Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, MEB Yayınları, İstanbul, 1987.
- Emrich, Wilhelm. “Çağımız Romanında Öz ve Biçim”, Çev. E. Mahir Yalınz, *Türk Dili Roman Özel Sayısı*, S. 159, Aralık 1964, s. 171-173.
- Fuzuli. *Dâstân-ı Leyli vü Mecnûn*.
- Halit Ziya. *Hikâye*, (Hazırlayan: Nur Gürani Aslan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Holbrook, Victoria R. *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- İsmail Habib. “Romandan Önce” *Tanzimattanberi I Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1942.
- Kahraman, Mehmet. *Leyla ve Mecnun Romanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000; 2. baskı: Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- Mengi, Mine. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1994.
- Moran, Berna. “Üstkurmaca Olarak Kara Kitap”, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, C. 3.
- Nevai, Ali Şir. *Leyla ve Mecnun, Hamse*, C. 3, TDK Yayınları, Ankara, 1967.
- Özön, Mustafa Nihat. *Türkçe`de Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Rüdiger, Horst. “Geleneksizlik”, Çev. Gürsel Aytaç, *Türk Dili Roman Özel Sayısı*, S. 159, Aralık 1964, s. 142-146.
- Samimi, Tacir. “Dede Tanrıyar’ın Boyları”, *Dede Korkud*, Toplu Azerbaycan Milli İlimler Akademisi yayını, Bakü, 2001/1
- Sontag, Susan. “Susan Sontag, Borges`le Konuşuyor”, Çev: Yavuz Baydar, *Çerçeve* dergisi, Haziran 1989.

Avrasya Etüdleri Dergisi
Makaleler Bibliyografyası
(1–40)

Turan CAN¹

İlmi araştırma yapanların karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri, üzerinde çalıştıkları konunun daha önce başkaları tarafından araştırılıp araştırılmadığının belirlenmesi ve bu alanda yapılan çalışmaların tespitidir. Bundan dolayı araştırmanın başlangıç safhasında bir kaynakça oluşturmaya çalışanların başvuracakları temel kaynaklar arasında bibliyografyalar ilk sıralarda yer almaktadır. Konu seçiminde tekrara düşmemek, daha önce araştırma konusu yapılmamış konuları belirlemek, yapılan çalışmalar arasında ilmi sürekliliği sağlayabilmek, araştırma konusu ile ilgili önceden ulaşılmış verilerden, yaklaşımlardan yararlanabilmek için yapılmış çalışmalardan haberdar olmak bir zorunluluk halini almaktadır. Ayrıca, konulu bibliyografyalar bir ülkede ele alınan konuda oluşan birikimi göstermesi yanında, belli dönemlerde yaşanan eğilimleri, ilgi yoğunlaşmasını, ilmi, fikri birikimi izleyebilmek bakımından da önem taşımaktadır.²

20. Yüzyılın sonu, 21. Yüzyılın başlarında dünyadaki siyasi ve ekonomik gelişmelerin en önemlilerinden olan Sovyetler Birliği'nin dağılması, Avrasya'daki yeni devletleri ve toplulukları ön plana çıkarmıştır. TİKA'nın süreli yayınlarından *Avrasya Etüdleri* dergisinde, Avrasya'daki yeni devlet ve topluluklarla ilgili siyasi, toplumsal, ekonomik, kültürel, dini, etnik, çevresel ve askeri konularda inceleme ve araştırmalar yayınlanmıştır.. Günümüzde ise Avrasya, Balkanlar, Ortadoğu ve Afrika bölge ve ülkelerini de kapsayacak şekilde, güncel, uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, analitik ve özgün çalışmalar olmasına yer verilmektedir. Söz konusu bölgeler için yapılacak ilmi

1 TİKA-Araştırmacı, t.can@tika.gov.tr

2 Fahri Solak, Türkistan ve Kafkasya Bibliyografyası, TDBB Yayını, İstanbul, 2007.

araştırmalara ve takip edilecek politikalara kaynak teşkil etmek üzere yayımlanan ve akademik bir dergi olan *Avrasya Etüdüleri*, bu sahalardaki boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Bu çalışma 19 yıldır kesintisiz yayınlanan derginin makaleler bibliyografyasını teşkil etmektedir.

Bu bibliyografya, *Avrasya Etüdüleri*'nin, 17. yıllık yayın devresini, kendi içinde kronolojik bir sıraya tabi tutarak bilim dünyasına sunmaktadır. Okuyucu ve araştırmacıların rahat bir şekilde yararlanabilmeleri için, her yazıya bir sıra numarası verilmiş, indeks kısmında her yazarın dergide yer alan yazıları bir araya getirilmiştir. Bibliyografyada da görüldüğü üzere, Türk Dünyası aydınları, ortak değerler etrafında birleşmeyi başarmış, Kafkaslar, Orta Asya, Balkanlar, Ortadoğu ve Afrika ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda üzerlerine düşen görevi de yerine getirme gayreti içindedirler. Bundan sonra da, aynı doğrultuda çabaların devam edeceği kuşkusuzdur. Bu çalışma ile araştırmacıların, Türkoloji sahasında bilimsel çalışmalar yapan kuruluşların ve konuyla ilgilenenlerin bilgiye ilk elden, daha süratli ve sağlıklı bir şekilde ulaşmalarına yardımcı olunması amaçlanmıştır. Dileğimiz, *Avrasya Etüdüleri* dergisinin daha başarılı bir şekilde çizgisini sürdürmesidir.

KRONOLOJİK LİSTE

<u>Yıl:</u>	<u>Dönem:</u>	<u>Sayı:</u>
1994	İlkbahar	1
1994	Yaz	2
1994	Sonbahar	3
1995	Kış	4
1995	İlkbahar	1
1995	Yaz	2
1995	Sonbahar	3
1995 - 1996	Kış	4
1996	İlkbahar	1
1996	Yaz	2
1996	Sonbahar	3
1996 - 1997	Kış	4
1998	İlkbahar	13
1998	Yaz - Sonbahar	14
1999	Yaz	15
1999	Sonbahar - Kış	16
2000	İlkbahar - Yaz	17
2000	Sonbahar - Kış	18
2001	İlkbahar - Yaz	19
2001	Yaz(Özel)	20
2002	Kış	21
2002	Bahar	22
2002	Yaz - Sonbahar	23
2003	İlkbahar - Yaz	24
2003	Sonbahar - Kış	25
2004	İlkbahar - Yaz	26
2005	Sonbahar - Kış	27 - 28
2006		29 - 30
2007		31 - 32
2008 - 1		33
2008 - 2		34
2009 - 1		35
2009 - 2		36
2010 - 1		37
2010 - 2		38
2011 - 1		39
2011 - 2	Afrika Özel Sayısı	40

-A-

- ABAZOV, Rafis. “Bağımsız Kırgızistan İpek Yolunda On Zor Yıl”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 20, s. 123–140.
- ABAZOV, Rafis. “Ekonomik Geçiş ve Küresel Baskılar Kırgızistan Örneği”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 18, s. 39–56.
- ABBAS, Najam. “Kazakistan’da Yürütme ve Yasama Organlarının Birleşmesi”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 2, s. 36–47.
- ACAR, İbrahim. “Geçiş Ekonomisinin Kırılma Noktası: Kırgızistan’da Yatırım İklimi ve Makro Değerlendirmeler”, *Avrasya Etüdleri*, 2004, S. 26, s. 3–16.
- ACHYLOVA, Rakhat. “Kırgızistan Dış Politikasındaki Öncelikler ve Politik Kültür”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 1, s. 2–29.
- AÇIK, Fatma. “Özbekistan’da 1999–2000 Yılları Arasında Özbek Türkçesinin Durumu”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 23, s. 127–148.
- ADAMU, Uba Abdalla. “Developing Institutional Cooperation Strategies: The Rhetoric and Reality of Academic Linkages with Nigerian Higher Education”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 40, s. 237–258.
- AHMAR, Moonis. “Orta Asya’da Su Kaynaklarının Kullanımı Güney Asya Ülkeleri için Dersler”, *Avrasya Etüdleri*, 1999, S. 15, s. 97–120.
- AHMAR, Moonis. “Afganistan’da İktidar Mücadelesi ve Pakistan”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 3, s. 30–44.
- AHMAR, Moonis. “Çağdaş Orta Asya’da Etnik Faktör Pakistan’ın Yaklaşımı”, *Avrasya Etüdleri*, 1995–96, S. 4, s. 12–21.
- AHMAR, Moonis. “Orta ve Güney Asya Arasında Ulaşım Bağlantısı Karakurum Karayolu (KKK) Olay Araştırması”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 20, s. 185–203.
- AHMET, Mutahir. “Avrupa ve Orta Asya İlişkileri”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 1, s. 52–58.
- AHMET, Mutahir. “Radikal İslâm ve Orta Asya”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 3, s. 55–61.
- AHMET, Mutahir. “Tacikistan’da Kargaşa İç ve Dış Güçlerin Rolü”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 3, s. 69–80.
- AKARSLAN, Mediha. “Onbeşinci Yüzyılda Özbeklerin Ortaya Çıkışı ve Özbek Hanlıkları”, *Avrasya Etüdleri*, 1995–96, S. 4, s. 86–91.

- AKDIŞ, Muhammet. “Bir Özelleştirme Yöntemi Olarak Halka Çek (Voucher) Dağıtılması Yöntemi ve Azerbaycan Uygulaması”, *Avrasya Etüdleri*, 1999, S. 15, s. 25–52.
- AKGÖNENÇ, Oya. “Fatih Sultan Mehmet Ciddi Olarak Hıristiyan Olmayı Düşündü mü?”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 2, s. 104–117.
- AKGÜN, Birol ve Metin ÇELİK. “Küreselleşme Çağında Üçüncü Dünyayı Yeniden Okumak”, *Avrasya Etüdleri*, 2007, S. 31–32, s. 41–78.
- AKSOY, Meral. “Aral Denizi Bölgesinde Çevre Faktörleriyle İlgili Sağlık ve Beslenme Problemleri”, *Avrasya Etüdleri*, 1995–96, S. 4, s. 22–27.
- AKSU, Nuri. “Gerçeklik ve Yansıması: Osmanlı Minyatür Sanatı”, (kitap tanıtımı), *Avrasya Etüdleri*, 2006, S. 29–30, s. 251–255.
- ALAGÖZ, Mehmet, Savaş ERDOĞAN ve Sinem YAPAR SAÇIK. “Kazakistan Cumhuriyeti’nin Ekonomik Performansının Ölçümü: 1992–2008”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 39, s. 49–75.
- ALİYEV, Kamil. “Kumukların Tarihi ve Günümüzdeki Sorunları”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 2, s. 69–78.
- ALKAN, Necmettin. “Dayton Sonrasında Bosna-Hersek’te Yapılan Seçimler ve Barış Sürecine Etkileri (1996–2006)”, *Avrasya Etüdleri*, 2006, S. 29–30, s. 97–124.
- ALKAN, Necmettin. “Dayton Anlaşması Gölgesinde Bosna-Hersek”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 22, s. 31–76.
- ALKAN, Necmettin. “Kosova Meselesinin Tarihi, Kültürel ve Siyasal Alt Yapısı”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 21, s. 83–100.
- ALTAN, Türker. “Tükenmiş Bir Çevresel Miras Orta Asya’da Sınır Ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 1, s. 36–51.
- AMANOV, Şatlık. “ABD’nin Orta Asya Politikası ve Bunun Güncel Anlamı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Avrasya Etüdleri*, 2007, S. 31–32, s. 1–40.
- AMİRAHMADI, Hooshang. “İran’da Siyasal İslâm’dan Laik Milliyetçiliğe”, *Avrasya Etüdleri*, 1995–96, S. 4, s. 28–29.
- ARAL, Berdal. “A Comparative Analysis Of Turkish And South Korcan Foreing Policies And İnternational Perspectives Since The End Of The Second World War”, *Avrasya Etüdleri*, 2008, S. 33, s. 47–68.

- ARAL, Berdal. "Enhancing the Role of the UN General Assembly in the Preservation of International Peace and Security", *Avrasya Etüdleri*, 2010, S. 38, s. 7–19.
- ARAS, Bülent ve İhsan ÇOLAK. "Amerika-Orta Asya İlişkileri", *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 3, s. 57–72.
- ARIK, Murat. "Komünizm Sonrası Geçişin Çelişkileri", *Avrasya Etüdleri*, 1999, S. 16, s. 51–74.
- ARIK, Umut. "Yirmibirinci Yüzyılda Uluslararası Güvenlik Sistemi ve Türkiye", *Avrasya Etüdleri*, 1995–96, S. 4, s. 2–11.
- ARPA, Enver. "Sudan ve Darfur Sorunu", *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 40, s. 97–122.
- ARSLAN, Mehmet. "Rusya'da Demografik Sorunlar: Bu Sorunların Rusya'nın Eski SSCB Ülkeleri Üzerindeki Nüfusuna Etkileri ve Çin Tehlikesi", *Avrasya Etüdleri*, 2010, S. 38, s. 61–98.
- ASLAN, Yasin. "Elçibey, Aliyev ve Azerbaycan Fenomeni", *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 1, s. 57–65.
- AVŞAR, B. Zakir. "Türk Cumhuriyetleri Arasında İletişim", *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 1, s. 101–113.
- AYDIN, Turan. "Bosna-Hersek'teki Yeniden Yapılanma Çalışmaları ve Türkiye", *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 2, s. 57–69.
- AYDIN, Turan. "Rusya'nın Petrol ve Doğalgaz Politikası", *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 4, s. 40–62.
- AYDIN, Turan. "Rusya'nın Politik Hayatında Ekonomik Grupların Önemi", *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 3, s. 51–61.
- AYHAN, Halis. "Kosova'nın Bağımsızlığı Sürecinde Uluslararası Güçlerin ve Türkiye'nin Tutumu", *Avrasya Etüdleri*, 2008, S. 33, s. 113–134.
- AZİZOV, Hidaykul. "Özbekistan Cumhuriyeti'ndeki Özel Mülkiyetin Gelişimi", *Avrasya Etüdleri*, 1999, S. 16, s. 99–104.

- B -

- BAHARÇİÇEK, Abdulkadir. "Kosova Krizi ve ABD'nin Yükselişi Muhtaç Süper Güç", *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 17, s. 117–132.
- BAHARLI, Orazpolat Eke. "Türki Türklüğe Atılan Taş mı?", *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 17, s. 3–12.

- BAL, İdris. “Orta Asya’da Sovyet Kontrol Yöntemleri”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 2, s. 97–113.
- BAL, İdris. “Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye’nin Uluslararası İlişkilerde Model Olarak Yükselişi ve Amerikan Onayı”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 18, s. 127–136.
- BAL, İdris. “Türk Cumhuriyetlerinde Milletleşme Süreci ve İç ve Dış Politikaya Etkisi”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 20, s. 21–36.
- BALCI, Mustafa. “Kosova ve Makedonya Türk Ağızlarında Devrik Cümle Meselesi”, *Avrasya Etüdleri*, 2010, S. 38, s. 43–60.
- BAŞARAN, Ali, “SSCB Dış Ticaret Rejiminden Rusya Federasyonu Dış Ticaret Rejimine Geçiş, Dış Ticaret Rejiminin Yapılandırılması, 1992–1996”, *Avrasya Etüdleri*, 2010, S. 37, s. 101–134.
- BAŞARAN, Ali. “Onuncu Yaşında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Girişimi Beklentiler, Gerçekleşenler, Sorunlar, Umutlar”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 23, s. 85–126.
- BAYAR, D. “Orta Asya’da Yeni Bir Türk Anıtsal Yontu Olarak Doğu Moğolistan’daki Taş Heykeller”, *Avrasya Etüdleri* 1998, S. 14, s. 62–73.
- BAYRAM, Fatih ve Rafis ABAZOV. “Historical Dictionary of Turkmenistan”, (kitap tanıtımı), *Avrasya Etüdleri*, 2005, S. 27–28, s. 237–241.
- BEHAR, Büşra Ersanlı. “Türkçülük Türkiye’de ve Azerbaycan’da (1990’lı Yıllar)”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 3, s. 2–20.
- BEKAR, Olgan. “NATO’un Genişlemesi Rusya ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 1, s. 65–79.
- BEKAR, Olgan. “Ukrayna Bağımsız Kalabilecek mi?”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 2, s. 72–93.
- BİLGE, Suat. “Bağımsız Devletler Topluluğu ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 4, s. 63–100.
- BİLİOURİ, Daphne. “Orta Asya’da Çevre Sorunları Retorik ve Eylem Arasındaki Farklılıkları Gidermek”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 19, s. 19–32.
- BİLKAN, Ali Fuat ve Mehmet GÜMÜŞKILIÇ, “Türkçenin Yitik Coğrafyası: Tacikistan’da Türkçe Elyazmaları”, *Avrasya Etüdleri*, 2008, S. 33, s. 69–82.

- BİNBAŞ, İlker Evrim. “Türklerde Nevruz Geleneği”, *Avrasya Etüdleri*, 1999, S. 15, s. 61–96.
- BİNGÖL, Yılmaz. “Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye’nin Politikası Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 14, s. 2–16.
- BLANK, Stephen. “Orta Asya, Güney Asya ve Asya Güvenliği”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 3, s. 2–22.
- BLANK, Stephen. “Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 13, s. 2–18.
- BOZAN, Mahmut. “NATO Yeni Tehditler ve Yeni Stratejiler”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 17, s. 81–100.
- BREZINSKI, Zbignievv. “Büyük Transformasyon”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 1, s. 41–56.
- BUDAK, Mustafa. “Osmanlı Rus İlişkilerinde Kafkasya”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 4, s. 101–128.
- BUDAK, Mustafa. “Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetlerinin Başlaması”, *Avrasya Etüdleri*, 1995–96, S. 4, s. 79–85.
- BURNAZOVİC, Tufik. “Bosna-Hersek Ekonomik Faktörler ve Siyasal İstikrarın Önündeki Engeller”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 14, s. 17–45.
- BURNAZOVİC, Tufik. “Dayton Sonrası Bosna-Hersek’te Güven Çerçevesi-Hukuki Şartlar”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 22, s. 3–30.
- BÜLBÜLOĞLU, Polad. “Türk Dünyasında Kültür Birliği”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 3, s. 45–47.

- C -

- CALABRESE, John. “Çin’in Orta Asya Politikası Yenilenme ve Üstlenme”, *Avrasya Etüdleri*, 1999, S. 16, s. 75–98.
- CAN, Turan. “Avrasya Etüdleri Dergisi (1994–2004) Makaleler Bibliyografisi”, *Avrasya Etüdleri*, 2004, S. 26, s. 113–132.
- CANBOLAT, Yavuz Burak. “Azerbaycan’da İlk Kalite Çemberleri Uygulaması”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 17, s. 101–116.
- CEKŞENKULOV, Alikbek. “Orta Asya Nükleer Silahlardan Arınmış Bölge Olma Yolunda”, *Avrasya Etüdleri*, 1999, S. 15, s. 53–60.

- CELİL, Abdürreşit. “Sarı Uygur Türklerinde, Budist İnanç Muhitindeki Şamanizm İnancı”, *Avrasya Etüdleri*, 2003, S. 24, s. 91–123
- CEYLAN, Mehmet Akif. “Ege Adalarının Türkçe Adlarına Genel Bir Bakış”, *Avrasya Etüdleri*, 2003, S. 25, s. 93–124
- CHIKVAİDZE, Alexander. “Karadeniz Ekonomik İşbirliği”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 3, s. 109.
- COHEN, Ariel. “‘Yeni Büyük Oyun’ Avrasya’da Boru Hattı Siyaseti”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 1, s. 2–15.
- COHEN, Ariel. “Rusya’nın Yeni Kafkasya Politikası Türk Çıkarlarını Tehdit Ediyor mu?”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 20, s. 111–122.
- COOPER, Douglas W. “Türkiye’nin Araştırma Kütüphaneleri ve Türk Cumhuriyetleri”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 3, s. 105–112.
- CORDIER, Bruno de. “İslâmiyetin Kuzey Kafkasya’daki Etnik Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi Çeçenistan ve Dağıstan’ın Durumu”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 1, s. 27–43.
- CORDIER, Bruno de. “The Southern ex Soviet republics after one and a half decade of independence: from ‘transition societies’ to ‘neo developing countries’?”, *Avrasya Etüdleri*, 2005, S. 27–28, s. 5–32.
- CORNELL, Eric. “İslâm Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu”, *Avrasya Etüdleri*, 1995–96, S. 4, s. 72–78.
- CROISSANT, Cynthia M. ve Michael P. CROISSANT. “Hazar Denizi Statüsü Sorunu İçeriği ve Yansımaları”, *Avrasya Etüdleri*, 1996–97, S. 4, s. 23–40.
- CROISSANT, Michael P. “Transkafkasya’da Petrol ve Rus Emperyalizmi”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 1, s. 16–26.

- Ç -

- ÇAPRAZ, Hayri. “Rusya’nın Güney Kafkasya politikası ve Batılı Devletler (1991–2000)”, *Avrasya Etüdleri*, 2006, S. 29–30, s. 125–146.
- ÇELİK, Kenan ve Cemalettin Kalaycı. “Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü”, *Avrasya Etüdleri*, 1999, S. 16, s. 105–128.
- ÇEVİK, Savaş. “Geçiş Ekonomilerinde Kamu Maliyesi ve Mali Sistem Reformları”, *Avrasya Etüdleri*, 2010, S. 37, s. 77–100.
- ÇINAR, Ali Abbas, “Türkmen Atı”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 13, s. 103–119.

ÇOMAK, İhsan. “Türkiye’nin Afrika Politikası ve Sağlık Sektöründe Çalışan Türk STK’ların TİKA’nın Desteğinde Afrika’da Yürüttüğü Faaliyetlerin Bu Politikaya Etkisi”, *Avrasya Etüdüleri*, 2011, S. 40, s. 201–222.

- D -

DANZANJAMTS, Dul. “Moğolistan Polis Teşkilatı”, *Avrasya Etüdüleri*, 2007, S. 31–32, s. 209–223.

DELİCE, Güven ve Nihat IŞIK, “Orta Asya Ülkelerinde Finansal İstikrar Sorunu, Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Avrasya Etüdüleri*, 2007, S. 31–32, s. 123–144.

DELİCE, Güven. “Orta Asya Ülkeleri ve Bölgesel İşbirliği Girişimleri”, *Avrasya Etüdüleri*, 2005, S. 27–28, s. 97–132.

DEMİRBAŞ, Dilek and Alphonse KABANANIYE. “Regional Integration, Economic Growth and Convergence in Sup-Saharan Africa: A Case Study of the East Africa Community”, *Avrasya Etüdüleri*, 2011, S. 40, s. 145–173.

DEMİREL, Süleyman. “Günümüzde Avrasya”, *Avrasya Etüdüleri*, 1994, S. 3, s. 100–116.

DEMİRHAN, Ali A. “İpek Yolu Üzerinde Ekonomik İşbirliği”, *Avrasya Etüdüleri*, 1995, S. 1, s. 75–87.

DEVLET, Nadir. “Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Sınırlarının Tarihi, Coğrafi ve Etnik Sorunları”, *Avrasya Etüdüleri*, 1995, S. 4, s. 30–39.

DEVLET, Nadir. “Çarlık Rusya’sı ve Sovyetler Birliği’nin Türk Tarihine Bakışı”, *Avrasya Etüdüleri*, 1995–96, S. 4, s. 92–104.

DIALLO, Aissatou. “Une Nouvelle Puissance Emergente en Afrigue Face a la Chine L’Inde”, *Avrasya Etüdüleri*, 2011-2, S. 40, s. 223-236.

DOĞANER, Yasemin. “Cumhuriyet Türkiye’sinde Türk Dilinin Gelişimi”, *Avrasya Etüdüleri*, 2004, S. 26, s. 47–66.

DOR, Remy. “Yaşları Saymak Türk Halk Türkülerinden Örnekler”, *Avrasya Etüdüleri*, 1999, S. 15, s. 2–24.

DURDUYEVA, Amangül ve Yusuf AKGÜL. “Nevruz Bayramının Türkmen Folklorundaki Yeri ve Özgünlüğü”, *Avrasya Etüdüleri*, 1998, S. 14, s. 95–109.

DURMUŞ, İlhami. “Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 17, s. 133–142.

- E -

EGELİ, Pınar. “Bizim İçin Asya Nedir”, *Avrasya Etüdleri*, 2004, S. 26, s. 103–112.

EKŞİ, Muharrem. “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitığe”, *Avrasya Etüdleri*, 2009, S. 36, s. 95–112.

EMGİLİ, Fahriye. “Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Miras Göç Sorunu ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi”, *Avrasya Etüdleri*, 2007, S. 31–32, s. 105–122.

EMİROĞLU, Hüseyin ve Faruk Muhammet ÇAKIR. “Yugoslavya’nın Dağılması Sürecinde Trans-Atlantik Dış Politika Parametreleri (1990–1995)”, *Avrasya Etüdleri*, 2008, S. 33, s. 83–112.

EMİROĞLU, Hüseyin. “Soğuk Savaş Sonrasında Kosova Sorunu ve Birleşmiş Milletler”, *Avrasya Etüdleri*, 2006, S. 29–30, s. 63–96.

ERCİLASUN, Ahmet Bican. “Wilhelm Radloff ve Türk Bengü Taşları”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 13, s. 92–102.

ERDEM, Mustafa. “Türklerin İslam'a Girişi ve İslam'ın Fergana Bölgesinde Yayılması”, *Avrasya Etüdleri*, 2003, S. 24, s. 35–54.

EROL, Mehmet S. “Türkiye İle Bağımsız Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Entegrasyona Doğru Başlıca Engeller ve Çözüm Önerileri”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 18, s. 71–92.

ERTAN, Temuçin F. “Yükseköğrenim Gençliğinin Ermeni Sorunu Hakkındaki Bilgi ve Bilinç Düzeyi”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 22, s. 119–148.

- F -

FRİSCHENSCHLAGER, Albrecht. “Siyasi ve Ekonomik Bağımsızlık Yolundaki Türkmenistan”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 3, s. 38–50.

- G -

GAZİGİL, Orhan. “Rusya’da Avrasyacılık Düşüncesi ve Yeni Alternatif Arayışları”, *Avrasya Etüdleri*, 2005, S. 27–28, s. 133–152.

- GÖKGÖZ, Saime Selenga. “Misyoner Kaleminden Kazan-Tatar Matbuatı Inorodçeskoe Obozrenie (1912–1915)”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 21, s. 15–48.
- GÖMEÇ, Sadettin. “Kırım Bölgesinde İlk Türkleşme Faaliyetleri”, *Avrasya Etüdleri*, 2009, S. 35, s. 61–72.
- GÖMEÇ, Sadettin. “Tarihte ve Günümüzde Tuva Türkleri”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 21, s. 137–162.
- GUMPEL, Werner. “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde Ekonomik ve Politik Gelişme”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 2, s. 15–46.
- GUMPEL, Werner. “Orta Asya Cumhuriyetleri’nde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 13, s. 19–33.
- GÜNAY, Ünver. “Türk Dünyasının Din Önderleri Tipolojisi”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 21, s. 115–136.
- GÜNGÖR, Süleyman. “İdik Kut Şehri Hoço Uygurlar’ın Kente Yerleşmesi”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 18, s. 3–20.
- GÜRÜN, Kamuran. “Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 1, s. 54–64.

-H -

- HAFIZOĞULLARI, Z. “Bir Kültür Ürünü Olarak Hukuk Düzeni”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 14, s. 74–94.
- HAFIZOĞULLARI, Z. “Türkiye Cumhuriyetinin Temel Nitelikleri”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 13, s. 120–126.
- HASANOĞLU, Mürteza. “1991 Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Kamu Yönetiminde Yerel Yönetimlere İlişkin Demografik Gelişmeler”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 20, s. 163–184.
- HASANOĞLU, Mürteza. “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde Çevre Sorunları”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 22, s. 149–164.
- HATİPOĞLU, Esra. “Orta Asya Cumhuriyetleri Arasında Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon Hareketleri”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 17, s. 49–66.
- HAYİT, Baymirza. “Tarihte ve Zamanımızda Aral Gölü ve Çevresindeki Kültür”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 3, s. 3–14.
- HENZE, Paul B. “Gürcistan ve Ermenistan Sıkıntılı Bağımsızlık”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 2, s. 25–35.

- HENZE, Paul B. “Kafkasya’da Çatışma Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler”, *Avrasya Etüdüleri*, 1994, S. 1, s. 66–80.
- HENZE, Paul B. “Türkiye ve Ermenistan Eski Sorunlar Yeni Beklentiler”, *Avrasya Etüdüleri*, 1996, S. 1, s. 44–53.
- HEYET, Cevat. “Azerbaycan’ın Adı ve Sınırları”, *Avrasya Etüdüleri*, 1994, S. 2, s. 94–100.
- HUBERSKY, L. “Avrupa ve Asya-Pasifik Bölgesinde Güvenlik Sistemlerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *Avrasya Etüdüleri*, 1998, S. 14, s. 111–128.
- HÜSEYİNOV, Fuat. “Avrupa Birliği ve Azerbaycan”, *Avrasya Etüdüleri*, 2001, S. 19, s. 63–92.
- HÜSEYNOV, Fuat. “SSCB Dağıldıktan sonra Halefiyet Sorunları”, *Avrasya Etüdüleri*, 2003, S. 25, s. 125–142.
- HÜSEYİNOV, Fuat. “Avrupa Birliği-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri ve Türkiye”, *Avrasya Etüdüleri*, 2002, S. 21, s. 61–82.

- I -

- IŞIK, Nihat ve Tuba TÜNEN. “Türev Ürünlerin 2008 Küresel Finansal Krizindeki Rolü”, *Avrasya Etüdüleri*, 2011, S. 39, s. 7–48.

- İ -

- İBA, Şeref. “Kırgızistan’ın Anayasa Serüveni ve Jogorku Keneş”, *Avrasya Etüdüleri*, 2009, S. 36, s. 47–62.
- İLHAN, Suat. “Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası”, *Avrasya Etüdüleri*, 1995, S. 3, s. 23–37.
- İMAM, Zafar. “Taşkent’teki Al-Beruni Kütüphanesi”, *Avrasya Etüdüleri*, 1994, S. 1, s. 87–92.
- İSKENDEROV, Çingiz. “Rekabeti Pazarın Oluştığı Dönemde Azerbaycan’da Enerji Sisteminin Yeniden Düzenlenme Sorunları”, *Avrasya Etüdüleri*, 2001, S. 19, s. 51–62.
- İSMAİL, Zeyneş. “Kazakların Ünlü Şairi Abay Kunanbay”, *Avrasya Etüdüleri*, 1995, S. 2, s. 97–103.
- İŞCAN, İsmail Hakkı. “Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle

Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 22, s. 87–118.

- K -

- KABASAKAL, Öner. “Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleriyle, Ekonomik ve Ticari İlişkileri”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 20, s. 37–60.
- KADİR, Zülfiye. “Rusya’da Siyasi Müslüman Hareketler”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 2, s. 48–56.
- KAFKASYALI, Muhammet Savaş. “Tunus ve Mısır Halk Hareketlerinin Uluslararası Sistem Açısından Aksiyomatik Analizi”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 40, s. 33–71.
- KALAFAT, Yaşar. “Karşılaştırmalı Nogay-Türk Halk Kültürü”, *Avrasya Etüdleri*, 2006, S. 29–30, s. 225–242.
- KALAFAT, Yaşar. “Kırım Tatar Türklerinde Karşılaştırmalı Halk İnançları”, *Avrasya Etüdleri*, 2005, S. 27–28, s. 219–228.
- KALAFAT, Yaşar ve Derya YELİS. “Türk Halk İnanmalarında Dunganlar”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 39, s. 123–153.
- KALAMBEKOVA, Baktygul. “Fergana Vadisindeki Dini Durum”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 19, s. 131–140.
- KALAYCI, İrfan. “Afrika’nın Melez Yüzü, “MENA”: Makro İktisadi Göstergelere Göre ‘Manası’”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 40 s. 175–199.
- KAMALOVA, Hatira ve Marina SUHOMLİNOVA. “Bugünkü Özbekistan’da Kadınların Genel Durumu”, *Avrasya Etüdleri*, 2004, S. 26, s. 67–76.
- KANBOLAT, Hasan. “Çarlık Rusyası, SSCB ve BDT Devirlerinde Yer Adlarında Değişim Süreci”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 3, s. 110–124.
- KANBOLAT, Hasan. “Türkmenistan’ın Milli Para Birimine Geçiş Süreci”, *Avrasya Etüdleri*, 1995–96, S. 4, s. 43–61.
- KARAGÜR, Nesrin Sarıahmetoğlu. “Dağlık Karabağ Sorununda Sona Doğru: Muhtariyet mi? Müstakillik mi?”, *Avrasya Etüdleri*, 2004, S. 26, s. 77–102.
- KARAGÜR, Nesrin Sarıahmetoğlu. “Cafer Seydahmed Kınmer’in Bir Yazısı”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 21, s. 49–60.

- KASIMOV, Begali. “Yirminci Yüzyılın Başlarında Türkistan’daki Cedidcilik Akımının Başlıca Özellikleri”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 3, s. 88–97.
- KASYMOVA, Nazokat A. “Özbekistan’ın Bölgesel Güvenlik Alanındaki Girişimleri”, *Avrasya Etüdleri*, 1999, S. 16, s. 39–50.
- KAUSHİK, Devendra. “Orta Asya Cumhuriyetleri 10 Yıllık Bağımsızlık Döneminin Bilânçosu”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 20, s. 3–20.
- KAVAS, Ahmet. “İç Savaşlardan Bütünleşme Hareketlerine ve Kalkınma Hamlelerine Afrika’nın Yeniden Dönüşümü”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 40, s. 7–31.
- KAYNAK, Muhteşem. “Ulaştırma Yeni Eğilimler ve Türkiye’nin Bölgesel Lojistik Güç Olma Potansiyeli”, *Avrasya Etüdleri*, 2003, S. 24, s. 3–20.
- KAYUMOVA, Nargiza. “Constructing the New Growth Model for Uzbekistan’s Economy”, *Avrasya Etüdleri*, 2010, S. 37, s. 7–36.
- KAZIMLI, Elnur. “Azerbaycan Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler”, *Avrasya Etüdleri*, 2006, S. 29–30, s. 191–206.
- KESİCİ, A. Kayyum. “Kazakların Nüfus Stratejisi ve Değişen Demografik Dengeler”, *Avrasya Etüdleri*, 2003, S. 25, s. 75–92.
- KILIÇ, Ayten. “Türkiye ve Gaguzlar”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 13, s. 45–54.
- KINIKLIOĞLU, Suat. “Ukrayna ‘da Kuçma Dönemi Denge, Kararlılık ve Reform Politikaları”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 1, s. 80–100.
- KIRIMLI, Meryem. “Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı ve Bağımsız Kazakistan’ın Yeni Stratejisi”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 2, s. 2–13.
- KIZILTAN, Alaattin ve Ali Rıza SANDALCILAR. “Türkiye’nin Dış Ticaretinde Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın (ECO) Yeri ve Önemi”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 39, s. 99–122.
- KOÇ, Saadettin. “Kırgız Edebiyatında Farklı Bir Ses Tölogön Kasımbek ve Kırılan Kılıç (Sıngan Kılıç) Romanı”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 23, s. 69–84.
- KODAMAN, Bayram. “Milli Kimlik ve Küreselleşme–Dünyalaşma”, *Avrasya Etüdleri*, 2004, S. 26, s. 35–46.
- KOICHUYEV, Turar. “Kırgızistan Geleceğe Giden Yol”, *Avrasya Etüdleri*,

1996, S. 2, s. 14–35.

KOICHUYEV, Turar. “Sovyet Sonrası Dönemde Orta Asya’nın Dünya Toplumuna Girişi”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 1, s. 99–103.

KOLAT, Ayşe Yener. “Karadeniz Ekonomik İşbirliğinin Olumlu ve Olumsuz Yönleri”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 3, s. 21–29.

KOPAR, Metin. “Bir Türkmen Şehri Kerkük”, *Avrasya Etüdleri*, 2009, S. 36, s. 113–136.

KOŞAK, Fatih. “Türkmenistan’ın Ahal Bölgesi Fiziki Cografyası”, *Avrasya Etüdleri*, 2009, S. 35, s. 99–139.

KOYUNCU, A. Aşkın. “Balkanlarda Kültürel Değişim Bulgaristan Örneği (1878–1913)”, *Avrasya Etüdleri*, 2003, S. 25, s. 47–74.

KÖKOCAK, A. Kadir. “Geçiş Ekonomilerinde KOBİ’lere Dayalı Kalkınma Modeli”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 39, s. 77–98.

KUBİCEK, Paul. “Orta Asya’da Topluluklar Arası Etnik İlişkilerin İdaresi Teori ve Uygulama”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 3, s. 85–101.

KULİYEV, Ragıp. “Azerbaycan’da İktisadi Reformların Uygulanmasının Genel Sorunları”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 3, s. 46–54.

KURBANOV, Erjan. “Azerbaycan’ın Güvenlik Kaygıları”, *Avrasya Etüdleri*, 1996–97, S. 4, s. 2–22.

KURTULUŞ, Berrak. “Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Eğitim ve Bilim Alanında İşbirliği”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 17, s. 41–48.

KUZGUN, İnci Kayhan. “Ukrayna’da Çalışma Hayatının Anayasal Temelleri”, *Avrasya Etüdleri*, 2003, S. 24, s. 55–78.

KUZGUN, İnci Kayhan. “Azerbaycan İşgücü Piyasasının Yapısal Özellikleri”, *Avrasya Etüdleri*, 2006, S. 29–30, s. 167–190.

- L -

LORCA, Alejandro V. “Türkiye Orta Asya’ya Açılan Kapı”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 3, s. 62–68.

- M -

MADEN, Fahri. “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877–1913)”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 39, s. 155–196.

- MAHMOOD, Tehmina. “Pakistan ve Orta Asya”, *Avrasya Etüdleri*, 1996–97, S. 4, s. 79–94.
- MHITARYAN, Nataliya. “Ukrayna-Türkiye İlişkileri”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 2, s. 2–13.
- MOLDOKASIMTEĞİN, Kıyas. “Kırgızistan’da Yer isimlerinin Değiştirilmesi”, *Avrasya Etüdleri*, 1995–96, S. 4, s. 105–118.
- MUSAOĞLU, Nezih. “Bağımsız Devletler Topluluğunda Krizlerin Sürekliliğini Besleyen Etkenler”, *Avrasya Etüdleri*, 2003, S. 24, s. 21–34.

- N -

- NAQVİ, Sema. “Türk ve Orta Asya Kültürlerinin Pakistan Kültürüne Etkisi”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 3, s. 98–104.
- NISSMAN, David. “Kürtler, Ruslar ve Boru Hattı”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 1, s. 30–35.
- NİSANBAYEV, Abdimelik. “Kazakların Büyük Yazarı M. Omarhanlı Awezov”, *Avrasya Etüdleri*, 1996–97, S. 4, s. 112–126.
- NUGMAN, Gülnar. “Hazar Denizinin Hukuki Statüsü”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 13, s. 80–91.
- NURDUN, Rahman. “Westren Impact on China and Otoman Empire at the Turn of the 20th Century”, *Avrasya Etüdleri*, 2006, S. 29–30, s. 147–166.
- NURİ, Maqsudul Hasan. “Hazar Denizi Bölgesi Sorunlar ve Belirtiler”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 19, s. 3–18.

- O -

- OĞURLU, Ebru. “Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Çerçevesinde Avrupa Birliği’nin Güney Kafkasya Politikası”, *Avrasya Etüdleri*, 2010, S. 38, s. 99–127.
- OĞURLU, Ebru. “Lizbon Antlaşması’ndan Sonra Avrupa Birliği”, *Avrasya Etüdleri*, 2008, S. 34, s. 7–34.
- OLCAY, H. Bülent. “Kosova Nereden Nereye?”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 17, s. 13–20.

- OLCAY, H. Bülent. “Rusya’nın Nato’daki Yeri”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 22, s. 77–86.
- ONAY, Yaşar. “Hazar Enerji Kaynaklarının Jeopolitik ve Jeoekonomik Dinamikleri”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 23, s. 29–68.
- ORAKÇI, Serhat. “Afrika’da Küresel Rekabet ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 40, s. 73–96.
- ORTAYLI, İlber. “Ukrayna Kiliselerindeki Gelişmeler”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 3, s. 48–56.
- ORUÇ, Zülküf. “Devlet İnşası 21. Yüzyıl’da Dünya Düzeni ve Yönetişim”, (kitap tanıtımı), *Avrasya Etüdleri*, 2006, S. 29–30, s. 256–259.
- OTARBAEVA, Bakhytnur. “Kazak Halkının Etnik Kimliğinin Gelişimi”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 13, s. 34–44.

- Ö -

- ÖĞÜTÇÜ, Mehmet. “Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 3, s. 62–99.
- ÖNER, Mustafa. “‘Ortak Türk Alfabesi’ Hakkında Bazı Notlar”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 13, s. 71–79.
- ÖZATAŞ, Aslı. “Yeni Özbek Kimliğinin Oluşumunda Kadınların Rolü”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 3, s. 102–109.
- ÖZCAN, Alkan Sevinç. “ABD’nin Afganistan Operasyonu ve Türk Dış Politikası”, *Avrasya Etüdleri*, 2005, S. 27–28, s. 33–76.
- ÖZCAN, Mesut. “European Union’s Middle East Policy and Turkey”, *Avrasya Etüdleri*, 2005, S. 27–28, s. 153–172.
- ÖZDAMARLAR, Hamdi. “Tataristan”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 2, s. 70–85.
- ÖZDEMİR, Haluk. “Türkiye’nin ‘Sınır-Ülke’ Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası”, *Avrasya Etüdleri*, 2008, S. 33, s. 7–46.
- ÖZDEN, Kemal. “Çin’in Yeniden Yükselişi, Jeo-Stratejik Önemi, Politik ve Askeri gücü ve Türkiye ile Olan İlişkileri”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 19, s. 93–118.
- ÖZEY, Ramazan. “Kafkasya ve Kafkas Ülkeleri”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 17, s. 21–40.

- ÖZEY, Ramazan. “Türk Dünyasının Jeopolitik Önemi ve Başlıca Problemleri”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 20, s. 83–94.
- ÖZEY, Ramazan. “Türkiye’nin Hudutları ve Hudut İhtilafları”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 18, s. 21–38.
- ÖZKAN, Güner. “The Caspian Status Problem: An Issue Undermining Azerbaijan’s Security Strategy”, *Avrasya Etüdleri*, 2006, S. 29–30, s. 35–62.
- ÖZKAN, Hilmi Selim. “Telafer’in Stratejik Önemi ve Türkmenler”, *Avrasya Etüdleri*, 2008, S. 36, s. 137–155.
- ÖZKAN, Hilmi Selim. “XVIII. Yüzyılın Başlarında Kuzey Afrika”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 40, s. 287–300.
- ÖZLÜK, Erdem. “NATO’nun Bilimsel Faaliyetleri: Sanal İpek Yolu ile Güney Kafkasya ve Orta Asya’ya Uzanmak”, *Avrasya Etüdleri*, 2007, S. 31–32, s. 79–104.
- ÖZNURHAN, Halim. “Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Fas (Mağrip) Şiiri”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 40, s. 301–324.
- ÖZSOY, İsmail. “Dağıstan’ın Sosyo-Ekonomik Problemleri”, *Avrasya Etüdleri*, 1995–96, S. 4, s. 62–71.
- ÖZSOY, İsmail. “Diller ve Milletler Ülkesi Dağıstan”, *Avrasya Etüdleri*, 1996–97, S. 4, s. 41–64.
- ÖZTÜRK, Hasan. “Darfur’da Yaşanan İç Savaşı Anlamak”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 40, s. 123–144.
- ÖZTÜRK, Muammer. “Orta Asya’da Bir Dil Coğrafyasının İnşası”, (kitap tanıtımı), *Avrasya Etüdleri*, 2010, S. 38, s. 161–163.

- P -

- PAKSOY, H. Bülent. “Pan Adlı İki Kurgusal Yaratık”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 2, s. 62–71.
- PAKSOY, Hasan Bülent. “SSCB’nin Altay Bölgesindeki Huzursuzluklar Üzerine”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 2, s. 94–96.
- PAPAVA, Vladimir ve Teimuraz BERİDZE. “Gürcistan’da Saray Politikası ve Ticaret Rejimi”, *Avrasya Etüdleri*, 1996–97, S. 4, s. 65–78.
- PAPAVA, Vladimir. “Gürcistan Ekonomisi Reform Sorunları”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 2, s. 52–62.

- PARILDI, Metin. “İşgal Dönemi Tunus Şiirinde Avangard Bir Romantik: Ebu'l-Kasım eş-Şabbi”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 40, s. 325-354.
- PEKER, Günden. “Gagauz Özerklik Süreci Dün ve Bugün”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 2, s. 36–46.
- PEKER, Günden. “İslamiyet Orta Asya’da Mit mi Gerçek mi?”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 3, s. 73–84.

- R -

- RADOVA, Olga. “Bucak’taki Transtuna Göçmenlerinin ve Gagağuzlann Etnik Kimliği”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 13, s. 55–70.
- REÇBEROĞLU, Sevgi. “Avrasya Enerji Savaşları”, (kitap tanıtımı), *Avrasya Etüdleri*, 2005, S. 27–28, s. 229–236.
- REHİMLİ, Recep. “Azerbaycan’da Yeniden Yapılanma Sürecinde Kamu Personel Sistemi”, *Avrasya Etüdleri*, 2009, S. 36, s. 63–94.
- RIHTIM, Mehmet. “IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufi Hareketler”, *Avrasya Etüdleri*, 2009, S. 35, s. 33–60.
- ROBBINS, Gerald. “Post-Sovyet Anayurdu: Mackinder’in Yeniden Değerlendirilmesi”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 3, s. 34–45.

- S -

- SADIKOV, Taşpolat ve Bakıt ŞARŞENBAEV, “Manas: Kırgızca-Türkçe Dizini Düzenleme Projesi”, *Avrasya Etüdleri*, 2004, S. 26, s. 17–34.
- SAPAROW, Durdy. “Türkmenistan’ın Dış Siyaseti Sürekli Tarafsızlık”, *Avrasya Etüdleri*, 2003, S. 24, s. 79–90.
- SARAL; Emre. “Slovakya’daki Macar Azınlık ve Bunun Slovakya-Macaristan İlişkilerine Etkisi”, *Avrasya Etüdleri*, 2010, S. 37, s. 135–165.
- SARAY, Mehmet. “Çarlık ve Sovyet Döneminde Rusların Türkler Hakkındaki Görüşleri ve Siyasetleri”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 3, s. 15–33.
- SARAY, Mehmet. “Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasında Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 2, s. 47–52.

- SARAY, Mehmet. “Türk-Ukrayna Münasebetlerinin Tarihçesi”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 3, s. 81–87.
- SARIAHMETOĞLU, Nesrin. “Hazar Petrol Boru Hattının Güzergâhı ve Güvenliği Meselesine Bir Bakış”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 17, s. 67–80.
- SARIYEV, Ata. “Nevruz Gelse Âleme”, *Avrasya Etüdleri*, 1999, S. 16, s. 3–10.
- SAYAN, Yüksel. “Türkmenistan’daki Mimarlık Mirasının Türk Mimarisindeki Yeri ve Bu Mirası Korumanın Önemi”, *Avrasya Etüdleri*, 2007, S. 31–32, s. 175–208.
- SAYDAM, Abdullah. “Kuzey Kafkasya’daki Bağımsızlık Hareketleri”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 1, s. 88–122.
- SAYDAM, Abdullah. “Rus Sömürgeciliğinde Uygulanan Demografik Yöntemler Kırım ve Kafkasya Örneği”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 2, s. 114–128.
- SEFERSOY, Rehman ve Ayhan AKIŞ. “Karabağ Savaşı ve Bağımsızlık sonrası Yaşanan Sorunların Azerbaycan’daki Göçe Etkileri”, *Avrasya Etüdleri*, 2006, S. 29–30, s. 207–224.
- SHAKOOR, Abdul. “Orta Asya Amerika’nın Çıkar Algılaması ve Güvenlik Politikaları”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 2, s. 14–24.
- SİNGH, K. Gajendra. “Türki Dillerin Hindustani Dillerin Evrimi ve Gelişmesine Katkısı”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 1, s. 59–74.
- SİNKAYA, Bayram. “Turkey-İran Geopolitical Competition Over Central Asia and The Caucasus: 1989–2001”, *Avrasya Etüdleri*, 2005, S. 27–28, s. 77–96.
- SÖNMEZ, Sait A. “Moskova’nın Kutuplaşma Çabaları: Putin Dönemi Rus Dış Politikası”, *Avrasya Etüdleri*, 2010, S. 37, s. 37–76.
- SUIÇMEZ, Halit. “Sovyetler Birliği’nin Çözümlemesinde 'Verimsizlik' Problemi”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 18, s. 111–126.

- Ş -

- ŞAHİN, Murat. “Orta Asya’da Coğrafi Konumun Siyasal Etkileri”, *Avrasya Etüdleri*, 1999, S. 16, s. 129–142.
- ŞAHİN, Murat. “Transkafkasya Siyasi Coğrafyasında Etnik Dağılımın

- Etkileri”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 19, s. 33–50.
- ŞAHNAZAROV, Bahtiyar. “Özbekistan’da Kültürel Çoğulculuk”, *Avrasya Etüdleri*, 1996–97, S. 4, s. 95–111.
- ŞEN, Ali. “Bölgesel Entegrasyonlar ve Ekonomik Performans ECO Projesi, Türkiye ve Türki Cumhuriyetler”, *Avrasya Etüdleri*, 2005, S. 27–28, s. 173–194.
- ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin. “18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan’ın Jeostratejik Önemi”, *Avrasya Etüdleri*, 2008, S. 34, s. 61–82.
- ŞİRZAD, Dildar. “Kelile ve Dimne”, (kitap tanıtımı), *Avrasya Etüdleri*, 2006, S. 29–30, s. 260–266.

- T -

- TANDOĞAN, Muhammed. “Kızıldeniz’in Stratejik Dehlek Adaları ve Osmanlı İdaresindeki Konumu”, *Avrasya Etüdleri*, 2011, S. 40, s. 259–285.
- TANRISEVER, Oktay. “Rusya ve Bağımsız Türk Devletleri Bağımsızlığın Anlamını Keşfetmek”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 20, s. 95–110.
- TAŞAĞIL, Ahmet. “Kül Tigin Yazıtının Çince Yüzü Hakkında”, *Avrasya Etüdleri*, 2003, S. 25, s. 3–24.
- TAŞAR, Mehmet Okan. “Finansal Regülasyonlar ve Küresel Kriz Sürecinde Türk Dünyası Bankacılık Sistemlerinin Yeniden Yapılandırılması”, *Avrasya Etüdleri*, 2009, S. 36, s. 7–46.
- TAŞMUHAMMEDOV, B. O, A. K. Kurtov ve B. K. Kamilov. “Aral Denizi’nin Ekolojik Sistemini ve Biyolojik Verimliliğini Tekrar Eski Durumuna Getirme Projesi”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 2, s. 63–68.
- TEKİN, Zeki. “İkinci Abdülhamit’e Sunulan Irak Raporu”, *Avrasya Etüdleri*, 2003, S. 25, s. 25–46.
- TEMİZYÜREK, Fahri. “Osmanlı Devleti Eğitim Sahasındaki Yenileşme Hareketlerinin Gaspıralı İsmail Beye Etkileri”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 21, s. 3–14.
- TOPRAK, Funda. “Kıpçaklar ve Kıpçak Dil Yadıgârları”, *Avrasya Etüdleri*, 2005, S. 27–28, s. 203–218.
- TURAN, Güngör. “Geçiş Döneminde Türkmenistan’ın İstihdam Yapısı ve

Performansı”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 18, s. 57–70.

TURAN, Güngör. “On Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2010 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 20, s. 141–162.

TURAN, Ömer. “Avrasya Coğrafyasında Misyonerlik Faaliyetleri”, *Avrasya Etüdleri*, 1999, S. 16, s. 11–38.

TURAN, Ömer. “Balkan Ülkelerinde Din Eğitimi”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 21, s. 101–114.

TURAN, Ömer. “Bulgaristan’daki Azınlıklarla İlgili Bir Proje ve Rapor Üzerine”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 2, s. 79–93.

TÜRKMEN, Fikret. “M. Yu. Lermontov ve Âşık Garip Hikâyesi”, *Avrasya Etüdleri*, 2006, S. 29–30, s. 243–250.

TÜRKMEN, Fikret. “Türk Ortak Yazı Dili Problemi”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 1, s. 81–86.

TÜRKMEN, Zekeriya. “Karabağ Hanlığının Rus İdaresine Bağlanması Meselesi”, *Avrasya Etüdleri*, 1996, S. 1, s. 114–120.

- U -

UĞURLU, Kamil. “Yesevi Külliyesi”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 19, s. 119–130.

USLU, Nasuh. “Avrupa Birliği Kıbrıs Sorununa Çözüm Getirebilir mi?”, *Avrasya Etüdleri*, 2008, S. 34, s. 35–60.

UZUN, Hakan. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Süreklilik”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 23, s. 13–28.

- Ü -

ÜNAY, Sadık. “State Strategies for Structural Transformation and the Global Politicaleconommy: An Appraisal on Major Conceptual Approaches”, *Avrasya Etüdleri*, 2005, S. 29–30, s. 1–34.

- W -

WARIKOO, K. “Sincan’da Etnik-Dinsel Uyanış”, *Avrasya Etüdleri*, 1995–96, S. 4, s. 30–42.

- WIMBUSH, S. Enders. “Rusya’dan Sonra Rusya”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 2, s. 53–61.
- WOHLSTETTER, Albert ve Gregory S. JONES. “Savaşı Devam Ettiren Barış Güçleri”, *Avrasya Etüdleri*. 1995, S. 2, s. 47–51.
- WOHLSTETTER, Albert. “Balkanlar’da Düşmanlar, Müttefikler ve Çok Yönlülük”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 1, s. 5–18.

- Y -

- YALÇIN, Aydın. “Rusya’daki Yeni Gelişmeler ve Batının Değerlendirmeleri”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 2, s. 2–14.
- YALÇIN, Aydın. “Tarih Perspektifinden Orta Asya’nın Geleceği”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 1, s. 19–40.
- YALÇIN, Aydın. “Türk Halklarında Milli Uyanış”, *Avrasya Etüdleri*, 1995, S. 4, s. 3–29.
- YALÇINKAYA, Alaattin. “Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Aşamaları”, *Avrasya Etüdleri*, 2001, S. 20, s. 61–82.
- YAMAN, Ertuğrul. “Geçmişten Geleceğe Türk Dünyası”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 23, s. 3–12.
- YAMAN, Ertuğrul. “Özbekistan’da Bir Sempozyum ve Kaşkaderya Vilayeti”, *Avrasya Etüdleri*, 1994, S. 1, s. 93–98.
- YARAŞ, Eyyup. “Ülke İmajı ve Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Benzerliğin Türk Malı Ürünlerin Algılanması Üzerindeki Etkisi”, *Avrasya Etüdleri*, 2009, S. 35, s. 73–98.
- YILDIZ, Nurçin. “OECD Development Center, Business for Development 2008, Promoting Commercial Agriculture in Africa”, (kitap tanıtımı), *Avrasya Etüdleri*, 2008, S. 34, s. 127–134.
- YILDIZ, Habib ve Raziya ABDİYEVA. “Kırgız Vergi Sisteminin Mevcut Yapısı, Kamu Harcamalarını Karşılama Performansı ve Temel Sorunları”, *Avrasya Etüdleri*, 2007, S. 31–32, s. 145–174.
- YILDIZ, Seyfi ve A. Kadir KÖKOCAK. “Kırgızistan’da Faaliyet Gösteren Türk Firmalarının Durum Analizi ve Yabancı Sermaye Olgusu”, *Avrasya Etüdleri*, 2008, S. 34, s. 83–108.
- YILMAZ, Mustafa. “Türkiye’nin Türk Dünyasına Yönelik Faaliyetleri İle

- İlgili Bir Değerlendirme”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, S. 22, s. 165–192.
- YILMAZ, Reha. “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Rus-Gürcü İlişkileri ve Kırılma Noktaları”, *Avrasya Etüdleri*, 2010, S. 38, s. 21–42.
- YILMAZ, Reha. “Yirminci Yüzyıl Öncesi Dağıstan Siyasi Tarihine Genel Bir Bakış”, *Avrasya Etüdleri*, 1998, S. 14, s. 46–61.
- YILMAZ, Salih. “Aral Gölü Çevre Felaketi ve Orta Asya”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, S. 18, s. 93–110.
- YÜRÜK, Esin Özkan ve Nilgün AVCI. “Engelliler ve Turizm: Avrupa Birliği ve Türkiye Uygulamaları Üzerine Kavramsal Bir Karşılaştırma”, *Avrasya Etüdleri*, 2008, S. 34, s. 109–126.

- Z -

- ZENGİN, Eyüp ve Rena ARABHANOVA. “Bölgesel Çevre Sorunları ve Azerbaycan: Ülkeyi Etkileyen Önemli Çevre Sorunları ve Çözüm Çalışmalarında İşbirliği Arayışları”, *Avrasya Etüdleri*, 2009, S. 35, s. 7–32.
- ZENGİN, Eyüp. “Azerbaycan Cumhuriyeti Tarafından Onaylanan Uluslararası Çevre Sözleşmeleri Üzerine Bir İnceleme”, *Avrasya Etüdleri*, 2010, S. 38, s. 129–160.
- ZENGİN, Eyüp ve Rövsen İBRAHİMOV, “Azerbaycan Ekonomisinde Petrol ve Gaz Kaynaklarının İşletilmesine Alternatif Olarak Nakliyat Koridorları”, *Avrasya Etüdleri*, 2005, S. 27–28, s. 195–202.

Yayın İlkeleri

1. Avrasya Etüdleri Dergisi öncelikle TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda makale, inceleme ve kitap tahlillerini yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

2. Makaleler 12 punto, Arial / Times New Roman yazım karakterinde, tek aralıkla yazılmalıdır.

3. Makaleler için standart bir uzunluk olmamakla birlikte son notlarla beraber kelime sayısı 6.000 -9.000 arası tercih edilmektedir.

4. Makalelerde yer alacak bütün diyagramlar, tablolar ve grafikler düzenli olarak numaralandırılmalıdır.

5. Makalenin başında makalenin adı, yazar(lar)ının ad(lar)ı, çalıştığı yeri gösteren bilgi, elektronik ve posta adresleri, telefonları, TC kimlik ve banka hesap numaraları bulunan bir kapak sayfası olmalıdır.

6. Metnin başında, makalenin, Türkçe ve İngilizce olarak, adı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

7. *Dipnot standardı:*

Dipnotlar, sayfa altında numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda “ekle” komutuyla verilmeli ve 8 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler tırnak içinde, kitaplar italik yazılmalıdır. Kitapların, makalelerin ve dokümanların başlıkları orijinal metne uygun olmalıdır. Yabancı dilde yayımlanmış çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil), izleyen dipnotlarda ‘Age, s...’ şeklinde verilmelidir. Sonraki kullanımlarında tam künye verilebileceği gibi sadece yazar ve kaynak adı ile sayfa numarası da kullanılabilir. İnternette ulaşılan kaynaklarda erişim tarihi bulunmalıdır.

Kitaplar için örnek:

¹ Ergün Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990, s. 20.

Makaleler için örnek:

¹ Güngör Turan, “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, No. 18 (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

¹ Enver Bozkurt, “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

8. Kaynakça standardı:

Yararlanılan kaynakların listesi “Kaynakça” başlığı altında makalenin sonuna eklenmelidir. Kaynakça, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Birden çok yazar bulunması halinde birinci yazarın soyadı esas alınmalı, diğer yazarlar ise (adı soyadı) biçiminde yazılmalıdır. Yazar adları açık olmalıdır.

Kitaplar için örnek:

Özbudun, Ergün. *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990.
Çalış, Şaban, Birol Akgün ve Önder Kutlu. *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.

Holbrooke, Richard. *Bir Savaşı Bitirmek*, (çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak), *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, 1999.

Makaleler için örnek:

Turan, Güngör. “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, 19, (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141 -162.

Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 366-439.

Kaiser, Robert and Elena Nikiforova. “Borderland Spaces of Identification and Dis/location: Multiscalar Narratives and Enactments of Seto Identity and Place in the Estonian-Russian Borderlands,” *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 29, No 5, September 2006, pp. 928-958.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

Bozkurt, Enver. “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

9. Gönderilecek makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

10. Belirtilen formatta gönderilmeyen makaleler değerlendirmeye alınmaz; gönderilen makaleler yayımlansın veya yayımlanmasın geri iade edilmez.

11. Makaleler iki basılı nüsha halinde ve bir CD ile birlikte **TİKA (Avrasya Etüdleri Editörlüğü) Atatürk Bulvarı No:15 Ulus/Ankara** posta adresine veya **avrasyaetudleri@tika.gov.tr** elektronik adresine gönderilmelidir.

12. Avrasya Etüdleri Dergisi hakemli bir dergidir. Yayın Kurulu hakemlerin görüşlerini dikkate alarak yazıları yayımlama ya da yayımlamama hakkına sahiptir. Yayın Kurulu, dergide yayımlanacak makalelerin TİKA yayın politikası ile çelişmesi durumunda, yazılarda yazarın görüşleri de dikkate alınarak düzeltme ya da çıkarma yapmaya yetkilidir.

13. Yazı sahiplerine TİKA Yayın Yönetmeliği'nin 9. maddesine uygun olarak belirlenecek telif ücreti, derginin yayınından sonra ödenir.

14. Bu dergide yayımlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

Editorial Principles

1. “Eurasian Studies” Journal primarily composed of articles, reviews and analysis on politics, foreign policies, social problems, economy, culture, language, religion, nationality, environment and military topics covering the TİKA’s landscape of interests. While focusing on recent international norms and regional subjects, Journal prefers analytical and authentic works rather than being descriptive.

2. Articles must be written in 12 points, with Arial / Times New Roman fonts, single line spacing.

3. Though there is not an exact standard for the length, articles around 6000 to 9000 words (including postscripts) are preferred.

4. All diagrams, tables and graphics in an article must be organized and numbered in a proper manner.

5. Sender must provide a cover page in the beginning of the article, including details like; the title of the text, name(s) of the authors, information about the places they are working for, mail and e-mail addresses, phone number, ID number and bank accounts.

6. There must be an abstract, the title of the text and keywords in English and Turkish in the beginning of the text.

7. *Post scripting:*

Post scripting should be created electronically in numbered form with direct references at the end of the page through the use of “Add” function in Microsoft Word and must be in size of 10pts. The articles provided in this section must be written in quoted form in italics. Names of the books, articles and documents must be relevant to the original text. In texts written in foreign languages, connectors and abbreviations must be consistent. References must be written in full form when they are mentioned for the first time (including Publication, Place of Publication, and Publication Date), then following postscripts it can be referred as “ibid, p...” As it can be referenced in full form each time, further use of same material can also just include author, title, and page number. Internet-based references must be provided with the dates of retrieval.

Example Reference of a Book

¹ David M. Kotz and Fred Weir, *Revolution From Above: the Demise of the Soviet System*, London, Routledge, 1997.

Example Reference of an Article

Thomas G. Weiss, “The Illusion of UN Security Council Reform”, *The Washington Quarterly*, Vol. 26, No. 4, Autumn 2003, p.150.

Example Reference of an Internet Resource

Akira Uegaki, “Russian Federation’s Foreign Economic Relations”, March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>. Accessed: 14.8.2009.

8. Referencing standards:

An alphabetical surname ordered “References” section must be included in the end of the text. If there are multiple authors, first of the authors surname must be considered, the rest of the authors must be written in (Name Surname) form. Author names must be clear.

9. Sent articles can’t be published before, or sent to be published to other publications.

10. Articles in other forms than clearly stated here will not be evaluated and published, and no matter it is published or not, articles cannot be returned.

11. Articles must be sent to e-mail addresses: avrasyaetudleri@tika.gov.tr

12. Eurasian Studies is a refereed journal. Publication committee has rights to publish or unpublished a text, considering the ideas of referees. Publication committee is authorised to revise the texts, in the light of author’s information if the articles is not compatible with the TİKA’s publication policies.

13. Authors of the texts are paid accordingly to the TİKA’s Publication Regulations Article 9, after the publication of the journal.

14. The articles and texts in this journal can be cited and/or quoted, as long as they are correctly referenced.